

**ІСТОРИЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

**ІСТОРІЯ
ЗАРУБІЖНИХ
КРАЇН**

ВИПУСК 5

1979

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Республіканський міжвідомчий збірник

Засновано в 1974 р.

ВИПУСК 5

КИЇВ „НАУКОВА ДУМКА“ 1979

В сборнике освещаются некоторые аспекты международной деятельности профсоюзов социалистических стран, интернациональные связи трудящихся перодических городов братских стран и вопросы их сотрудничества, исследуются борьба рабочего класса развитых капиталистических стран против засилья международных корпораций, антивоенные выступления трудящихся в 1929 г., дана характеристика новому международному экономическому порядку как важному этапу в борьбе развивающихся стран за национальную независимость и социальный прогресс.

В историографических обзорах дана критика современных буржуазных концепций профсоюзного движения в США, критический анализ источников и литературы по вопросам борьбы против милитаризма и реваншизма в ФРГ.

Для научных сотрудников, преподавателей и студентов вузов, пропагандистов.

У збірника висвітлюються деякі аспекти міжнародної діяльності профспілок соціалістичних країн, інтернаціональні зв'язки трудящих періодичних міст братніх країн і питання їх співробітництва, досліджуються боротьба робітничого класу розвинутих капіталістичних країн проти засилья міжнародних корпораций, антивоенні виступи трудящих у 1929 р., дана характеристика Новому міжнародному економічному порядку як важливому етапові у боротьбі країн, що розвиваються, за національну незалежність і соціальний прогрес.

В історіографічних оглядах дано критику сучасних буржуазних концепцій профспілкового руху в США, критичний аналіз джерел та літератури з питань боротьби проти милітаризму та реваншизму у ФРН.

Для науковців, викладачів і студентів вузів, пропагандистів.

Г о л о в н а р е д к о л е г і я

Ю.Ю.Ковдуфор (головний редактор), В.І.Клюков,
І.М.Мельникова, І.С.Слабсєв, П.С.Сохань (заступник
головного редактора), М.І.Супруненко, А.М.Шлепаков

Р е д к о л е г і я в и п у с к у

І.М.Мельникова (відповідальна за випуск),
М.М.Варварцев, С.В.Віднянський (відповідальний
секретар), В.Н.Гулевич, І.М.Кулич, І.М.Хворостяний,
І.С.Хміль, І.Ф.Черніков

Р е ц е н з е н т и А.Ф.Кізченко, Д.О.Лещенко

Редакція історичної та археологічної літератури

С. В. В і д н я н с ь к и й

ТОРЖЕСТВО ПРИНЦИПІВ ПРОЛЕТАРСЬКОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМУ
В МІЖНАРОДНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ПРОФСПІЛОК

Уроки кризи 1968-1969 рр. у Чехословаччині незаперечно підтвердили, що відхід від принципів інтернаціоналізму та міжнародного співробітництва в будівництві соціалізму означає послаблення позицій робітничого класу як провідної сили суспільства, зраду його класових, інтернаціональних інтересів, підготовку ґрунту для ліквідації соціалістичних завоювань. Не випадково вороги миру і соціалізму застосовують найпідступніші заходи для підриву єдності та згуртованості країн соціалізму.

Документи пленумів ЦК КПЧ, матеріали XIV з'їзду Комуністичної партії Чехословаччини, інші документальні джерела, а також спеціальні історичні дослідження переконливо доводять, що коаліція антисоціалістичних та правоопортуністичних сил у ЧССР орієнтувалась при підготовці контрреволюції в 1968-1969 рр. якраз на зруйнування принципів соціалістичного інтернаціоналізму, на послаблення дружби, співробітництва та класового союзу з країнами соціалістичної співдружності і передусім з Радянським Союзом.

Не була винятком діяльність правих сил у період кризи і в найбільш масовій громадській організації трудящих Чехословаччини - Революційному профспілковому русі (РПР). Проводячи так звану "нову профспілкову політику", праві ослаблювали інтернаціональний та класовий характер контактів та зв'язків профспілок Чехословаччини з зарубіжними профспілковими організаціями, перекичували лєнінські положення про цілі і напрям міжнародної діяльності профспілок.

Зв'язки з профспілками соціалістичних країн практично було перервано. Так звана децентралізація міжнародної діяльності, проголошена правоопортуністичним керівництвом чехословацьких профспілок, створювала широке поле для встановлення і розвитку контактів з профспілками капіталістичних країн, стояла на перешкоді правильного розуміння зростаючої зацікавленості деяких реформістських профспілок у співробітництві з Революційним профспілковим рухом та їх намагання використати відношення з ними у своїх підступних кон'юнктурних цілях. Послаблення керівної діяльності центру через децентралізацію в міжнародній діяльності профспілкового руху ЧССР почало чітко проявлятися вже в першій половині 1968 р., створюючи простір для безконтрольного зростання міжнародних зв'язків. З відмовою на рубежі 1968-1969 рр. Центральної Ради (ЦР) від принципу єдиного плану міжнародних зв'язків на 1969 р., що включає всю міжнародну діяльність Революційного профспілкового руху, цей процес набув свого дальшого розвитку. Результатом змін, здійснених за безпосередньою участю ревізіоністських та антисоціалістичних сил, стало і те, що за період 1968-1969 рр. відсутні навіть статистичні звіти про міжнародні контакти профспілок Чехословаччини¹.

¹Из фактографического отчета о деятельности Революционного профсоюзного движения в период от VI до VIII съездов профсоюзов. Прага, 1972, с.71.

вельні зв'язки на Захід. "Той, хто роздає у нас такі "поради", - говорив про безглуздість прагнень правих секретар ЦК КПЧ Васил Біляк, - не повинен забувати про те, що 99% автомашин користуються бензином, одержаним із радянської нафти, що кожна третя буханка хліба випечена із радянського зерна, що наша промисловість може ритмічно працювати завдяки тісному економічному співробітництву з Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами"⁶.

Профспілки соціалістичних країн були стурбовані становищем у Револьційному профспілковому русі Чехословаччини і неодноразово по-товариському попереджали чехословацьких колег про небезпеку зростання антисоціалістичних тенденцій у чехословацькому профспілковому русі. "Проте, - як опіюється позиція керівників чехословацьких профспілок у профспілковому документі "Висновки з кризисного розвитку в РНР", - вони залишали без уваги їх ширі побоювання цього розвитку подій у Чехословаччині та дружні поради рішуче борючись проти наростаючої контрреволюційної небезпеки в країні"⁷.

Одночасно з наступом правих сил всередині країни посилювалися нападки на союз і дружбу з Радянським Союзом. Антирадянщина та націоналізм в ЧССР особливо посилілись влітку 1968 р. в зв'язку з листом Центральних Комітетів комуністичних і робітничих партій Болгарії, НДР, Польщі, Радянського Союзу і Угорщини, продикуваним широким друком, оснований на принципах марксизму-ленінізму і пролетарського інтернаціоналізму, турботою про безпеку соціалістичної співдружності народів, посланим учасниками Варшавської зустрічі (15 липня 1968 р.) Центральному комітету КПЧ⁸. Про це свідчать, наприклад, профспілкові документи того періоду: Лист Центральним Радам профспілок п'яти соціалістичних країн від 21 серпня 1968 р.; Заява ЦР РНР урядам п'яти соціалістичних країн від цього самого дня; Звернення до профспілкових організацій за кордоном від 22 серпня 1968 р.; Заява профспілок до так званого "височанського з'їзду" від 23 серпня; Лист голові радянських профспілок і одночасно листи головам Центральних Рад профспілок п'яти соціалістичних країн від 24 серпня; Звернення до всіх трудящих від 25 серпня; Лист протесту Всесвітній федерації профспілок від 27 серпня; Звернення до членів профспілок і трудящих ЧССР від 28 серпня 1968 р. У всіх цих листах, заявах, зверненнях інтернаціональну допомогу соціалістичних країн, що відвернула чехословацьчину від контрреволюції та національної катастрофи, ЦР РНР Чехословаччини визначає як "окупацію", яка надмірно загострює та драматизує ситуацію в країні⁸.

З правоопортуністичних позицій виступали деякі керівники РНР і на профспілкових зустрічах, проведених за ініціативою ВІРПС у Будапешті і Москві восени 1968 р. І тільки завдяки терпеливості та принциповій твердості представників профцентрів Болгарії, НДР, Польщі, СРСР та Угорщини, виявлених під час обміну думками про пролетарський інтернаціоналізм, про який обов'язок революційного профспілкового руху - захищати соціалізм та його завоювання від підступів антисоціалістичних сил, представники чехословацьких профспілок підписали спільні конвеніє, які стали позитивним актом,

⁶Васил Біляк. Правда осталась правдой. Статьи и речи. Октябрь 1967 года - декабрь 1970 года. М., 1972, с. 267-268.

⁷Závěry z krizového vývoje v ROH mezi VI. a VIII. všeodborovým sjezdem. Schváleno XIV. plenární schůzi UR ROH dne 5. května 1972. Praha, 1972, s. 24.

⁸Див.: Правда, 1968, 18 июля.

⁸Pravicový oportunistismus, revizionismus a antisocialismus u ROH v letech 1968-1969. Sborník statí na pomoc propagandistům a lektorům. Vydalo oddělení propagandy a výchovy ÚRO. Praha, 1972, s. 93-95.

спрямованим на нормалізацію співробітництва РНР ЧССР з профспілками соціалістичних країн⁹.

Правда, в поверненні до Чехословаччини, деякі члени профспілкової делегації, скориставшись тим, що громадськість не була проінформована про хід цих важливих зустрічей, намагалися спотворити їх хід, підсумки та значення. Виступавчи на IX пленарному засіданні ЦР РНР К.Полачек (керівник чехословацької делегації на зустрічах у Будапешті й Москві), наприклад, говорив таке: "Коли на другий день ми одержали проект Комюніке, то визначили, що в ньому порушуються деякі проблеми, пов'язані з подіями в ЧССР, причому таким чином, що це не влаштувало чехословацькі профспілки"¹⁰. "ЦР РНР протягом всього післязвичайного періоду послідовно демонструвала, що стоїть на стороні прогресивних (читай реакційних.- С.В.) сил, - говорив, у свою чергу, колишній секретар ЦР РНР М.Камлік на I з'їзді Чеської профспілки працівників сільсько-го господарства, - і це підтверджують і підсумки будапештської зустрічі ..., де наша делегація послідовно наполягала на тому, що введення військ п'яти країн у нашу країну не було необхідним"¹¹. Ці висловлювання ще раз свідчать про безпринципність, нещирість деяких керівників профспілкового руху Чехословаччини по відношенню до профспілок братніх соціалістичних країн у роки кризи.

Про тенденцію ослаблення дружби і співробітництва профспілок Чехословаччини з профспілками країн соціалістичної співдружності, про недосцінку можливостей використання їх досвіду свідчить і аналіз прийнятих у 1968-1969 рр. 57 статутів профспілкових рад. Так, про пролетарський інтернаціоналізм говорить лише в 23 статутах чеських та словацьких рад, про дружбу з соціалістичними країнами та профспілками - в 13, а відношення до Радянського Союзу та багатомільйонної профспілкової організації радянських трудящих не було відображено в жодному статуті¹².

"Пробним каменем для перевірки широти і чесності кожного діяча робітничого руху, кожної робітничої партії і організації трудящих... є їх відношення до великої країни соціалізму"¹³, - говорив ще Георгій Димитров, висловлюючи загальну думку марксистів-ленінців усіх країн. Ці димитровські слова особливо актуальні сьогодні, в період гострої ідеологічної боротьби, і нехтувати ними - значить зраджувати класові, інтернаціональні інтереси робітничого класу. Вони повною мірою є критерієм і оцінки міжнародної діяльності профспілок Чехословаччини в 1968-1969 рр. Саме ними керувався XIV пленум ЦР РНР ЧССР (травень 1972 р.), який, характеризує позицію Центральної Ради профспілок та керівних органів галузевих профспілок у міжнародних питаннях в роки кризи, назвав її "зрадництвом по відношенню до пролетарського інтернаціоналізму, класового союзнитва і співробітництва з трудящими та профспілками Радянського Союзу, звідки революційні профспілки завжди черпали силу і досвід для своєї боротьби та діяльності"¹⁴.

⁹ Див.: Труд, 1968, 17, 26 септєбря.

¹⁰ Pravicový oportunistismus, revizionismus a antisocialismus v ROH v letech 1968-1969, s. 96.

¹¹ Práce, 1968, 21. prosince.

¹² Из фактографического отчета о деятельности Революционного профсоюзного движения в период от VI до VIII съездов профсоюзов, с. 49.

¹³ Г. Димитров. В борьбе за единый фронт против фашизма и войны. Статьи и речи. 1935-1939 гг. М., 1939, с. 187.

¹⁴ Závěry z krizového vývoje v ROH mezi VI. a VIII. všeodborovým sjezdem, s. 26.

Чехословацькі події 1968–1969 рр., проаналізовані у документі "Уроки кризисного розвитку в партії і суспільстві після ХІІ з'їзду КПЧ", цілком підтверджують, що нехтування загальнозначимими закономірностями будівництва соціалізму, недостатня боротьба з опортунізмом, відступ від марксизму-ленінізму та пролетарського інтернаціоналізму створить безпосередню загрозу соціалізму. "Життєвий досвід ще раз переконливо показав, – зазначав з приводу подій у Чехословаччині у Звітній доповіді ЦК КПРС ХХІУ з'їзду партії Л.І.Брежнєв, – що братерська єдність соціалістичних країн є найбільш надійний бар'єр на шляху сил, які намагаються атакувати, ослабити табір соціалізму, підірвати і звести нанівець соціалістичні завоювання трудящих"¹⁵.

Не випадково, отже, нове керівництво Комуністичної партії Чехословаччини, взявши в квітні 1969 р. курс на політичну консолідацію суспільства, виходило у своїй діяльності насамперед з послідовного втілення принципів пролетарського інтернаціоналізму у всіх сферах суспільно-політичного життя, в тому числі і в профспілковому русі.

Очоливши консолідацію профспілок Чехословаччини, КПЧ направляла їх міжнародну діяльність на зміцнення могутності соціалістичної співдружності, підсилення солідарності і підтримки міжнародному робітничому руху і трудящам в їхній боротьбі з імперіалізмом, за демократичні права та соціальний прогрес. "В дусі зовнішньополітичної лінії партії, – зазначалося, зокрема, на лютневому (1972 р.) пленумі ЦК КПЧ, – повинше розвивати міжнародні зв'язки Револуційного профспілкового руху як практичної школи пролетарського і соціалістичного інтернаціоналізму, систематично поглиблювати співробітництво з профспілками соціалістичних країн, особливо з профспілками Радянського Союзу"¹⁶.

Завдяки послідовному керівництву та неослабній увазі комуністичної партії в міжнародній діяльності РНР Чехословаччини поступово переборювалися стихійність та шкідливі впливи правоопортуністичних сил. Була засуджена неввірна позиція центральних органів чехословацьких профспілок щодо інтернаціональної допомоги СРСР та інших країн соціалістичної співдружності трудящим ЧССР в серпні 1968 р. Відновлення централізованого керівництва міжнародною діяльністю Револуційного профспілкового руху на основі єдиної концепції, схваленої в січні 1970 р., забезпечили політичну цілеспрямованість та плановість у цій сфері. На пленумах національних профцентрів, що відбулися в травні 1970 р., чехословацькі профспілки підтримали марксистсько-ленінський зовнішньополітичний курс КПЧ і насамперед новий Договір про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу між СРСР і ЧССР, який був підписаний 6 травня 1970 р.

Цілком відновити і успішно розвивати ленінські принципи пролетарського інтернаціоналізму в міжнародній діяльності, зміцнювати і удосконалювати свої зв'язки та співробітництво з профспілками братніх соціалістичних країн, брати в рамках ВФІ активну участь у зміцненні єдності дій міжнародного робітничого, профспілкового та антиімперіалістичного руху і цим знову завойовувати міжнародний авторитет і визнання Револуційний профспілковий рух Чехословаччини міг лише успішно завершивши свою внутрішню консолідацію на принципах марксизму-ленінізму.

¹⁵ Матеріали ХХІУ з'їзду КПРС. К., 1971, с. 15.

¹⁶ Odbory jednotně za splnění závěru XIV sjezdu KSČ. Dokumenty o práci ROH z plenárního zasedání UV KSČ 17.-18.2 1972 a usnesení společného plenárního zasedání UR ČS ROH, CROS a SROZ 8. - 9.3 1972. Praha, 1972, s. 22.

В зв'язку з цим історичне значення VIII з'їзду РНР ЧССР (червень 1972 р.) полягало в тому, що паралельно з офіційним завершенням складного процесу внутрішньої консолідації пісі масової громадської організації він проголосив курс на всесторонній розвиток революційної ролі чехословацьких профспілок у всіх сферах їх діяльності, у тому числі і в міжнародній.

Першочерговим завданням своєї міжнародної діяльності профспілковий з'їзд намітив поглиблення братерського співробітництва з профспілками СРСР та інших соціалістичних країн. "Ширше використовувати досвід радянських профспілок і профспілок інших соціалістичних країн у справі будівництва соціалізму та комунізму", - підкреслювалось в резолюції VIII з'їзду чехословацьких профспілок¹⁷. І це підком закономірно. Адже в період консолідації чехословацького суспільства і профспілок ЧССР досвід профспілок країн соціалістичної співдружності і насамперед профспілок СРСР, їхні поради допомогли подолати наслідки кризи 1968-1969 рр. у профспілках Чехословаччини, утвердити ленінське розуміння ролі та призначення профспілок, зміцнити ленінські принципи пролетарського інтернаціоналізму в міжнародній діяльності РНР.

Чехословацьким профспілковим працівникам та активістам керівництво радянських профспілок надало можливість навчатися на тримісячних курсах Вищої школи профспілкового руху ВІРПС у Москві. 60 голів заводських комітетів машинобудівних, будівельних та сільськогосподарських підприємств Чехословаччини набули досвіду роботи в первинних профспілкових організаціях під час двотижневого перебування в СРСР¹⁸. Всього за період 1971-1975 рр. пройшло навчання понад 700 чехословацьких активістів та працівників профспілкового руху всіх ступенів¹⁹. Їх навчання дістало високу оцінку керівних органів чехословацьких профспілок. "Серед різносторонніх форм надзвичайно корисної допомоги радянських профспілок, - зазначав у виступі на зустрічі з випускниками курсів підвищення кваліфікації при Вищій школі профруху ВІРПС за 1971-1975 рр. секретар ЦР РНР Б. Качірек 30 жовтня 1975 р., - ...допомога в підготовці профспілкових функціонерів займає особливо важливе місце. Особливо корисним є те, що навчання численого профспілкового активу почалося саме з 1971 р. Це був період наполегливої боротьби за ліквідацію наслідків кризисного розвитку в РНР, міцних зусиль, спрямованих на активізацію профспілкової діяльності, послідовного повернення до класового розуміння профспілками свого революційного призначення в соціалістичному суспільстві"²⁰.

Кожне прохання чехословацьких товаришів допомогти і поділитися досвідом роботи знаходило щирий відгук. Так, радянські профспілки допомогли Революційному профспілковому рухові в реорганізації профспілкових органів, а також у вирішенні інших організаційних питань. У грудні 1970 р., наприклад, перед проведенням установчої конференції по відтворенню Східнославацької обласної ради профспілок, ліквідованої правими поряд з іншими радами в Словаччині в 1968-1969 рр., члени оргкомітету на їх прохання зустрілися на радянсько-чехословацькому кордоні з представниками обласної ради профспілок

¹⁷Protokol VIII všeoborového sjezdu, Praha, 12-15 června 1972. I. Praha, 1973, s. 623-624.

¹⁸Из фактографического отчета о деятельности Революционного профсоюзного движения в период от VI до VIII съездов профсоюзов, с. 72.

¹⁹Práce, 1975, 31. října.

²⁰Ibid.

порядженої Закарпатської області УРСР і одержали практичні поради з досвіду проведення профспілкових звітно-виборчих кампаній у Закарпатській області та інших питань профспілкової роботи²¹.

Деякі важливі документи і рішення ЦР РНР Чехословаччини були підготовлені з урахуванням корисного досвіду ВІРПС. Делегація організаційно-інструкторського відділу ВІРПС, що перебувала в ЧССР у квітні 1973 р., наприклад, подала керівництву ЦР РНР практичну допомогу в підготовці травневого (1973 р.) пленуму Центральної Ради, присвяченого обговоренню політико-організаційної діяльності чехословацьких профспілок, а також у виробленні проекту "Положення про завдання, роль та місце профспілкового групового організатора"²². Активно поширювався у Чехословаччині досвід радянських профспілок у справі залучення трудящих до управління виробництвом.

Значення братерської допомоги ВІРПС і профцентрів інших соціалістичних країн у справі консолідації профспілок Чехословаччини, у розвитку всіх аспектів їх міжнародної діяльності було підкреслено на XIII пленумі (грудень 1975 р.) ЦР РНР. "Велике значення в подоланні наслідків кризисних років і в дальшому розвитку всесторонньої активності РНР, - зазначалось у доповіді на пленумі Президії ЦР РНР "Завдання РНР в міжнародній діяльності", - мало набуття, конкретне опрацювання і застосування досвіду з різних аспектів роботи ВІРПС та профцентрів інших соціалістичних країн"²³. Подолання негативні наслідки впливу правих і завершивши консолідацію, РНР міг приступити до виконання програми, що її накреслив УШ з'їзд у галузі міжнародних відносин. Важливим фактором успішного розвитку міжнародної діяльності профспілок ЧССР на принципах марксизму-ленінізму стали співробітництво та координація діяльності з профспілками соціалістичних країн і в першу чергу з профспілками СРСР.

Успішне виконання завдань та планів будівництва розвинутого соціалістичного суспільства в ЧССР, накреслених XIV з'їздом Комуністичної партії Чехословаччини, зміцнення могутності, постійне зростання міжнародного авторитету і впливу країн соціалістичної співдружності на чолі з Радянським Союзом створили сприятливі внутрішньо- та зовнішньополітичні умови для активізації міжнародної діяльності чехословацьких профспілок. Розвиваючи свої міжнародні зв'язки на класовій, інтернаціональній основі відповідно до основної лінії чехословацької зовнішньої політики, визначеної з'їздом КПЧ, РНР досяг останнім часом великих успіхів, які свідчать про торжество принципів пролетарського інтернаціоналізму в його діяльності.

XI пленум ЦР РНР, який відбувся у березні 1975 р., констатував, що в останні роки "значно активізувалася міжнародна діяльність РНР, зміцніли братерські зв'язки з радянськими профспілками і профспілками інших соціалістичних країн, набагато активніше діє РНР у Всесвітній федерації профспілок, у міжнародних профспілкових об'єднаннях, розвиваючи широкі контакти з десятками інших профспілкових організацій у спільній боротьбі за інтере-

²¹Текущий архив Закарпатского областного совета профсоюз. "Информация о работе Закарпатского облсовпрофа по международным связям с ЧССР, ВНР и СРР за 1970-1972 гг.", л. 2-3.

²²Текущий архив международного отдела и отдела по связям с профсоюзами социалистических стран ВІРПС. "Отчет о пребывании в ЧССР делегация организаторского отдела ВІРПС (18-20 апреля 1973 г.)".

²³Ukoly RCH v mezinárodní činnosti. Ze zpravy předsednictva ÚRO, přednesené tajemníkem ÚRO Viliamem Kožíkem na XIII. plenárním zasedání ÚRO. - Praha, 1975, 9. prosince.

си трудящих, беручи активну участь у міжнародних акціях. Підвищується міжнародний авторитет наших профспілок і росте інтерес до їх становища, успіхів і досвіду²⁴.

Визначаючими, центральними у міжнародній діяльності профспілок Чехословаччини були і залишаються питання дальшого удосконалення зв'язків і поглиблення співробітництва з профспілками братніх соціалістичних країн.

У розвитку інтернаціональних зв'язків і співробітництва між трудящими ЧССР і народами країн соціалізму, їх профспілковими організаціями склалися певні традиції, принципи, на яких вони базуються. Та основне в цих зв'язках – їх дійсно братерський характер, прагнення до всебічної допомоги один одному в інтересах загальної для всіх соціалістичних країн справи – зміцнення могутності світової соціалістичної співдружності.

Велике значення для розвитку політичної активності чехословацьких трудящих у сфері міжнародних відносин мав Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між СРСР і ЧССР (6 травня 1970 р.), що передбачає всебічне сприяння розширенню співробітництва і прямих контактів між громадськими організаціями, в тому числі і між профспілками обох країн²⁵. Виходячи з положень цього Договору в жовтні 1970 р. представниками ВЦПС і ЦР РНР було підписано Угоду "Про завдання, основні напрями і зміст співробітництва профспілок СРСР і ЧССР в 1971–1973 рр." З цієї Угоди співробітництво профспілок ЧССР і СРСР набуло конкретного, цілеспрямованого і планового характеру. "Всесоюзна Центральна Рада професіональних спілок і Центральна Рада чехословацького Революційного профспілкового руху, – говорилось в Угоді, – підтверджують важливість дальшого розвитку постійного, цілеспрямованого співробітництва і широкого всебічного обміну досвідом роботи між профспілками СРСР і ЧССР"²⁶. В Угоді передбачалися розвиток і вдосконалення традиційних форм профспілкового співробітництва в таких областях, як розвиток творчої активності і ініціативи трудящих, широке залучення їх до участі в плануванні та управлінні виробництвом, технічний прогрес, покращення безпеки і гігієни праці, професійне навчання і підвищення загальноосвітнього рівня трудящих, організація культурно-масової роботи і відпочинку робітників та ін.²⁷

Серед конкретних заходів по розширенню та зміцненню двостороннього співробітництва в Угоді підкреслювалася доцільність регулярного обміну делегаціями профцентрів, галузевих профспілок, профспілкових організацій областей-побратимів і колективів споріднених підприємств. В цьому напрямі розвивалися зв'язки і співробітництво між профспілками Чехословаччини і Радянського Союзу в наступний період. У 1973 р., наприклад, в ЧССР було прийнято 52 радянські профспілкові та робітничі делегації, в тому числі – 18 делегацій по лінії ВЦПС, по шість делегацій галузевих профспілок і обласних, міських ряд профспілок по лінії місцевих зв'язків, сім делегацій

²⁴ Zpráva předsednictva ÚRO, přednesená soudruhem Karlem Hoffmannem na XI. plenární schůzi Ústřední rady odborů. – Zpravodaj Revolučního odborového hnutí, s. 3, duben 1975, s. 53.

²⁵ Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между СССР и ЧССР (6 мая 1970 г.). – В кн.: Советско-чехословацкие отношения 1961–1971 гг. Документы и материалы. М., 1975, с. 488.

²⁶ Труд, 1970, 20 октября.

²⁷ Текущий архив международного отдела и отдела по связям с профсоюзными социалистическими стран ВЦПС. Соглашение "О задачах, основных направлениях и содержании сотрудничества профсоюзов СССР и ЧССР в 1971–1973 гг. от 15.Х 1970 г."

колективів підприємств, три бригади робітників споріднених за профілем підприємств для роботи безпосередньо на робочих місцях та ін. В цьому самому році в СРСР побувало 54 профспілкові і робітничі делегації Чехословаччини²⁸.

Профспілки обох братніх країн приділили велику увагу розвитку довгострокового спільного співробітництва на таких великих будовах, як нафтопровід "Дружба", газопровід Оренбург до західного кордону СРСР; метро м. Прага, які мають виняткове значення для зміцнення зв'язків між трудящими СРСР та ЧССР і по праву називаються будовами дружби²⁹.

Зміцненню радянсько-чехословацьких зв'язків сприяють постійні творчі контакти трудових колективів і профорганізацій споріднених підприємств обох країн. 1975 р. тільки в Українській РСР колективи 57 промислових підприємств підтримували дружні зв'язки і обмінювалися передовим виробничим досвідом з 85 підприємствами Чехословаччини³⁰. Значно зросла кількість підприємств, що встановили нові ділові зв'язки з спорідненими підприємствами і розгорнули заочне інтернаціональне змагання, в період підготовки до святкування 60-річчя Великого Жовтня. Наприклад, підтримуючи знаменний почин колективів московських підприємств, угорських робітників "Червоного Чепеля", виробничого об'єднання "ЧКД-Прага", взуттєвого комбінату ім. 29 серпня в м. Партизанське, швейного комбінату в м. Тренчин і багатьох інших підприємств ЧССР, трудящі двох міст, II районів та 153 підприємств, радгоспів і колгоспів двох областей-побратимів – Закарпатської (УРСР) та Східно-Словацької (ЧССР) – уклали договори на соціалістичне змагання за гідну зустріч 60-річного ювілею Радянської держави. Закарпатський обком Компартії України і крайовий комітет КПЧ Східно-Словацької області створили спеціальні комісії по координації соціалістичного змагання та контролю за його ходом і в квітні 1977 р. спільно з профспілковими органами двох областей-побратимів розробили Умови змагання між колективами споріднених підприємств. "Основною метою інтернаціонального соціалістичного змагання, – зазначалось у затверджених Умовах, – є розвиток політичної і трудової активності трудящих сусідніх областей у боротьбі за перетворення в життя рішень ХХУ з'їзду КПРС і ХУ з'їзду КПЧ, дострокове виконання п'ятирічних планів, завдань двох років п'ятирічок до 7 листопада 1977 р."³¹

Починаючи з 1970 р. чехословацькі профспілки значно розширили свої зв'язки з профспілками НДР, УНР і НРБ та інших країн соціалізму. Крім переговорів на рівні профспілкових центрів численні делегації окремих професійних спілок вивчали конкретний досвід виконання господарських завдань. Зближенню чехословацьких трудящих з німецькими і угорськими колегами і друзями сприяло, наприклад, укладення в 1971 р. ЧССР договорів дружби з НДР і УНР на рівні областей, районів і підприємств. Профспілки Чехословаччини

²⁸ Текущий архив международного отдела и отдела по связям с профсоюзами социалистических стран ВЦСПС. Связи между советскими и чехословацкими профсоюзами в 1973 г., л. 1.

²⁹ XVI съезд профессиональных союзов СССР 21-25 марта 1977 г. Стенографический отчет. М., 1977, с. 190.

³⁰ Текущий архив отдела международных связей и иностранного туризма УРОПС. Справка о связях профсоюзов УССР и ЧССР от 24 мая 1975 г.

³¹ Поточний архів Закарпатської обласної ради профспілок. Матеріали по соціалістичному змаганню трудових колективів Закарпатської області УРСР, Східно-Словацької області ЧССР та Сабольч-Сатмарської області УНР на честь 60-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції.

морально і матеріально підтримували героїчний в'єтнамський народ у його боротьбі проти американського імперіалізму, а в повсякденний період відбудови народного господарства Соціалістичної Республіки В'єтнам допомогли в навчанні в'єтнамського профактиву і в підготовці спеціалістів для народного господарства. Значно зміцнили за останні роки зв'язки з монгольськими і кубинськими профспілками. Нові завдання, що повстали перед профспілками країн соціалістичної співдружності у зв'язку з прийняттям у 1971 р. "Комплексної програми дальшого поглиблення і удосконалення співробітництва і розвитку соціалістичної економічної інтеграції країн - членів РЕВ", підняли відносини дружби і співробітництва на якісно новий рівень.

Успішна координація планів і господарської діяльності країн соціалістичної співдружності стали ще більше залежати від встановлення прямих і довгострокових зв'язків між ними на всіх рівнях: від міністерств, відомств, галузевих і національних профцентрів до підприємств та окремих виробничих бригад. Не випадково в рішеннях XXIV сесії РЕВ (1970 р.), що конкретизували стратегічні напрями дальшого розвитку соціалістичної економічної інтеграції, міститься рекомендація учасникам "забезпечити сприятливі умови для дальшого розширення безпосередніх зв'язків між міністерствами, відомствами, господарчими та іншими організаціями"³².

Виходячи з цього профспілки соціалістичних країн спрямували свої зусилля на всебічний розвиток тісного співробітництва, взаємного обміну досвідом, що дало їм можливість глибоко вивчати специфічні питання профспілкової діяльності в усіх ланках, узагальнювати найбільш цінний досвід і виробляти єдину лінію в діяльності по вирішенню питань економічного будівництва всередині кожної з країн, активно сприяючи тим самим ефективному виконанню Комплексної програми³³.

Спільно з профспілками країн - членів РЕВ сприяючи здійсненню Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції, Революційний профспілковий рух ЧССР вирішує і специфічне завдання: подолання національної обмеженості, за якою часто приховуються вузькі заводські та місцеві інтереси, доведення до свідомості трудящих необхідності соціалістичної інтеграції як фактора дальшого розвитку чехословацької економіки. З цієї метою чехословацькі профспілки проводять велику роботу по організації соціалістичного змагання на підприємствах ЧССР, інтернаціонального змагання між спорідненими підприємствами соціалістичних країн. Вони розробляють критерії і способи оцінки результатів цього змагання, а також забезпечують обмін досвідом між окремими виробничими колективами країн соціалізму, які беруть безпосередню участь у виконанні завдань і замовлень для інших країн - членів РЕВ, в області інтеграції.

Все більше уваги профспілки Чехословаччини останнім часом приділяють масштабам і якій стороні взаємного співробітництва і використання передового виробничого досвіду, удосконаленню організаційних форм інтернаціонального змагання, розробці принципів змагання між колективами споріднених та суміжних підприємств. Так, XIII пленум (грудень 1975 р.) ЦР РНР вказав на необхідність дальшого поглиблення взаємної координації дій братніх профспі-

³² Мешеряков В.В., Поклад В.И., Шевченко Э.С. СЭВ: принципы, проблемы, перспективы. М., 1975, с. 75.

³³ Див.: Спицын В.К. Профсоюзы и социалистическая экономическая интеграция. М., 1977.

док при вирішенні конкретних питань і проблем, що впливають з ролі та завдань профспілок у розвитку соціалістичної економічної інтеграції країн - членів Рвб³⁴. Ефективна координація річних та довгострокових планів-зобов'язань, широка гласність підсумків змагання та взаємне використання і поширення передового виробничого досвіду соціалістичного та комуністичного будівництва, набутого в країнах соціалістичної співдружності, безумовно, є важливою передумовою успішного виконання завдань Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції.

1 липня 1974 р. в Москві була підписана нова Угода про співробітництво між профспілками СРСР і ЧССР, що визначила його основні напрями і принципи на наступний період. Вона намітила розвиток ряду ефективних форм співробітництва, які сприяють успішній реалізації Комплексної програми, зокрема, покладено планомірний початок обміну виробничими колективами, бригадами комуністичної і соціалістичної праці між радянськими і чехословацькими підприємствами, так званому обміну "від верстата до верстата"³⁵.

Такі угоди про співробітництво були укладені профспілками Чехословаччини з профспілками інших соціалістичних країн під час двосторонніх зустрічей на вищому рівні.

Центральна Рада Револуційного профспілкового руху ЧССР, наприклад, тільки влітку 1975 р. прийняла делегації Центральних Рад профспілок НРБ і НДР, що прибули в ЧССР з офіційним візитом. У ході цих зустрічей були підписані плани співробітництва між профспілками Чехословаччини і профспілками двох братніх країн на 1976-1977 рр.³⁶

Всебічне співробітництво з профспілками країн соціалістичної співдружності і передусім широкі зв'язки з радянськими профспілками, використання їх багатого досвіду допомогли ствердженню і розвитку ленінського розуміння ролі профспілок у діяльності РНР Чехословаччини, що було особливо важливим у період консолідації чехословацьких профспілок. Про це з почуттям глибокої вдячності говорив на XV з'їзді профспілок СРСР в 1972 р. член Президії ЦК КПСР, голова ЦР РНР Карел Гофман: "Стимулюючим прикладом є для нас радянські профспілки, - підкреслив він у своєму виступі. - Вони зразок того, як потрібно берегти і розвивати заповіт В.І.Леніна про завдання профспілок при соціалізмі, як добитися, щоб побудова нового суспільства стала справою мільйонів трудящих, які при цьому перетворюються в свідомих громадян соціалістичного суспільства. Ваш приклад показує, що значить справжнє визволення праці і розвиток творчих сил людини"³⁷.

З позицій пролетарського інтернаціоналізму і класової солідарності розвивають профспілки ЧССР відносини з профспілками капіталістичних країн, підтримують боротьбу трудящих цих країн за свої життєві права, за соціальні і демократичні свободи. Принципова основа відносин РНР з профспілковими органами і організаціями капіталістичних держав була чітко сформульована в звітній доповіді ЦР РНР УШ з'їзду профспілок ЧССР. "Ми готові розвивати плідне співробітництво з усіма профспілковими організаціями, - підкреслювався у доповіді, - які захищають інтереси трудящих, дотримуються принци-

³⁴Práce, 1975, 9. prosince.

³⁵Práce, 1974, 2. července.

³⁶Práce, 1975, 1, 22. července.

³⁷XV съезд профессиональных союзов СССР, 20-24 марта 1972 года. Стенографический отчет. М., 1972, с. 178.

пів солідарності і знаходяться з нами по один бік лінії фронту в боротьбі проти імперіалізму і війни, за мир і соціальний прогрес"³⁸. Керуючись цими важливими принципами, профспілки Чехословаччини особливо велику увагу приділили розвитку контактів з профцентрами країн капіталу в період підготовки до Зустрічі керівників профцентрів європейських країн в Женеві (січень 1974 р.), якій, як відомо, передувало налагодження двосторонніх зв'язків профспілок соціалістичних країн з профспілками окремих капіталістичних держав.

Значний практичний вплив на розвиток міжнародного, і в першу чергу європейського, робітничого і профспілкового руху мало успішне завершення в Хельсінкі Народи по безпеці і співробітництву в Європі. Заключний акт Загальноєвропейської наради, в якому знайшов своє відображення новий етап в боротьбі народів за розрядку напруженості і роззброєння, мирне співіснування і міцний мир, був з задоволенням сприйнятий Всесвітньою федерацією профспілок, національними профцентрами, що входять до неї.

Революційний профспілковий рух ЧССР, як активний член ВФП, усвідомлює, які сприятливі можливості створені успіхами Загальноєвропейської наради для розвитку відносин між профспілками незалежно від міжнародної належності їх профцентрів і їх політичної орієнтації, для консолідації профспілкового руху в Європі і в усьому світі. Проводячи велику роботу по розвитку широких контактів з профспілковими організаціями трудящих сусідніх капіталістичних країн - ФРН і Австрії, чехословацькі профспілки зміцнюють старі і встановлюють нові зв'язки з профспілками інших країн капіталу.

Профспілки Чехословаччини успішно розширюють зв'язки і поглиблюють співробітництво з такими масовими профспілковими об'єднаннями, як Загальна конфедерація праці Франції і Загальна італійська конфедерація праці. Крім того, завдяки зусиллям РНР вдалося встановити в 1975 р. перші контакти з Французькою демократичною конфедерацією праці і італійським союзом праці. Профспілками Чехословаччини здійснені також перші кроки по встановленню контактів з профспілками Греції і Туреччини.

Значне місце в контактах РНР займають дружні зв'язки з португальським профцентром Інтерсиндикал, що були встановлені в лютому 1975 р. на європейській профспілковій конференції і дістали дальший розвиток після візиту в Португалію у вересні 1975 р. чехословацької профспілкової делегації. Сьогодні, коли в Португалії виникла складна політична обстановка, коли реакційні сили намагаються нав'язати країні повернення до минулого, профспілки Чехословаччини повністю солідарні з боротьбою португальського профцентру Інтерсиндикал, усіх прогресивних сил, спрямованою на захист корінних інтересів трудящих, на розвиток революційного процесу в Португалії. РНР ЧССР неодноразово заявляв про свою солідарність з Робочими комісіями, загальним союзом трудящих Іспанії і закликав трудящих Чехословаччини виступити на підтримку боротьби трудящих мас Іспанії.

В інтересах поглиблення взаєморозуміння і дальшого розвитку міжнародного співробітництва профспілки ЧССР проявляють постійну ініціативу в налагодженні та розвитку зв'язків також з профцентрами, що не входять у ВФП, зокрема з профспілками Англії, Фінляндії, Швеції, Норвегії та іншими національними профспілковими організаціями, об'єднаними в Європейській конфедерації профспілок (ЕКП). У серпні 1975 р., наприклад, ЧССР по запрошенню РНР відвідала делегація Шведської профспілкової конфедерації. Під час зу-

³⁸Protokol VIII. všeoborového sjezdu, 1, s. 68.

стрічі обидві сторони підтвердили необхідність практичного співробітництва між профспілками і трудящими обох країн, що буде сприяти дальшому поглибленню безпеки народів в Європі³⁹.

Новим кроком на шляху до поглиблення і конкретизації співробітництва між профспілковими організаціями Чехословаччини і Фінляндії в свою чергу став візит делегації ЦР РНР в Фінляндію (вересень-жовтень 1975 р.), в ході якого обидві сторони зобов'язалися розвивати всебічне співробітництво в інтересах трудящих двох країн, всього прогресивного міжнародного профспілкового руху⁴⁰.

Однак, якщо з багатьма профспілками Європи чехословацьким профспілкам вдалося налагодити контакти на всіх рівнях, аж до керівних органів, то з профспілками Данії, наприклад, існують зв'язки лише по лінії деяких галузевих професійних спілок.

Значно трудніше нормалізуються відносини РНР з профцентрами країн "Бенілюксу": з бельгійськими профспілками вдалось у 1973 р. відновити традиційні обласні контакти, намітилися зв'язки з профцентром Бельгії - Загальною федерацією праці.

Пі ускладнення у встановленні і розвитку контактів з деякими профспілками не в останню чергу пов'язані з негативним впливом на їхні профцентри керівництва американських профспілок (АФП-КВП) на чолі з ультрареакційним головою Д.Міні, з ініціативи якого наприкінці 1975 р. було прийняте ще одне рішення, що суперечить інтересам міжнародного робітничого і профспілкового руху і інтересам самих американських трудящих - про вихід профспілок США з міжнародної організації праці (МОП)⁴¹.

Успішно розвивають свої зв'язки профспілки Чехословаччини з профспілковими організаціями Азії, Африки, Латинської Америки, особливо з тими, які прагнуть до співробітництва з соціалістичними країнами і стоять на антиімперіалістичних позиціях.

Міцні, ділові контакти підтримують чехословацькі профспілки з профспілками Японії, що примикають до таких впливових профцентрів, як Генеральна рада профспілок Японії (СОХІО) і Рада зв'язку незалежних профспілок (Тюріцу Рорен). Ці профцентри, що не входять ні в одне міжнародне профспілкове об'єднання, проявляють все більш зростаючий інтерес до розвитку дружніх відносин з профспілками всіх країн, до зміцнення єдності міжнародного профспілкового руху на класових принципах.

Успішно розвиваються за останні роки зв'язки РНР з профспілками Індії - Всеіндійським конгресом профспілок і іншими профцентрами цієї країни, а також з усіма основними профоб'єднаннями Шрі Ланки, Індонезії, Бирми, Бангладеш та інших країн Азії.

Розвиваючи відносини з профспілковими організаціями країн, що розвиваються, профспілки Чехословаччини основним своїм завданням вважають "надання їм політичної, моральної і матеріальної підтримки, ознайомлення їх членів з перевагами соціалістичної системи, місцем і роллю профспілок у соціалістичному суспільстві"⁴². Вірні принципам пролетарського інтернаціоналізму,

³⁹Práce, 1975, 19. srpna.

⁴⁰Ibid., 7. října.

⁴¹Советские профсоюзы, 1976, № 2, с. 38-39.

⁴²Úkoly RCH v mezinárodní činnosti. Ze zprávy Předseďnictva ÚRO, přednesené tajemníkem ÚRO Vilémem Kožíkem na XIII. plenárním zasedání ÚRO. - Práce, 1975, 9. prosince.

Чехословацькі профспілки надають широкую матеріальну допомогу трудящим і профспілкам країн, що розвиваються, в їх боротьбі проти імперіалізму, агресії, проти капіталістичного втручання. Профспілки Чехословаччини надають країнам, що розвиваються, конкретну допомогу в підготовці профспілкових кадрів. З цією метою в ЧССР регулярно організуються спеціальні семінари, програми яких складаються відповідно до потреб і інтересів профспілок Азії, Африки та Латинської Америки. Так, з 1971 по 1975 р. ЦР РНР було організовано 16 місячних курсів для профспілкових функціонерів в Африки, арабських країн, Азії і Латинської Америки, де пройшло навчання 350 чоловік⁴³.

Револуційний профспілковий рух ЧССР зацікавлений у розвитку відносин з континентальними та регіональними профспілковими об'єднаннями, якими є Міжнародна конференція арабських профспілок, Загальноафриканська профспілкова федерація, Постійний конгрес профспілкової єдності трудящих Латинської Америки і регіональні об'єднання в Азії.

Чехословацькі профспілки доводили і доводять свою солідарність з боротьбою прогресивних сил арабського світу. Так, РНР одним з перших відгукнувся на початку 1976 р. на заклик ВФП надати допомогу ліванським і палестинським трудящим, що потерпіли під час збройних сутичок, зібравши для них гроші, продовольство, одяг та медикаменти.

У квітні 1973 р. ЦР РНР було підписано Угоду про дружбу і взаємне співробітництво з Єдиним профцентром трудящих Чилі, спрямовану передусім на зміцнення і дальший розвиток револуційних перетворень у цій латиноамериканській країні. Здійснення положень цієї Угоди було перервано контрреволюційним переворотом і приходом до влади фашистської хунти. Профспілки Чехословаччини солідарні з боротьбою чилійських профспілок, усіх прогресивних і демократичних сил країни проти фашистської диктатури.

В своїй міжнародній діяльності Револуційний профспілковий рух тісно пов'язаний з ВФП, центр якої міститься в Празі. Голова Центральної Ради чехословацьких профспілок Карел Гофман є одночасно заступником голови ВФП. Профспілки Чехословаччини незмінно зберігають вірність федерації – самій масовій і впливовій організації профспілок. "Ми будемо всебічно підтримувати Всесвітню федерацію профспілок, яка являє собою широкий фронт міжнародного профспілкового руху, – зазначалося на УІ з'їзді РНР ЧССР. – В рамках Всесвітньої федерації профспілок і її органів ми будемо продовжувати проводити політику, направлену на зміцнення міжнародного профспілкового руху"⁴⁴.

Чехословацькі профспілки горді своїм вкладом у роботу ВФП та її органів, у вирішення проблем, що стоять перед міжнародним профспілковим рухом. Наприклад, РНР Чехословаччини спільно з ВФП був ініціатором і організатором міжнародної конференції з проблем працючих жінок (1972 р.), міжнародного семінару з проблем трудового законодавства (1975 р.), що проводились у Празі, та цілого ряду інших міжнародних профспілкових конференцій і нарад⁴⁵.

Велику організаційну роботу здійснили чехословацькі профспілки по підготовці ІХ Всесвітнього конгресу профспілок, який відбувся у квітні 1978 р. в столиці ЧССР – Празі.

⁴³Práce, 1976, 22. dubna.

⁴⁴Protokol VIII. všeodborového sjezdu, 1, s. 68.

⁴⁵Див.: ІХ съезд Революционного профсоюзного движения ЧССР, 25–28 мая 1977. Прага. М., 1978, с. 69; Jaroslav Kurka. Postavení a úloha odborů za socialismu. Praha, 1974, s. 171; Viliam Kožík. V zájmu proletářského internacionalismu. – Rudé právo, 1977, 21. května.

XIII пленум Центральної Ради РНР, що відбувся на початку грудня 1975 р., підвів підсумки міжнародної діяльності профспілок Чехословаччини після VIII загальнопрофспілкового з'їзду. На пленумі було підкреслено, що Революційний профспілковий рух не тільки успішно подолав наслідки кризи 1968-1969 рр. у міжнародній діяльності, а й досяг більш широких масштабів і якісно вищого рівня міжнародних зв'язків порівняно з існуючими до 1968 р. Наприклад, якщо в 1968 р. профспілки Чехословаччини підтримували контакти з 108 профспілковими організаціями, то до кінця 1975 р. - з 136 профспілковими організаціями більш ніж 90 країн світу⁴⁶. Про зростаючу активність чехословацьких профспілок, підвищення їх міжнародного авторитету свідчить, наприклад, і та обставина, що в 1975 р. ЦР РНР було прийнято 11 офіційних делегацій на рівні керівників профцентрів і 7 разів керівники РНР побували за кордоном (не враховуючи численних взаємообмінів делегаціями галузевих професійних спілок).

Такої активної міжнародної діяльності Революційний профспілковий рух ще не знав з моменту свого створення в 1945 р. Про зростаючу класову відповідальність чехословацьких профспілок, про їх високу свідомість свого інтернаціонального обов'язку по відношенню до своїх класових союзників у міжнародному профспілковому і робітничому русі говорять і той факт, що в 1975 р. в фонд міжнародної солідарності ЦР РНР було внесено 9 млн. 716 тис. крон⁴⁷, що на 4 млн. крон перевищило суму, виділену для цієї справи в 1972 р.⁴⁸

Про успіхи чехословацьких профспілок у будівництві в ЧССР суспільства розвинутого соціалізму, а також у зміцненні єдності світового робітничого і профспілкового руху яскраво свідчать і матеріали IX з'їзду РНР, який відбувся в травні 1977 р. В роботі з'їзду взяли участь представники 119 зарубіжних профспілкових організацій з 71 країни світу, які в своїх виступах підкреслили значний вклад профспілок ЧССР в розвиток міжнародного профспілкового руху.

Таким чином, міжнародна діяльність Революційного профспілкового руху ЧССР в 1971-1975 рр., що ґрунтувалася на рішеннях XIV з'їзду Комуністичної партії Чехословаччини і VIII загальнопрофспілкового з'їзду, активне сприяння реалізації зовнішньополітичного курсу XV з'їзду КПЧ і успішне здійснення рішень IX з'їзду РНР свідчать про торжество ленінських принципів пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму в чехословацьких профспілках, про повне відновлення їх революційної ролі в соціалістичному суспільстві. Своєю активною міжнародною діяльністю профспілки Чехословаччини вносять значний вклад у справу зміцнення могутності світової системи соціалізму, єдності дій міжнародного робітничого, профспілкового й антиімперіалістичного руху. Як підкреслюється в резолюції IX з'їзду РНР, чехословацькі профспілки в тісному співробітництві з профспілками інших соціалістичних країн, прогресивними профспілковими організаціями всього світу будуть і надалі активно сприяти дальшій розрядці міжнародної напруженості, більш широкому

⁴⁶ Вільям Кожик. Революційному профсоюзному движению - тридцать лет. - Всемирное профсоюзное движение, 1975, № 6, с. 19; Práce, 1975, 9. prosince.

⁴⁷ Uzneseňí XI. plenární schůze Ústřední rady odboru ze dne 20.3. 1975. Zpravodaj Revolučního odborového hnutí, N 3, duben 1975, s. 77.

⁴⁸ Uzneseňie spol'očnej plánárnej schůdže ÚR ČS ROR, České a Slovenské rady odborových svázků, konané dňa 8. a 9. marca 1972. - Obzorár, 1972, č. 6, s. 8.

співробітництву профспілок держав з різним суспільним ладом, консолідації профспілкового руху в Європі і в усьому світі⁴⁹.

М. В. Знаменська

ВЗАЄМОВ'ЯЗКИ ПРОФСПІЛОК РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ
І СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ ЮГОСЛАВІЇ
У 60-х рр.

Робітничий рух стає сьогодні все більш і більш важливим фактором суспільного прогресу. Разом з цим зростає і його відповідальність перед історією. Тому такою важливою є необхідність дальшого зміцнення єдності трудящих світу - єдності у боротьбі за соціальний прогрес, мир і безпеку народів.

Робітничому класові Радянського Союзу притаманний глибокий послідовний інтернаціоналізм. Трудячі СРСР, усвідомлюючи інтернаціональне значення своєї праці, вважають своїм обов'язком перед трудящими всього світу всебічно зміцнювати могутність першої в світі соціалістичної держави, надавати підтримку міжнародному робітничому і національно-визвольному рухові, рішуче боротися проти імперіалізму і колоніалізму, за мир і свободу народів. Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР Л.І.Брежнев говорив на ХУ з'їзді радянських профспілок: "Робітничий клас нашої країни завжди розглядав справу, за яку він бореться, як невіддільну складову частину міжнародної боротьби пролетарів усіх країн. З перших кроків свого формування він виступає як сила інтернаціональна"¹. Робітничий клас СРСР в свою чергу спирається на інтернаціональну допомогу міжнародного пролетаріату.

Міжнародні зв'язки робітничого класу соціалістичних країн - це практичне перетворення в життя ленінських принципів пролетарського інтернаціоналізму. Різноманітність зв'язків братів по класу - важливий фактор успішного розвитку всебічного співробітництва країн соціалістичної співдружності. Ці зв'язки знаходять своє втілення у багатограних контактах братніх профспілок.

Радянські профспілки, як і весь радянський народ, підтримують миролюбну зовнішню політику КПРС, активно сприяють послідовному впровадженню її в життя. Вони незмінно виступають поборниками класової солідарності, взаємодопомоги і співробітництва трудящих усіх країн, активно розвивають зв'язки з різними загонами світового профспілкового руху; беруть участь у боротьбі за мир, проти імперіалістичної агресії, за загальне і повне роззброєння, проти переслідувань робітників і профспілкових діячів імперіалістичною реакцією.

Профспілки СРСР нараховують сьогодні понад 113 млн. членів. У 1977 р. вони мали зв'язки й активно співробітничали з 161 профцентром 128 держав світу. У цьому самому році СРСР відвідало понад 4,5 тис. профспілкових зарубіжних делегацій, а близько 4 тис. делегацій радянських профспілок виїжджали за кордон².

Міцніють дружні зв'язки і ділове співробітництво радянських профспілок з профспілками інших соціалістичних країн. Це співробітництво, що спирається

⁴⁹ Див.: IX съезд Революционного профсоюзного движения СССР, с.119-120.

¹ Брежнев Л.И. Ленинским курсом. Промови і статті, т. 3. К., 1972, с. 460-461.

² ХУІ съезд профессиональных союзов СССР, 21-25 марта 1977 г. Стенографический отчет. М., 1977, с. 51,94-95.

на нерушимий союз країн соціалізму, на мудре й випробуване керівництво братніх комуністичних і робітничих партій, їх багатогранні зв'язки, спрямоване на всебічне сприяння перетворенню в життя планів соціально-економічного розвитку кожної країни як основи для підвищення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих.

Зв'язки і співробітництво профспілок СРСР і зарубіжних соціалістичних країн постійно розвиваються, удосконалюються на усіх рівнях: від окремих виробничих бригад і підприємств до галузевих і національних профцентрів, а також у рамках науково-технічних товариств, організацій винахідників і раціоналізаторів. З року в рік ширшає коло питань, які взаємно цікавлять братні профспілки. Це і досвід профспілкової і виробничої роботи, виховна і ідеологічна діяльність, соціальне страхування, житлово-побутове обслуговування, організація відпочинку трудящих, а також питання здійснення контролю за наглядом трудового законодавства, правил і норм техніки безпеки тощо.

Взаємне вивчення братами профспілками досвіду роботи в усіх ланках допомагає приймати конкретні рішення, які відповідають вимогам часу і взаємним інтересам, узагальнювати найбільш цінний досвід і виробляти спільну єдину лінію в діяльності.

Радянські люди прагнуть, щоб зміцнювався соціалізм у Югославії, щоб дедалі міцнішими були її зв'язки з соціалістичною співдружністю.

Знаменними віхами, що відмічають розвиток радянсько-югославського співробітництва, стали Белградська декларація урядів СРСР і Югославії від 2 червня 1955 р., Московська заява і декларація про відносини між КНРС і СКЮ від 20 червня 1956 р., а також наступні спільні радянсько-югославські документи.

Співробітництво обох країн ґрунтується на близькості історичної долі радянського і югославського народів, спільності основ соціального ладу, на взаємній відданості принципам соціалістичного інтернаціоналізму, на спільній боротьбі за мир, незалежність і рівноправне міжнародне співробітництво.

Курс на дальше зміцнення радянсько-югославського співробітництва був підтверджений XXV з'їздом КНРС і послідовно впроваджується в життя.

Радянсько-югославські відносини характеризуються поширенням дружніх зв'язків, зростанням їх рівня, поглибленням взаєморозуміння в усіх галузях: систематичними стали обміни візитами керівників КНРС та СКЮ, держав та урядів, невпинно розвивається співробітництво між КНРС та СКЮ, Верховною Радою СРСР та Скупщиною СФРЮ, між окремими республіками, містами-побратимами двох країн.

Братні комуністичні партії надають великого значення взаємному ознайомленню з досвідом соціалістичного і комуністичного будівництва, розвиткові ділових контактів і дружніх зв'язків між трудящими СРСР та СФРЮ, співробітництву громадських організацій. Важливе місце у цьому належить братнім профспілкам - ВНРПС та Спілці профспілок Югославії (СПЮ). Починаючи з другої половини 50-х рр. зв'язки між ними ставали все більш стабільними і цілеспрямованими, поширювалися на всіх рівнях. Своєю інтернаціоналістською діяльністю трудящі вносили значний вклад у дальше економічне і політичне зміцнення СРСР та СФРЮ.

На Спілці профспілок Югославії, яка працює під керівництвом Союзу комуністів, покладено важливу роль у боротьбі за побудову соціалістичних відносин на основі самоврядування, за забезпечення рішучого впливу робітничого класу на економічний розвиток, соціальну політику, підвищення життєвого рівня югославських трудящих, розвиток і зміцнення класової свідомості і солідарності робітників. СПЮ разом з державними органами управління народним

господарством бере участь у підготовці і забезпеченні виконання щорічних і перспективних планів економічного розвитку країни, у розробці законів і постанов у галузі трудового законодавства, в контролі за їх виконанням, за станом техніки безпеки і санітарії на підприємствах і установах тощо. Як зазначалося на УІ з'їзді СКЮ, профспілки здійснюють три головні функції: "економічну, захисну і виховну"³.

Як і інші громадсько-політичні організації країни, СПЮ є самостійною щодо організаційної структури і форм діяльності. Однак свою програму і специфічні завдання СПЮ здійснює на базі єдиної платформи соціалістичного розвитку і єдиного фронту дій у рамках Соціалістичної спілки трудового народу Югославії.

Програма діяльності профспілок була прийнята ІУ з'їздом СПЮ у 1959 р. З'їзд підкреслив, зокрема, що "боротьба за соціалізм нерозривно пов'язана і зумовлена ідейно-політичним і суспільно-економічним вихованням та освітою"⁴. До СПЮ входять профспілки та об'єднання, створені за виробничим принципом. Це найбільш масова організація робітничого класу країни, основою якої є первинні профорганізації на промислових підприємствах і в інших господарських колективах, в установах і сільськогосподарських маєтках.

Разом із створенням матеріально-технічної бази соціалізму змінювалося і становище робітничого класу, як провідної сили югославського суспільства, зростали ряди СПЮ. Тільки за період з 1958 по 1962 р. кількість членів профспілок зросла з 1,9 млн. до 2,7 млн. чоловік, або на 40%. У 1977 р. профспілки Югославії нараховували вже 4,6 млн. членів⁵. На початку 60-х рр. до складу СПЮ входили 14 галузевих і міжгалузевих профспілок, з них 10 - виробничих. В країні налічувалося понад 22 тис. профспілкових організацій⁶.

Зростаюча роль профспілок у житті соціалістичного суспільства, різноманітність форм їх діяльності відкривають широкі можливості для співробітництва між ними. Разом з тим спільність положення профспілок у системі політичної організації соціалістичного суспільства не виключає деяких особливостей в їх конкретній діяльності у кожній окремій країні. "Досвід будівництва соціалізму у найрізноманітніших умовах демонструє як загальні його закономірності, так і різноманітність конкретних форм", - говорив Л.І.Брежнев на Конференції комуністичних і робітничих партій Європи⁷. Вивчення цих особливостей, виявлення в них загальних і національних рис дозволяють правильно визначити зміст і форми співробітництва.

Основним змістом зв'язків і співробітництва ВЦРПС та СПЮ стало взаємне вивчення і використання досвіду роботи у різних сферах їх діяльності, а також координація дій на міжнародній арені в інтересах зміцнення єдності світового профспілкового руху. Братні профспілки обмінюються делегаціями, лекторами, кореспондентами центральних друкованих органів - газет "Труд" і "Рад", "Гудок" і "Железничке новине", журналів "Изобретатель и рационали-

³Седми конгрес СКЈ (Савеза комуниста Југославије). Београд, 1958, с. 383.

⁴Četvrti kongres Saveza sindikata Jugoslavije. Beograd, 1959, s.386.

⁵Југославские профсоюзы, 1977, № 110, с. 3.

⁶Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (далі - ЦДАЖР УРСР), ф. Р-2605, оп. 8, спр. 3148, арк. 49; Токарев В. Югославские профсоюзы - Советские профсоюзы, 1963, № 21, с. 38.

⁷Брежнев Л.І. Ленінським курсом, т. 6. К., 1978, с.62.

затор" і "Технічне новіне", практикують ділові зустрічі секретарів профцентрів тощо.

Для поглиблення радянсько-югославських профспілкових зв'язків важливою була поїздка до Югославії у квітні 1961 р. на запрошення Центральної Ради СЮ делегації радянських профспілок. Протягом дванадцяти днів делегація побувала у Белграді, Любляні, Скопље, Рієці та Опатії, де мала важливі зустрічі, бесіди з керівництвом СЮ, республіканських рад профспілок Хорватії, Словенії і Македонії, міськради профспілок Белграда, республіканського профкомітету металістів Словенії, профактивом. Члени делегації зустрічалися з трудовими колективами заводу тракторів і моторів "Раковіца", будівельного підприємства "Рад" у Белграді, заводу електрообладнання ім. Р.Кончара у Загребі, текстильної фабрики "Вартекс" у Вараждині, лігнітової фабрики у Веленьє тощо. Для профактиву однієї з шахт Веленьє було зроблено доповідь про діяльність радянських профспілок⁸.

На підприємствах, у районах, де побувала радянська делегація, її охоче знайомили з роботою учбових закладів для робітників і профактиву. Турбота про підвищення кваліфікації трудівника характерна для усіх підприємств Югославії. У промислових центрах, на деяких великих підприємствах країни створені школи учнівства і школи по підготовці кваліфікованих робітників зі строком навчання від 1 до 3 років. Працюють також технічні й інші професійні школи (з навчанням протягом 4-5 років) і вищі дворічні школи за фактом.

В бесідах з радянськими профспілковими діячами керівники югославських профспілок зупинялися на розвитку робітничого самоврядування, системі оплати праці робітників і службовців, підвищенні освітнього і культурно-технічного рівня робітників і профспілкових активістів. Югославські товариші підкреслювали, що основна проблема - це підвищення технічного рівня, продуктивності праці, звертали увагу на те, що крім впровадження нової техніки є ще й інший дуже важливий шлях підвищення продуктивності праці - розвиток кооперації і спеціалізації виробництва.

Економічне співробітництво між СРСР та СФРЮ є важливою складовою частиною багатограних радянсько-югославських відносин. Розвиток двосторонніх економічних зв'язків на основі взаємної вигоди і рівноправ'я за останні роки набув стабільного довгострокового, крупномасштабного характеру. Починаючи з 1957 р. радянсько-югославська торгівля здійснюється на основі довгострокових міжурядових угод. У 1976 р. на долю СРСР припадало 17,5% зовнішньоторговельного обороту СФРЮ і близько 50% обсягу її торгівлі з соціалістичними країнами⁹. Крупними споживачами радянської експортної продукції стали такі югославські підприємства, як металургійні комбінати у Зеніці, Смередово і Скопље, нафтопереробні заводи у Панчево і Босанському Броді, хімічний завод "Хромос" та ін.

Кредитні угоди, підписані між СРСР та СФРЮ, використовуються для будівництва понад 100 різних промислових об'єктів, теплових електростанцій, підприємств чорної та кольорової металургії, нафтопереробних та хімічних заводів, шахт тощо.

Розвиток радянсько-югославського економічного і науково-технічного співробітництва знайшов своє втілення в обміні спеціалістами і технічною

⁸ ЦДАКР УРСР, ф. Р-2605, оп. 8, спр. 3148, арк. 38-39; Югославские профсоюзы, 1961, № 5, с. 80.

⁹ Милованов В.С. Советско-югославские экономические отношения. М., 1978, с. 32.

документацією, в ініціативі по організації виробничого кооперування югославських заводів з радянськими промисловими підприємствами.

На основі щорічних угод про науково-технічне співробітництво протягом 1956–1963 рр. понад 300 югославських спеціалістів перебували на радянських підприємствах і в науково-дослідних установах. Вони знайомилися з методами пошуків родовищ нафти і газу, механізацією видобутку вугілля, виробництвом металорізних інструментів тощо. У той самий період Югославію відвідали 270 радянських представників металургійної, електротехнічної, хімічної, легкої, харчової та інших галузей промисловості¹⁰. У цьому братньому співробітництві чітко простежується роль робітничого класу як головної виробничої сили соціалістичного суспільства.

Велике значення у справі дальшого зміцнення і поширення радянсько-югославських відносин мав офіційний візит у вересні 1962 р. в Югославію Голови Президії Верховної Ради СРСР Л.І.Брежнєва. У прийнятому спільному радянсько-югославському комюніке підкреслювалося, що контакти і взаємні візити представників двох країн, а також співробітництво громадських і інших організацій сприяють розвитку взаємних відносин, кращому взаємоознайомленню і розумінню¹¹.

Л.І.Брежнєв був гостем шахтарів Веленє, робітників суднобудівельного заводу у м. Спліт, автозаводу "Црвена застава" ("Червоний прапор") у м. Крагуєваць. У цехах термічної обробки, механоскладальному, штамповочному заводу "Црвена застава" Л.І.Брежнєв мав бесіду з робітниками, цікавився умовами їх праці і побуту, розповідав про розвиток радянського автомобілебудування. Виступаючи з промовою на масовому мітингу перед робітниками заводу, він підкреслив: "Партія Леніна, робітничий клас вашої країни завжди розглядали побудову соціалістичного суспільства в СРСР як свій інтернаціональний обов'язок, як свій священний обов'язок не тільки перед власним народом, а й перед трудящими усіх країн"¹².

Під час візиту Л.І.Брежнєва трудовий народ Югославії, широка громадськість виявляли великий інтерес до досягнень радянського народу в комуністичному будівництві, до успіхів інших країн соціалістичної співдружності.

"Позитивні результати відвідання радянським державним діячем Югославії, – повідомляла у ті дні югославська газета "Рад", – зустрічають, природно, повну підтримку не тільки нашого народу, який за весь час поїздки гостя до Югославії виявляв свою прихильність рівноправним і дружнім відносинам з соціалістичним Радянським Союзом, а й усієї світової громадськості, яка у розвитку радянсько-югославських зв'язків вбачає вклад у загальноміжнародне співробітництво"¹³.

Внаслідок успішного розвитку і зміцнення радянсько-югославських взаємозв'язків по державній і партійній лініях дальшого поглиблення набули і братні відносини між ВРПС і ЦР СФУ.

Більш широким і цілеспрямованим став взаємний обмін досвідом і використання його з метою удосконалення й активізації участі профспілок у соціалістичному і комуністичному будівництві. Предметом взаємного вивчення і

¹⁰ Минеєв П.Д., Токарев В.А. Югославія, с. 43; Соціалістический Донбасс, 1962, 18 декабря; Правда Украины, 1962, 15, 20 декабря; Красное знамя (Харьков), 1963, 18 апреля.

¹¹ Правда, 1962, 5 октября.

¹² Там же, 26, 27, 28 сентября.

¹³ Рад, 1962, 29 септембар.

обміну досвідом братніх профспілок стало впровадження досягнень науки і техніки у виробництво, поліпшення житлово-побутового обслуговування населення і соціального страхування, підвищення рівня культурно-виховної роботи, організації відпочинку трудящих тощо.

На кінець 50-х рр. припадає встановлення дружніх зв'язків між Українською республіканською радою профспілок і республіканською Радою профспілок Словенії. Делегація профспілок України на чолі з секретарем Укрпрофради з 17 листопада по 2 грудня 1959 р. була гостем СНЮ. Делегація відвідала турбінний завод "Літострой" у Люблянці, де ознайомила з виробництвом турбін, підйомних кранів, дизельних моторів, автотранспорту тощо, завод "Іскра" у м. Крань, де виробляється телефонна апаратура, мотоциклетний завод в м. Копер, Мариборський текстильний комбінат, шахту та селище гірників Веденсь, металургійні заводи в Єсеніце і Равне. Багато часу члени радянської профспілкової делегації провели у робітничих колективах заводів, дільниць, де зустрічалися, вели бесіди з профактивом, окремими робітниками. Югославські трудящі виявляли жвавий інтерес до успіхів і досягнень радянських робітників, зокрема цікавилися питаннями планування, заробітної плати, скороченням робочого дня і робочого тижня, охороною праці і здоров'я, житловими умовами, відпочинком робітників тощо.

З увагою югославські робітники слухали розповіді членів делегації про досягнення у господарському і культурному будівництві Української РСР, виконання завдань семирічки, заходи радянської держави, спрямовані на перехід на скорочений робочий день з упорядкуванням зарплати, про підвищення життєвого рівня радянських трудящих, широке розгортання житлового будівництва, зростання ролі профспілок у вирішенні господарських і політичних завдань, про структуру радянських профспілок тощо. Під час дружніх розмов робітники югославських підприємств підкреслювали, що "необхідно ширше використовувати всі шляхи, які могли б глибоко знайомити трудящих Югославії з радянською дійсністю, формами залучення трудящих до управління виробництвом, з матеріальним і життєвим рівнем робітників в СРСР".

Члени радянських і югославських профспілок під час бесід наголошували на доцільності встановлення безпосередніх зв'язків між підприємствами, окремими робітниками і спеціалістами. Результатом поїздки делегації Укрпрофради було встановлення дружніх зв'язків між заводами "Літострой" і Харківським турбінним заводом, металургійним заводом в Єсеніце і заводом "Запоріжсталь"¹⁴.

Свідченням дальшого розвитку радянсько-югославських профспілкових зв'язків і співробітництва було листування, обмін досвідом роботи між заводом "Запоріжсталь" і металургійними комбінатами "Зеніца" та ім. Б.Кидрича у м. Никшич, шахтою ім. О.Ф.Засядька тресту Куйбишеввугілля Донецької області та шахтами "Славена" і "Косовські лігніти"¹⁵.

ВЦПС і ЦР СНЮ на початку 60-х рр. обмінялися делегаціями ЦК галузевих профспілок: металістів, гірників, металургів, хіміків, енергетиків, транспортників, будівельників, робітників охорони здоров'я і освіти, місцевої промисловості і комунального господарства, сільського господарства і харчової промисловості. Так, взаемокорисним був обмін профспілковими делегаціями тютюнових фабрик міст Ростова та Сараєво, Ад-

¹⁴ ЦДАКР УРСР, ф. Р-2605, оп. 8, спр. 2757, арк. 6.

¹⁵ Там же, спр. 4730, арк. 53; спр. 5129, арк. 24.

міралтейського заводу в Ленінграді і суднобудівельного заводу ім. 3 Травня у м. Рієці¹⁶. 10-15 вересня 1960 р. профспілкова делегація гірників рудника Раша ознайомилася з умовами життя та праці донецьких шахтарів. Югославські профспілкові діячі запропонували і надалі зміцнювати дружні зв'язки між трудящими, поширювати торгівлю між братніми країнами, зокрема, підкреслили важливість закупки в СРСР гірничих машин, різного обладнання¹⁷.

Радянські профспілки приймали делегацію профспілок текстильного підприємства "Вартекс" з м. Вараждина (на запрошення профкому Великої Івановської мануфактури); делегацію профспілки робітників громадського обслуговування для ознайомлення з досвідом роботи по організації профнавчання у сфері обслуговування; делегацію профспілки будівельників, що знайомилася з передовими методами будівництва; делегацію профспілки робітників промисловості і гірничої справи для вивчення досвіду роботи профспілок по скороченню робочого часу, а також організації праці у гірничій і нафтовидобувній промисловості¹⁸. Остання делегація відвідала також Київ і Полтаву. Югославські профспілкові діячі побували на Київському комбінаті штучного волокна, де зустрілися з учасниками руху "За комуністичну працю", профспілковим і господарським активом комбінату. Вони цікавилися питаннями планування, структурою профорганізації, кількістю штатних профробітників, організації профспілкової роботи: відпочинком трудящих, системою розподілу путівок у будинки відпочинку і санаторії, роботою профілакторію тощо. Гості побували також у тресті Київгеологія, в геолого-розвідувальному технікумі. На бесіді в Укрпрофраді члени делегації дякували за надану можливість докладно ознайомитись з різними підприємствами і організаціями, були високої думки про підготовку кадрів у СРСР¹⁹.

Важливе значення для дальшого розвитку радянсько-югославських дружніх зв'язків, співробітництва мав обмін робітничими делегаціями, спеціалістами, профспілковим активом між Донецькою, Дніпропетровською областями та трубопрокатним заводом у м. Сясак (Соціалістична Республіка Хорватія), республіканською радою профспілок Словенії, а також між Запорізьким абразивним комбінатом, Дніпровським алюмінієвим заводом і югославськими фірмами "Ядран" і "Югомінерал"²⁰.

Делегація профробітників Словенії на чолі з головою республіканської ради профспілок Стане Кавичем з 20 листопада по 3 грудня 1962 р. відвідала, зокрема, Київ, Донецьк, Харків, де мала зустрічі з робітниками, профактивом. У Донецьку югославські друзі побували на металургійному заводі, на шахті "Бутовська-Глибока", у санаторії ім. Артема у Святогорську ознайомились з відпочинком шахтарів.

Питання практичної діяльності профорганізацій обговорювалися під час взаємного обміну делегаціями, окремими діячами, у листуванні. Так, на запрошення ЦР СІЮ та галузевих профспілок до Югославії у 1963 р. виїздили делегація профспілок морського і річкового флоту Одеської області, сталел-

¹⁶ Югославские профсоюзы, 1962, № 6, с. 83.

¹⁷ ЦДАХР УРСР, ф. Р-2605, оп. 8, спр. 2756, арк. 237, 239, 241, 242.

¹⁸ Центральний архів ВЦСПС (далі - ЦА ВЦСПС), ф. 1, оп. 10, д. 2109, л. 33-35; Югославские профсоюзы, 1962, № 7, 9; 1963, № 10; 1964, № 11-13; 1965, № 15.

¹⁹ ЦА ВЦСПС, ф. 1, оп. 10, спр. 2109, л. 35; ЦДАХР УРСР, ф. Р-2605, оп. 8, спр. 3975, арк. 2, 9, 12, 13, 36, 39; спр. 3970, арк. 67-69.

²⁰ Индустриальное Запорожье, 1970, 1 августа.

вар заводу ім. Ф.Е.Дзержинського Дніпропетровської області В.Канарейкін, бочман, член профкому Чорноморського державного морського пароства В.Виняков, бригадир комплексної будівельної бригади тресту Київмісбод № 5 П.Степанчук, проректор КДУ ім. Т.Г.Шевченка В.Цветков та ін.²¹

У 1963 р. 12 профорганізацій республіки здійснювали ділове листування з відповідними профорганізаціями Югославії²². У листі Донецького обкому профспілки робітників металургійної промисловості на адресу завкому профспілки трубопрокатного заводу в м. Сисах від 9 січня 1963 р. розповідалося про діяльність профорганізацій області, трудове життя колективів, укладання колективних договорів і угод з управліннями і трестами, про прийняття підвищених виробничих показників. "Металурги Донбасу дуже раді, що наша дружба і наші зв'язки весь час міцніють і розвиваються, - писали вони. - Це великий вклад у справу миру, у справу зміцнення єдності міжнародного робітничого руху. Ми цілком згодні з вашими думками і вашими пропозиціями щодо необхідності і надалі розвивати і зміцнювати дружбу між металургами наших країн, тому що це приносить неоціненну користь справі будівництва комунізму і соціалізму"²³.

Інтернаціоналістські традиції має дружба залізничників Києва і Загреба. У роки народно-визвольної війни проти фашизму, коли радянські війська йшли на допомогу братнім народам Югославії, київські машиністи В.Бортников та І.Ситников, кочегар І.Кожаненко вели під обстрілом по югославській землі поїзди. Паровоз, який вели тоді радянські машиністи, серед інших п'ятидесяти Радянський Союз подарував залізничникам м. Суботиці. Дружба залізничників двох депо-Києва та Загреба стала ще більш міцною, коли побратими розпочали регулярне листування. Депо Київ-Пасажирський, районна профспілка залізничників Київського відділка залізничної і депо залізничної станції Загреб у 1962 р. обмінялися делегаціями. Югославська делегація відвідала локомотивне депо Київ-Пасажирський, міський комітет профспілки залізничників, Малу Південно-Західну залізницю, колгосп ім. В.І.Леніна Київської області, піонерський табір "Кічесво"²⁴. Між місцевками профспілок локомотивних депо Києва та Загреба відтоді здійснюються дружні зв'язки, обмін досвідом, різном інформацією.

Протягом 1963-1964 рр. у Радянському Союзі побували 155 югославських профспілкових делегацій. За той самий час Югославію відвідали 17 радянських профспілкових делегацій. Вони з великим інтересом знайомилися з умовами життя та праці трудящих, різносторонньою діяльністю професійних спілок²⁵.

12-20 листопада 1965 р. на запрошення ЦР СНЮ в Югославії перебувала делегація радянських профспілок на чолі з головою ВЦРПС В.В.Гришиним. Поїздка була дуже важливою для поглиблення контактів між братніми профспілками, з'ясування позицій югославських профспілкових діячів щодо проблем міжнародного робітничого руху. Делегація побувала у Белграді, Титово-Ужиче, Сисаку, Загребі та Любляні, відвідала промислові підприємства, ознайомила-

²¹ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-2605, спр. 3975, арк. 2, 9, 12, 25.

²² Там же, спр. 3564, арк. 18; Югославские профсоюзы, 1962, № 8, с. 92.

²³ Пролетарский интернационализм - наше знамя. Документы и материалы об участии трудящихся Донбасса в укреплении интернациональных связей Советского Союза с народами зарубежных стран (1917-1974 гг.). Донецк, 1974, с. 180-181.

²⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-2605, оп. 8, спр. 3566, арк. 54; Правда України, 1962, 21 декабря.

²⁵ Труд, 1965, 19 ноября.

ся з соціальними і культурними закладами, зустрічалася з робітниками і профактивістами.

Голова республіканської Ради профспілок Словенії Франц Попіт під час зустрічі з делегацією ВЦРПС розповів, що половина усіх зайнятих у народному господарстві працює у промисловості. До 90% трудящих – члени профспілок. "Профспілкові організації, – сказав він, – спрямовують свої зусилля на скоріше впровадження в життя нової економічної реформи. Особлива увага при цьому приділяється питанням більш повного використання резервів, покращання організації виробництва, скорочення витрат на адміністративний апарат, забезпечення суворого розподілу за працев". У свою чергу В.В.Гришин розповів про розвиток радянської економіки, діяльність і завдання радянських профспілок, про здійснення заходів, накреслених вересневим (1965 р.) Пленумом ЦК КПРС щодо покращання керівництва промисловістю, удосконалення планування і посилення економічного стимулювання промислового виробництва.

У комюніке про підсумки перебування радянської делегації у СФРЮ підкреслювалося, що ВЦРПС та ЦР СНЮ успішно розвивають дружні зв'язки і співробітництво на принципах соціалістичного інтернаціоналізму, повного рівноправ'я і взаємної поваги, вносять свій вклад у справу розвитку і зміцнення дружби між радянським і югославським народами. У комюніке наголошувалося, що братні профспілки рішуче засуджують імперіалістичне втручання і агресивні дії у різних районах світу, які підсилюють міжнародну напруженість і являють собою пряму загрозу миру і безпеці всіх народів. ВЦРПС та ЦР СНЮ висловили рішучу підтримку політиці мирного співіснування, виявили повну солідарність з народами Азії, Африки, Латинської Америки у їх справедливій антиімперіалістичній боротьбі, засудили всі форми неоколоніалізму²⁶.

На запрошення ВЦРПС для ознайомлення з життям, працею та відпочинком радянського народу у зв'язку з 50-річним ювілеєм Радянської влади у липні 1967 р. в СРСР перебувала делегація СНЮ. Вона відвідала пам'ятні місця, пов'язані з Великим Жовтнем, з героїчним захистом країни у роки Великої Вітчизняної війни, з життям і діяльністю В.І.Леніна, побувала на промислових підприємствах, у культурних закладах. ЦР СНЮ закликала трудящих СФРЮ широко відзначити 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. "Це велике свято, – говорилося у листі, відправленому профспілковим організаціям, – є святом нашого робітничого класу і всієї нашої країни"²⁷.

З середини 60-х рр. значно поширилися радянсько-югославські економічні, науково-технічні і культурні зв'язки. У 1965 р. товарообмін між СРСР та СФРЮ зріс у 3,5 рази у порівнянні з 1961 р.²⁸

Для дальшого успішного розвитку взаємовигідного економічного, науково-технічного співробітництва Югославії з іншими соціалістичними країнами велике значення мало укладення у вересні 1964 р. між Радом Економічної Взаємодопомоги і урядом СФРЮ спеціальної угоди, яка визначила конкретні форми і умови участі Югославії в роботі органів РЕВ. Угода знаменувала новий етап у розвитку економічних зв'язків між СФРЮ та соціалістичними країнами – членами РЕВ²⁹. Радянсько-югославське економічне співробітництво сприяло роз-

²⁶Труд, 1965, 16, 17, 18, 20, 21 листопада.

²⁷Там же, 1967, 5, 8 квітня.

²⁸Новое время, 1973, № 38.

²⁹Международное экономическое сотрудничество социалистических государств. М., 1972, с. 213–217.

виткові таких провідних галузей югославської економіки, як енергетика, чорна і кольорова металургія, машинобудування, що створювало сприятливі умови для зростання чисельності робітничого класу Югославії, поліпшення його професійної структури, впровадження передової технології і досягнень науки у виробництво.

У цей період профспілки Радянського Союзу та Югославії активізували свою участь у розвитку кооперації між промисловими підприємствами і організаціями, допомагаючи цим самим розширенню економічного співробітництва між СРСР та СФРЮ. У своїй політико-виховній роботі з масами профспілки мобілізували трудящих на розширення безпосередніх зв'язків між підприємствами обох країн, якісне виконання усіх експортних зобов'язань у строк, вивчення передових методів праці, обмін делегаціями трудових колективів для взаємознайомлення з досвідом роботи, використання ділових зв'язків між робітниками і техніками, вченими для кращої організації співробітництва, взаємодопомоги, на постійне зміцнення радянсько-югославської дружби, а також дружби з трудящими інших соціалістичних країн.

Своєю багатогранною діяльністю трудові колективи споріднених організацій СРСР та СФРЮ сприяли вирішенню виробничих, технічних і соціальних завдань. З 60-х рр. здійснюють дружні зв'язки судноверф ім. Тіто та Виборзький суднобудівний завод, люблянський металургійний завод "Літострой" та Ленінградський металічний завод, металургійний комбінат "Зеніца" та завод "Запоріжсталь", Рязький вагонобудівний завод і завод ім. Джуро Джаковича у м. Славонські Брод, комбінат будіндустрії "Бетон" у м. Нові Сад і Московський домобудівний комбінат № 1, шахти "Веленьє" і "Краснолиманська", металургійні заводи Макіївки та Нікшича, Челябінський тракторний завод та комбінат "Братерство" у м. Новий Травник. У 1969 р. між Волзьким автомобільним заводом і югославським об'єднанням "Црвена застава" була підписана перша угода про промислову кооперацію. У дружбі виробничих колективів яскраво простежується розвиток соціальної активності трудящих, їх практична діяльність по розширенню міжнародного співробітництва.

Свідченням зростаючої міжнародної діяльності трудящих, їх багатопланової участі у соціалістичних міжнародних відносинах є рух споріднених міст, який здійснюється у різних формах. У 60-х - на початку 70-х рр. місцеві партійні організації, виконкоми міськрад і скупщин, профспілкові, творчі організації міст Москви і Белграда, Ленінграда і Загреба, Одеси і Спліта, Ташкента і Скопје, Тбілісі і Любляни, Баку і Сараєво, Єревана і Тітограда, Курська і Тітово-Ужице, Запоріжжя і Оброваца, Ялти і Рієки встановили братні зв'язки, обмін народногосподарським досвідом³⁰.

Так, на запрошення Московської міської ради профспілок з 15 по 22 червня 1970 р. в столиці перебувала делегація профспілок міста-побратима Белграда. Гості знайомилися з роботою радянських профспілок, мали цікаві зустрічі у виконкомі Московської міськради. Заступник голови виконкому Мосради В.П. Ісаєв розповів югославським діячам про плани реконструкції і дальший розвиток столиці Радянського Союзу, ознайомив з міським господарством.

Делегація відвідала промислові підприємства і новобудови. На другому московському годинниковому заводі югославські товариші оглянули пехи, ознайомилися з організацією праці і побуту робітників, з діяльністю профкому,

³⁰ ЦА ВПСР, ф. 1, оп. 10, д. 2211, л. 23; д. 2326, л. 68-70; Труд, 1965, 8 листопада; 1967, 5, 8 липня; 1970, 23 вересня; Гиренко Ю.С. Советский Союз - Югославия: традиционная дружба, всестороннее сотрудничество. М., 1975, с. 63-64.

його роллю у вирішенні питань, пов'язаних з виробництвом, умовами праці, відпочинком і побутом робітників³¹.

Делегаціями трудящих, окремими робітниками і спеціалістами, профспілковими активістами обмінюються, зокрема, Одеський морський порт і Сплітський порт "Лучкі-Претовар", трест Одеспромбуд і будкомбінат м. Спліт "Конструктор", Одеський комбінат харчових концентратів і комбінат "Прерада", десятки інших організацій міст-побратимів СРСР та СФРЮ³². Трудові колективи цих та інших підприємств та організацій-побратимів через комітети профспілок ведуть листування, обмінюються досвідом роботи. Практика показала, що ця форма братніх зв'язків не тільки допомагає робітникам успішно вивчати виробничий досвід, оволодівати новими, передовими методами праці, поглиблювати свій професійний і технічний світогляд, а й повніше знайомитися з громадським, політичним і культурним життям братніх народів, що сприяє зміцненню дружби, співробітництва між робітничим класом Радянського Союзу і Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії.

Для дальшого поширення контактів братніх профспілкових організацій на всіх рівнях велике значення мав дружній візит Генерального секретаря ЦК КПРС Л.І.Брежнєва в Югославію у вересні 1971 р. Прийнята під час цього візиту радянсько-югославська Заява перетворилася на програму довгострокового інтенсивного розвитку співробітництва двох партій і країн. За планами співробітництва між ВЦПС та ЦР СФЮ на 1972 та 1973 рр. значно зріс обсяг зв'язків, вони стали більш стабільними, підвищилася цілеспрямованість поїздок окремих делегацій. У 1972 р. СРСР відвідали делегації семи югославських промислових об'єднань і підприємств, до СФРЮ виїжджали п'ять радянських профспілкових делегацій, а по лінії територіальних профорганів прийнято три та відправлено п'ять делегацій. У 1973 р. колективи споріднених підприємств прийняли п'ять і направили три профспілкові делегації³³. У складі численних туристських груп Українську РСР відвідали югославські члени профспілок - будівельники, текстильники, хіміки, металурги, робітники сільського господарства тощо³⁴.

Поглибився традиційний обмін профспілковими делегаціями між Українською республіканською радою профспілок та Спілкою профспілок Соціалістичної Республіки Словенії. У 1971 р. делегація СФЮ на чолі з головою Республіканської ради профспілок Словенії Тоне Кропушком докладно знайомила з роботою профорганізацій підприємств Києва, Запоріжжя і Одеси. У червні 1973 р. делегація профспілок Словенії, очолювана головним редактором газети "Делавска едност" ("Робітнича єдність") Іво Тавчаром, побувала в Інституті надтвердих матеріалів АН УРСР, на ряді підприємств Києва, Сімферополя, де цікавилася участю профспілок в організації охорони праці, відпочинку і медичного обслуговування трудящих. З структурою і діяльністю республіканських профспілок югославських гостей ознайомив голова Укрпрофради В.О.Сологуб³⁵.

³¹Труд, 1970, 15-23 июня.

³²Правда Украины, 1971, 17 декабря; Робітничая газета, 1973, 13 листопада.

³³Підраховано за матеріалами поточного архіву ВЦПС. Матеріали за 1971-1973 рр.

³⁴Красное знамя (Харків), 1969, 10 серпня; Ленінська правда, 1972, 22 січня; Вечірній Київ, 1973, 27 січня, та ін.

³⁵Правда Украины, 1971, 17 декабря; Київська правда, 1973, 12 червня.

Делегації радянських і югославських профспілок брали участь у з'їздах ВІРПС та ЦР СПЮ.

На запрошення ВІРПС делегація ЦР СПЮ на чолі з головою Светозаром Вукмановичем-Темпо була присутня на XIII з'їзді радянських профспілок (28 жовтня - 2 листопада 1963 р.). У своєму привітанні С.Вукманович-Темпо підкреслив, що "югославські профспілки вважають бажаним і корисним взаємне ознайомлення і обмін набутим досвідом між радянськими і югославськими профспілками. Обмін досвідом - одне з важливих завдань міжнародного профспілкового співробітництва"³⁶.

На У з'їзді профспілок Югославії, що відбувся у червні 1964 р. в Белграді, серед чотирьох міжнародних і 56 національних профорганізацій була і делегація ВІРПС на чолі з секретарем В.І.Прохоровим. Радянські профспілкові діячі з інтересом прослухали доповіді, представлені на з'їзді, особливо С.Вукмановича-Темпо "Про наступні завдання Спілки профспілок Югославії у боротьбі за підвищення життєвого рівня робітничого класу шляхом найшвидшого економічного і суспільного розвитку країни". Члени делегації також взяли участь у святкуванні 1 Травня, відвідали ряд промислових підприємств, зустрілися з керівництвом СПЮ, обмінялися думками про розширення зв'язків, про спільну міжнародну діяльність.

Делегація СПЮ взяла участь у роботі XIV з'їзду радянських профспілок. Генеральний секретар ЦР СПЮ В.Скенджич в інтерв'ю кореспондентові "Економической газети" сказав, що "робітничий клас і профспілки наших країн мають багато однакових проблем, тому з таким інтересом ми чекали на з'їзд профспілок. Ми звернули увагу на те, що делегати у виступах багато уваги приділяли пошукам форм і засобів підвищення економічної ефективності виробництва, капіталовкладенням та покращанню якості продукції. З задоволенням відмічаю, - сказав далі В.Скенджич, - що на з'їзді широко обговорювалися питання боротьби за мир, проти імперіалістичної агресії у В'єтнамі і арабських країнах"³⁷.

Між профцентрами соціалістичних країн проводяться консультативні зустрічі і наради на різних рівнях. Ця форма співробітництва використовується для обговорення актуальних питань профспілкової роботи, визначення перспектив дальшого співробітництва, активізації участі профспілок у соціалістичному і комуністичному будівництві, а також для узгодження і координації спільних дій братніх профспілок на міжнародній арені.

Під час зустрічей керівників профцентрів соціалістичних країн, які стали регулярними, має місце всебічний обмін досвідом і думками по питаннях внутрішньої і міжнародної діяльності профспілок. Ці зустрічі мають важливе значення для дальшого розвитку й удосконалення всього профспілкового співробітництва. Корисною для югославських профспілок, як відмічав журнал "Югославские профсоюзы", була участь делегації СПЮ на чолі з генеральним секретарем ЦР СПЮ Вайо Скенджичем у Нараді представників профспілок країн - членів РЕВ та Югославії у Москві з 7 по 10 червня 1965 р. На Нараді обговорювалися питання участі профспілок у плануванні й управлінні виробництвом, удосконалення системи зарплати і форм матеріальної зацікавленості трудящих у результатах своєї праці³⁸. Народа продемонструвала прагнення профспі-

³⁶ Югославские профсоюзы, 1964, № 11-13, с. 113.

³⁷ ЦА ВІРПС, ф. 1, оп. 10, д. 2109, л. 35; Труд, 1964, 16 квітня.

³⁸ Югославские профсоюзы, 1965, № 17, с. 100; VI Всемирный конгресс профсоюзов. М., 1966, с. 68; Труд, 1965, 1 квітня.

лок до співробітництва і взаємозбагачення досвідом, враховувачи особливості кожної країни.

Велике значення для розвитку зв'язків між ВЦРПС та ЦР СФРЮ мала консультативна нарада представників міжнародних профцентрів країн – членів РЕВ та СФРЮ, що відбулася 8–12 лютого 1966 р. у Москві. У листі Міжнародного відділу ВЦРПС на адресу Міжнародної комісії СФРЮ повідомлялося, що ВЦРПС запрошує делегацію профспілок Югославії "для обміну думками про шляхи і форми зміцнення співробітництва профспілок братніх країн як між собою, так і на міжнародній арені, про напрям координації роботи по розвитку солідарності і дружніх зв'язків з профспілками країн, що розвиваються"³⁹. На нараді була досягнута домовленість про дальший розвиток співробітництва між ВЦРПС та ЦР СФРЮ шляхом використання нових ефективних форм і методів. Представники радянських і югославських профспілок підкреслили велике значення профспілкової преси – журналів "Советские профсоюзы" та "Югославские профсоюзы", газет "Труд" і "Рад" у справі взаємоознайомлення з роботою профспілок, участі трудящих у соціалістичному і культурному будівництві⁴⁰.

СФРЮ не є членом жодної з міжнародних профорганізацій, однак його представники присутні на сесіях і конференціях, нарадах міжнародних профорганізацій, виступають і ведуть боротьбу за інтернаціональну єдність профспілкового руху, за згуртування профорганізацій у боротьбі за мир. Представники СФРЮ, наприклад, брали участь у жовтні 1960 р. у Гавані у роботі Міжнародного комітету по наданню допомоги трудящим і профспілкам Алжіру в їх боротьбі проти французьких колонізаторів. Того ж року, разом з представниками профспілок інших країн соціалістичної співдружності делегація профспілок робітників охорони здоров'я Югославії брала участь у роботі Міжнародної конференції медичних сестер, яка проходила у Варшаві⁴¹.

Делегація СФРЮ, як спостережник, була присутня на У Всесвітньому конгресі Всесвітньої федерації профспілок у Москві у грудні 1961 р., схвалила головний документ конгресу – Програму дій профспілок на сучасному етапі на захист інтересів і прав трудящих. У цьому ж році галузеві профспілки Югославії брали участь у 15 різних з'їздах і нарадах міжнародних організацій та їх органів⁴².

СФРЮ протягом 60-х рр. брала участь у багатьох актах солідарності, здійснюваних профспілками СРСР й іншими соціалістичними країнами на захист відомих діячів робітничого і профспілкового руху країн Азії, Африки і Латинської Америки, які були піддані репресіям з боку агентури імперіалізму або місцевої реакції. Профспілки СРСР і Югославії надавали дійову допомогу і підтримку братам по класу, борцям за національне і соціальне визволення⁴³.

Профспілкові делегації СРСР та СФРЮ у 60-х рр. брали участь, зокрема, у нараді робітників освіти, консультативній конференції профспілок і трудящих поліграфічної промисловості, нарадах по обміну досвідом роботи профспілок соціалістичних країн у розвитку санаторно-курортної справи і організації відпочинку трудящих, по обговоренню планів співробітництва профцентрів

³⁹ ЦА ВЦРПС, ф. 1, оп. 10, д. 2326, л. 79.

⁴⁰ Там же, л. 31.

⁴¹ Съезд Союза профсоюзов Югослави, кн. I. Белград, 1964, с. 75–82.

⁴² Югославские профсоюзы, 1962, № 6, с. 78; № 7, с. 67.

⁴³ Можжев В., Рубцов В. Верные пролетарскому единству. М., 1972; Югославские профсоюзы, 1961–1970 рр.

соціалістичних країн, науковому симпозиумі у Москві на тему: "Форми пропаганди економічних знань в учбовому процесі" та ін.⁴⁴ Делегації ЦР СЮ брали участь у роботі нарад представників профцентрів країн - членів РЕВ та Югославії у 1965 та 1968 рр. у Москві. Учасники обмінялися досвідом планування і управління виробництвом, удосконалення системи заробітної плати та форм матеріальної зацікавленості трудящих у результатах своєї праці. Наряди показали прагнення профспілок до більш тісного співробітництва і взаємного збагачення досвідом роботи, враховуючи особливості кожної країни⁴⁵.

Щороку проводяться наради хімічних товариств соціалістичних країн, в яких беруть участь профспілкові діячі СРСР та СФРЮ. Так, у нараді, що відбулася в СРСР у 1969 р., були розглянуті питання участі хімічних товариств у хімізації народного господарства соціалістичних країн, підготовки спеціалістів для хімічної промисловості та ін. Ці та інші спільні заходи стали ефективною формою координації зусиль профспілок братніх країн у боротьбі за здійснення важливих завдань у побудові соціалістичного суспільства.

Важливе значення має координація діяльності і проведення спільних акцій профспілок СРСР та СФРЮ на міжнародній арені в рамках Всесвітньої Федерації профспілок, Міжнародної організації праці та ін.

Делегації ВІРПС та ЦР СЮ взяли участь у роботі ІV міжнародного конгресу по запобіганню нещасним випадкам і професійним захворюванням на виробництві, який проходив у Англії 1963 р. На конгресі був виявлений великий інтерес до законодавства у галузі охорони праці і соціального страхування в соціалістичних країнах, зокрема в Радянському Союзі та Югославії⁴⁶.

ВІРПС та СЮ беруть участь у діяльності Всесвітньої федерації профспілок - цього бойового міжнародного координаційного центру, класового об'єднання профспілок різних країн світу. Своєю інтернаціоналістською діяльністю вони сприяють здійсненню програми ВФП, спрямованої на захист життєвих інтересів трудящих світу, мобілізують їх на боротьбу проти колоніалізму і неокolonіалізму, за зміцнення єдності міжнародного робітничого класу.

Братні профспілки практикують взаємне інформування про різні форуми міжнародного профспілкового руху. Так, голова ЦР СЮ С.Вукманович-Темпо у листах на адресу голови ВІРПС В.В.Гришина повідомляв: "Зусилля радянського уряду у дусі миролюбного співіснування відповідають нашим прагненням... Ми завжди надавали великого значення співробітництву з радянськими профспілками. Взаємне інформування і консультування є значним аспектом наших взаємозв'язків"⁴⁷.

Делегації профспілок Радянського Союзу та Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії були активними учасниками, зокрема, УІ, УІІ та УІІІ Всесвітніх конгресів профспілок, Всесвітнього конгресу за загальне роззброєння і мир, який проходив у Москві у липні 1962 р., Всесвітнього конгресу миролюбних сил у жовтні 1973 р. у Москві тощо. На цих та інших міжнародних форумах ВІРПС та Спідка профспілок Югославії виступали разом за інтернаціональну єдність робітників та їх профспілок, відстоювали право профспілок на

⁴⁴ ЦА ВІСРС, ф. I, оп. 10, д. 2567, л. 18; Советские профсоюзы, 1966, № 8, 11, 15; 1973, № 3; Культура і життя, 1966, 23 жовтня; Труд, 1967, 18 липня.

⁴⁵ УІ Всесвітній конгрес профсоюзів. М., 1966, с. 68; Труд, 1968, 8 липня.

⁴⁶ Микая Г.Н. Советские профсоюзы в борьбе за единство международного профсоюзного движения на современном этапе. Тбилиси, 1974, с. 62.

⁴⁷ ЦА ВІСРС, ф. I, оп. 10, д. 1979, л. 81.

участь у вирішенні всіх життєвих проблем трудящих, гаряче підтримували боротьбу трудящих та профспілок капіталістичних країн та країн, що розвиваються, проти антиробочої політики міжнародних монополій, допомагали їм у боротьбі за мир, демократію і соціальний прогрес.

У привітанні VI Всесвітньому конгресу профспілок Голова ЦР СПЮ С.Вукманович-Темпо від імені югославських трудящих сказав, що югославські профспілки завжди готові виступити разом з усіма силами миру і прогресу на захист миру, проти підступів американського імперіалізму та західнонімецького реваншизму, на підтримку справедливої боротьби народів, які борються за свою незалежність⁴⁸.

Профспілки соціалістичних країн, виконуючи обов'язки по відношенню до трудящих своїх країн, керуючись принципами пролетарського інтернаціоналізму і міжнародної солідарності, виконують свій класовий обов'язок по відношенню до трудящих і профспілок капіталістичних країн та країн, що розвиваються. Важливе місце в їх спільній міжнародній діяльності займає солідарність на захист миру і революційних зав'язань у боротьбі за роззброєння, проти загрози нової війни. Долаючи різні труднощі, які створюються ворогами єдності робітничого класу від монополістичної буржуазії, соціал-реформізму і до китайських керівників, профспілки країн соціалізму усіма засобами сприяють зміцненню єдності міжнародного профспілкового руху, розширюють зв'язки з профспілками усього світу, передають свій інтернаціональний досвід. Профспілковий рух – велика політична сила, яка здібна активно впливати на рішення найважливіших національних та міжнародних проблем в інтересах трудящих.

Зв'язки братніх профспілок служать плідотворному розвитку контактів робітничого класу СРСР та СФРЮ. Тут важливе значення мають не тільки суто професійні інтереси, а й боротьба за мир, за зміцнення дружби, взаєморозуміння між народами.

Радянський робітничий клас вносить великий вклад у миролюбну зовнішню політику своєї країни. Це не просто політика, а курс, який втілюється в життя за активною участю найширших мас трудящих. Участь робітничого класу у здійсненні радянської зовнішньої політики особливо виявляється саме у розвитку всебічних зв'язків трудящих СРСР з трудящими інших братніх країн, зокрема Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії.

Розвиток співробітництва профспілок СРСР та СФРЮ наочно демонструє широкі можливості всебічного поглиблення братньої дружби і плідотворного співробітництва народів наших країн. Посилення у 60-х рр. трудових виробничих контактів, обмін виробничим досвідом між трудящими мали велике значення для зміцнення і поглиблення інтернаціональних зв'язків між робітничим класом СРСР та СФРЮ у наступні роки.

Взаємозв'язки профспілок Радянського Союзу і Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії, цих найбільш масових організацій трудящих, є значним вкладом у розвиток радянсько-югославського співробітництва, в консолідацію прогресивних сил світового профспілкового руху. Контакти між трудящими СРСР та СФРЮ мають тенденцію до дальшого зміцнення й удосконалення. Тільки при соціалізмі створюються необхідні умови для швидкого розвитку економіки, виробничих сил соціалістичної співдружності, що сприяє підвищенню ролі робітничого класу, усіх трудящих у різних галузях життя. За цих умов всебічний розвиток зв'язків між трудівниками, їх профспілками набуває особли-

⁴⁸ ЦА ВЦСПС, д. 1734, л. 23; Труд, 1965, 20 октября.

вого значення - відбувається процес взаємного збагачення досвідом соціалістичного будівництва, зміцнення міжнародних позицій братніх країн.

У радянсько-югославському співробітництві, яке поглиблюється з кожним роком, беруть участь мільйони трудящих. Цьому, зокрема, сприяв обмін спеціалістами, окремими робітниками, профспілковими делегаціями, безпосередні зв'язки між колективами споріднених підприємств двох країн, які поширились у 60-х рр.

На повній підтримці розвитку співробітництва профспілкових, молодіжних, жіночих та інших громадсько-політичних організацій СРСР та СФРЮ нагодувалося у радянсько-югославському комюніке, підписаному у Белграді 17 листопада 1976 р. в результаті переговорів між Генеральним секретарем ЦК КПРС Л.І.Брежнєвим і Президентом СФРЮ, Головою СКЮ Й.Броз Тіто⁴⁹.

Дальше вдосконалення партійних і державних контактів, розвиток економічного співробітництва, зв'язків громадських організацій, зокрема братніх профспілок, відповідають інтересам народів наших країн, інтересам світового соціалізму, справі миру і міжнародної безпеки.

Є. Є. Р о й

РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
МІЖ ТРУДЯЩИМИ СПОРІДНЕНИХ ПІДПРИЄМСТВ
МІСТ-ПОБРАТИМІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР І СОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН
(60-ті - перша половина 70-х рр.)

Утворення світової соціалістичної системи створило винятково сприятливі умови для зміцнення взаємних зв'язків між трудящими братніх країн, для активізації боротьби за перемогу соціалізму у світовому масштабі.

"Братерська солідарність країн соціалізму, - зазначав у своїй промові на Конференції комуністичних і робітничих партій Європи Генеральний секретар ЦК КПРС Л.І.Брежнєв, - примножує могутність кожної з них, рівноправне, економічне співробітництво додає до її власних ресурсів величезні можливості. Глибокі, органічні і безперервно зростаючі дружні зв'язки між партійними, державними органами, між колективами підприємств і наукових установ, громадськими організаціями, між мільйонами і мільйонами громадян дають змогу говорити про принципово нове явище - справжній братерський союз народів, спаяних єдністю переконань і спільністю цілей"¹.

Важливе значення у зміцненні світової соціалістичної системи має розвиток соціалістичної економічної інтеграції, проведення спільної, погодженої лінії в основних питаннях світової політики.

У своєму розвитку економічне співробітництво трудящих споріднених міст братніх соціалістичних країн пройшло два основних етапи. Перший - з середини 50-х рр., тобто з моменту встановлення перших контактів міст-побратимів, до кінця 60-х - характеризувався налагодженням зв'язків між спорідненими підприємствами, які здійснювались за допомогою товариств дружби і профспілкових організацій. "Обмін колективним досвідом соціалістичного і комуністичного будівництва, - відзначала голова Президії Союзу радянських товариств

⁴⁹Візит Леоніда Ілліча Брежнєва в Соціалістичну Федеративну Республіку Югославію 15-17 листопада 1976 року. Документи і матеріали. К., 1976, с. 35-36.

¹За мир, безпеку, співробітництво і соціальний прогрес у Європі. До підсумків Конференції комуністичних і робітничих партій Європи. Берлін, 29-30 червня 1976 р., с. 16.

друзьби Н.В.Попова, виступаючи на III сесії СРД, - є тепер головним змістом наших зв'язків з братніми товариствами дружби"². З 1958 по 1965 р. Українське товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, наприклад, сприяло встановленню творчих зв'язків між 1630 підприємствами і організаціями України і країн соціалістичної співдружності³. Всебічний обмін між виробничими колективами сприяв поглибленню відносин дружби і товариської допомоги.

Другий етап був підготовлений всім попереднім розвитком продуктивних сил і виробничих відносин, міжнародного соціалістичного розподілу праці. Він характеризувався інтенсивним розвитком економічного співробітництва безпосередньо в сфері виробництва. На цьому етапі значна увага приділялася підвищенню ефективності зв'язків між містами-побратимами в галузі економіки за допомогою координації народногосподарських планів.

На початку 50-х рр., коли європейські країни соціалістичної співдружності приступили до будівництва соціалізму, особливо гостро виникла потреба у всебічному обміні досвідом роботи з метою запровадження його у народне господарство. Для цього широко використовувалися канали як по лінії державних органів, так і по лінії громадських організацій, в тому числі зв'язки між містами-побратимами.

Незважаючи на великі труднощі перших повоєнних років, радянські робітники та інженерно-технічні працівники подавали значну допомогу молодим народно-демократичним країнам Європи у відновленні і налагодженні народного господарства, у створенні соціалістичної національної індустрії.

Будучи комунізм у своїй країні, радянські люди водночас живуть інтересами всього трудового людства. Боротьба прогресивних сил на міжнародній арені проти сил агресії і війни, класові битви в країнах капіталу і національно-визвольний рух зустрічають палкий відгук у серцях мільйонів радянських людей, їх підтримку: "Ми - міжнародники, інтернаціоналісти, - писав В.І.Ленін 1919 р. в листі до робітників і селян України. - Ми прагнемо до тісного об'єднання і повного злиття робітників і селян усіх націй світу..."⁴ Ці слова його і сьогодні є морально-політичним кредо радянських людей, непорушною основою їх ставлення до трудящих всіх країн.

Нарада комуністичних і робітничих партій у Москві у 1969 р. ще раз показала перед усім світом торжество і велику нездоланну силу принципів пролетарського інтернаціоналізму. На цьому форумі з усією гостротою було підкреслено зростаюче значення пролетарського і соціалістичного інтернаціоналізму в нашу епоху.

Яскравим проявом пролетарського інтернаціоналізму трудящих Радянського Союзу була дієва допомога трудящим європейських країн у перші роки утворення соціалістичних держав. Ця допомога радянського народу мала тим більше значення, що вона здійснювалась не тільки в період народно-демократичних революцій, а й на всіх наступних етапах побудови соціалізму.

В процесі всебічного співробітництва країн соціалізму відбувається накопичення багатого досвіду міжнародного спілкування. Постійно зростають політичні, господарські і культурні зв'язки, розвиток економічної інтегра-

²III сесія Ради Союзу радянських товариств дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами, с. 17.

³Знаменская М.В. Дружба миллионов, К., 1974, с. 68.

⁴В.І.Ленін. Повне зібр. творів, т. 40, с. 41.

ції, активний обмін досвідом, тісне співробітництво у галузі зовнішньої політики зблизили народи соціалістичних країн, поріднили їх.

Неодмінною складовою частиною цього співробітництва є дружні зв'язки поріднених областей, округів, воєводств, повітів і міст Української РСР і братніх соціалістичних країн, початок яким було покладено в середині 50-х рр.

З кожним роком між братніми соціалістичними країнами поширювалось економічне і політичне співробітництво, що створювало передумови для розвитку дружніх зв'язків між виробничими колективами поріднених областей і міст. Ці зв'язки значною мірою поглиблювались по лінії безпосередніх контактів, листування, а також популяризації їх на сторінках газет. Широкий обмін передовим досвідом сприяв виконанню планів розвитку народного господарства, вихованню соціалістичного відношення до праці. Ці найпростіші форми зв'язків між спорідненими колективами були важливі і з точки зору встановлення особистих контактів радянських передовиків виробництва з своїми колегами по професії в поріднених областях, округах, воєводствах, повітах і містах соціалістичних країн.

Прикладом успішного обміну передовим виробничим досвідом є зв'язки між колективами підприємств прикордонних областей, а також інших областей, які не мають спільних кордонів - Київщини і Лейпцигського округу (НДР), Краківського воєводства (ПНР), Опєщини і Варненського округу, Чонградської області та ін. Серед них найбільш активно співробітничали трудівники Львівського автобусного заводу і "Автосаяу" (м. Саяок), Луцького і Люблінського (ПНР) автомобільних заводів, Роздольського гірничохімічного комбінату і аналогічного підприємства в Тарнобжезі (ПНР).

Головний технолог рудника і підприємств по переробці сірки в Тарнобжезі інженер Януш Колковський розповідав: "Радянські товариші зацікавилися новими досягненнями, нашим способом очищення вод, методом одержання сірки, розробленим професором Глумкою, способом рафінування сірки. Обмін досвідом приніс велику користь і нам, і нашим радянським друзям"⁵.

Широкого розвитку набули зв'язки київського заводу "Червоний екскаватор" і Лейпцигського заводу баштових кранів ім. С.М.Кірова після поїздки до Києва у 1963 р. делегації на чолі з секретарем окружного бюро СЄПН Гюнтером Бергером. Кияни щедро ділилися досвідом роботи окремих цехів і бригад. Секретар партійної організації лейпцигського заводу Манфред Глюкнер від імені робітників свого підприємства запропонував встановити постійні дружні зв'язки між двома підприємствами. Ця пропозиція була прийнята.

Розвиваючи співробітництво з порідненими областями, округами, воєводствами, повітами і містами братніх соціалістичних країн, трудящі Української РСР бачили своє основне завдання у тому, щоб сприяти створенню сучасної промисловості у соціалістичних країнах. Радянські спеціалісти брали участь у будівництві ряду важливих промислових об'єктів, зокрема, ворошиловградські спеціалісти - металургійного комбінату ім. В.І.Леніна (Пернікський округ, НРБ), донецькі - Магдебурзького металургійного комбінату ім. В.І.Леніна (НДР), волинські - Люблінського заводу вантажних автомобілів; сіркового комбінату в м. Тарнобжезі (Люблінське воєводство, ПНР)⁶ та ін.

⁵Вільна Україна, 1971, 19 січня.

⁶Радянська Україна, 1969, 18 березня.

Радянські спеціалісти і робітники, які працювали на цих підприємствах, надавали своїм зарубіжним колегам по професії технічну допомогу у монтажі і налагодженні устаткування, освоєнні і пуску в експлуатацію об'єктів⁷.

В процесі спільного будівництва промислових об'єктів, взаємних консультацій з питань налагодження і введення в дію устаткування зміцнювались та розширювались зв'язки між трудящими поріднених міст. Допомога радянських спеціалістів була величезною не тільки з точки зору безпосереднього вкладу у розвиток економіки братніх країн, а й передачі передового радянського виробничого досвіду своїм зарубіжним побратимам. Радянські інженери брали участь у підготовці кадрів для нових галузей промисловості. Вони читали на заводських курсах лекції по головних виробничих проблемах. Поступово з ростом місцевих кадрів кількість радянських спеціалістів зменшувалась. Робітники проходили практику на радянських підприємствах.

Колективи суміжних підприємств не тільки обмінювались делегаціями і листами, вони постійно сліdkували за успіхами один одного, ділились досягненнями. Коли виникають які-небудь труднощі, то колективи споріднених підприємств звертаються до своїх колег за консультаціями і допомогою. Свідченням цього був лист першого секретаря Катовицького воєводського комітету ПОРП Едварда Герєка у 1966 р. до партійних керівників Донецького обкому Компартії України з проханням сприяти у пуску киснево-конверторного сталеплавильного пеху на металургійному комбінаті ім. В.І.Леніна, а також прискорити дострокове введення в дію слябінга на цьому комбінаті. Металурги Донеччини, виконувачи свій інтернаціональний обов'язок, подали допомогу своїм катовицьким побратимам. Польські спеціалісти дали високу оцінку роботі радянських друзів⁸.

В свою чергу трудящі поріднених міст братніх соціалістичних країн сприяли спорудженню об'єктів на території своїх радянських партнерів. Так, угорські спеціалісти Сабольч-Сатмарської області працювали на будівництві птахофабрики в с. Концево на Ужгородщині, польські - на Луцькому картонно-рубероїдному та Гнідавському цукровому заводах на Волині⁹.

Однією з характерних рис економічного співробітництва між трудящими поріднених областей і міст Української РСР і країн соціалізму є постійно зростаючі контакти між суміжними підприємствами. Яскравим свідченням цього є зв'язки заводів і фабрик Львівської і Волинської областей з порідненими колективами Жешувського і Люблінського воєводств (ПНР). Якщо в 1959 р. тільки 12 організацій і установ підтримували дружні стосунки, то у 1969 р. їх було вже 258¹⁰.

Одним з практичних виявів цього співробітництва є застосування на промислових підприємствах Люблінського воєводства деяких радянських новинок в обробці металу, обмін технічною документацією на спорудження різних комунальних об'єктів. Як повідомила польська сторона, чималий економічний ефект одержано від впровадження у меблевій промисловості воєводства запо-

⁷ Правда, 1967, 28 февраля; Радянська Україна, 1970, 3 серпня.

⁸ Партійний архів Інституту історії партії при ЦК Компартії України (далі - ЦА ІІП), ф. 1, оп. 241, спр. 138, арк. 7.

⁹ Советский Союз - Народная Польша. 1944-1974 гг. Документы и материалы. М., 1974, с. 6; Польское обозрение, 1975, № 12, с. 3; Українська РСР у радянсько-угорському співробітництві (1945-1970 рр.). К., 1972, с. 204.

¹⁰ Індутна Н.С. У братерському єднанні. К., 1970, с. 5.

звичених на Волині методів використання деревних відходів і клесня волого-стійкої деревини.

Співробітництво братніх країн у галузі обміну досвідом - важливий фактор прискорення їх економічного розвитку, підвищення ефективності народного господарства. Запозичення виробничо-технічного досвіду дає можливість найбільш цілеспрямовано і повно використовувати ресурси, добиватися значної економії праці, матеріальних і грошових витрат. Крім того, в процесі творчої співдружності трудових колективів поглиблюються відносини дружби і товариської взаємодопомоги, вирішуються важливі питання інтернаціонального виховання.

Взаємне вивчення й використання трудящими поріднених міст передового виробничого досвіду здійснювалося різними каналами - через обмін делегаціями, інформаційними і довідковими матеріалами, шляхом листування. Передовий досвід популяризувався через засоби масової інформації - пресу, радіо і телебачення.

Широкий обмін досвідом сприяв виконанню планів розвитку народного господарства, вихованню соціалістичного ставлення до праці. Встановлення дружніх зв'язків між колективами споріднених підприємств - інтеграційний процес, який потребує безперервних виробничих контактів груп спеціалістів на об'єктах, що спільно використовуються. Так, по території західних областей УРСР та поріднених воєводств Польщі проходять магістралі міжнародного значення - нафтопровід "Дружба" і енергосистема "Мир", робітники та інженерно-технічний персонал яких з обох сторін беруть безпосередню участь у вирішенні важливого завдання - задоволення зростаючих потреб промисловості братньої соціалістичної країни¹¹.

Практика обміну делегаціями показала, що запозичення цінного досвіду, нагромадженого в різних галузях народного господарства братніх країн, ускладнювалося через недосконале комплектування самих делегацій, туристських груп, які часто створювалися без урахування вимог вивчення того чи іншого досвіду в галузі промисловості і сільського господарства. Вже на початку 60-х рр. до братніх країн виїжджали делегації та спеціалізовані туристські групи, до складу яких входили спеціалісти однієї або двох галузей народного господарства. Такі поїздки організували профспілкові організації, Українське товариство дружби і культурного співробітництва з зарубіжними країнами спільно з Всесоюзним Аукціонерним товариством "Інтурист".

Говорячи про розвиток і зміцнення економічного співробітництва між країнами соціалізму, Л.І.Брежнев на міжнародній нараді комуністичних і робітничих партій у 1969 р. підкреслив, що дедалі йде "поглиблення і удосконалення економічного співробітництва між країнами соціалізму. Причому в цій галузі, як і в галузі розвитку народного господарства окремих країн, головний натиск нині роблять на якісну сторону, на підвищення ефективності суспільного виробництва і економічних зв'язків"¹².

¹¹Бондаренко В.Г., Лавріненко Ю.М., Михайловський В.І. Економічне співробітництво Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами - членами РЕВ та участь в ньому Української РСР. К., 1968, с. 13; Яремчишин В.М. Енергосистема "Мир". Львів, 1966; Радянська Україна, 1966, 19 червня.

¹²Брежнев Л.І. Ленінським курсом. Промови і статті, т.2.К., 1971, с.357.

Встановлення в 60-х рр. постійних зв'язків між партійними комітетами поріднених областей було ще одним проявом міцніючої дружби трудящих соціалістичних країн, яке включало широке коло питань партійного керівництва господарським і культурним будівництвом, впровадження передового досвіду в практичній діяльності, комуністичного виховання трудящих.

Обмін делегаціями і спеціалістами між порідненими областями і містами почав здійснюватися при безпосередньому керівництві обласними і міськими партійними організаціями республіки. Партійні організації багато зробили для вдосконалення і збагачення форм і методів роботи по розвитку інтернаціональних зв'язків між трудящими братніх країн, поліпшення інтернаціонального виховання трудящих. Сама форма взаємозв'язків сприяла активізації політичної пропаганди: члени делегацій виступали по радіо, в газетах, зустрічалися з представниками різних верств населення. Так, неодноразово перед робітниками підприємств і установ Черкаської області в 1966-1967 рр. виступали секретарі Бидгощського воєводського комітету ПОРП Ю.Майхтак, Ф.Федорович, М.Миськевич, а перед польськими трудящими - депутат Верховної Ради СРСР знатний шахтар В.Дубінін, секретар Черкаського обкому Компартії України депутат Верховної Ради УРСР В.Ричко¹³ та ін.

Регулярний обмін партійними делегаціями дає можливість детально ознайомитися з роботою промислових підприємств по впровадженню досягнень науки і техніки, передових методів праці в промисловості, налагодити тісні особисті контакти керівників партійних і радянських організацій. Під час перебування на Донеччині у 1966 р. делегація Катовицького воєводства на чолі з секретарем Хожувського міського комітету ПОРП Т.Пікою побувала на металургійних заводах області і ознайомилася з технологією виробництва. Члени делегації, підводячи підсумки свого перебування на українській землі, заявили, що тепер нова технологія литва на польських підприємствах буде запроваджена на 8-10 місяців раніше наміченого строку¹⁴.

Взаємне навчання і застосування всього кращого, передового стало характерним у відносинах між трудящими поріднених міст. Наявність однорідних галузей промисловості відкриває великі можливості для взаємного обміну досвідом.

Обмін виробничим досвідом став однією з найефективніших і масових форм співробітництва країн соціалістичної співдружності, в якому беруть участь не лише передовики і новатори виробництва, а й десятки тисяч трудящих різних професій та галузей виробництва поріднених областей і міст. Так, у 1959-1960 рр. тільки трудящі Львівської і Волинської областей, які підтримують ділові стосунки з порідненими воєводствами Польщі, обмінялися між собою майже 170 делегаціями¹⁵. А за період з 1959 по 1970 р. поріднені області України і воєводства ПНР здійснили взаємний обмін більш ніж 1600 делегаціями і групами спеціалістів¹⁶. Таку картину можна спостерігати у відносинах трудящих республіки і поріднених міст Чехословаччини, Німецької Демократичної республіки, Болгарії, Угорщини і Румунії.

¹³ Див.: Знаменська М.В. Вказ. праця, с. 70; Коваленко В., Крайнов В., Філіпович Т. Дружба не знає кордонів. Дніпропетровськ, 1968, с. 116; Черкаська правда, 1968, 3 січня.

¹⁴ ЦА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 241, спр. 138, арк. 8.

¹⁵ Там же, арк. 192.

¹⁶ Див.: Знаменська М.В. Вказ. праця, с. 69.

Взаємний обмін досвідом соціалістичного будівництва сприяв поширенню найбільш досконалих форм праці. Кожний спеціаліст, новатор виробництва, який приїжджав у складі делегацій з поріднених міст, вважав своїм обов'язком поділитись досвідом роботи. Особливо великий виробничий ефект давав приїзд делегацій, до складу яких входили передовики і новатори виробництва¹⁷. Вони приїжджали не тільки для ознайомлення з роботою своїх колег, а й демонстрували безпосередньо в цехах свої методи праці. Так, делегація Магдебурзького заводу важкого машинобудування ім. Е.Тельмана, перебуваючи у своїх краматорських колег і знайомлячись з роботою технічних цехів, поділилася методом виготовлення формувальної маси з піску і цементу, що швидко висихає і може бути використана на вітчизняних підприємствах¹⁸.

Найефективнішим важелем розвитку творчої праці стало соціалістичне змагання, що, як природне явище нових суспільних відносин, широко і надійно увійшло в життя соціалістичного суспільства.

Характерною рисою цієї форми зв'язків між трудящими поріднених міст на сучасному етапі є процес інтернаціоналізації, що постійно поглиблюється. Трудовим змаганням у містах-побратимах охоплено мільйони робітників, селян, службовців, представників інтелігенції.

Зарубіжні спеціалісти, делегації трудящих під час перебування на Україні вивчали досвід організації заочної форми соціалістичного змагання. З метою обміну досвідом та організації змагання між суміжними колективами поріднених областей і міст укладалися договори на соціалістичне змагання між колективами підприємств братніх країн. В авангарді змагання йшли металурги, машинобудівники і гірники Київщини, Донеччини, Львівщини та інших областей республіки. Протягом багатьох років змагаються шахтарі Ворошиловград з своїми колегами з Пернікського округу. Добрі наслідки дає соціалістичне змагання між колективами Львівсько-Волинського і Печського (УНР) вугільних басейнів¹⁹. Початок міцної дружби, наприклад, між шахтарями радієвської шахти ім. Ілліча Ворошиловградської області і гірниками рудника ім. Г.Димитрова в м. Перник (НРБ) було покладено з того моменту, коли почесний шахтар М.Сахань викликав на змагання знатного болгарського гірника Н.Спасова. Незабаром за високі показники у праці змагалися колективи обох шахт²⁰. В одному з листів до болгарських друзів іллічовці розповіли про нову форму змагання за "Дуганський час", ініціатором якого вони були. Болгарські шахтарі з успіхом застосували цей почин у своєму колективі.

Така практика роботи існує і на інших підприємствах Київщини. Про важливість контактів між спорідненими підприємствами красномовно свідчать слова голови Лейпцігського окружного правління об'єднання вільних німецьких профспілок Віллі Хуглера, який під час перебування у Києві зазначав, що завдяки контактам трудівників "Червоного екскаватора" і заводу важкого машинобудування ім. С.М.Кірова "значно збагатилось духовно і стало більш цікавим життя обох колективів"²¹.

¹⁷Українська РСР у радянсько-угорському співробітництві (1945-1970рр.), с. 222.

¹⁸Петрова Н.К. Международные производственные связи рабочего класса СССР. 1959-1970 гг. М., 1975, с. 91.

¹⁹Львівська молодь (Львів), 1970, 4 квітня; Вільна Україна, 1970, 1 травня.

²⁰Сахань П.С. Социалистический интернационализм в действии. - В кн.: Украинская ССР в советско-болгарском экономическом, научно-техническом и культурном сотрудничестве. 1945-1965 гг. Киев, 1969, с. 175-176.

²¹Правда Украины, 1975, 12 октября.

Загальні тенденції у розвитку соціалістичного змагання споріднених підприємств притаманні і трудовим колективам інших соціалістичних країн, у тому числі і Польської Народної Республіки, де воно має свої багаті традиції. Постійний пошук нових форм змагання, удосконалення вже вироблених, значною мірою розраховані на залучення до змагання молодих виробничників Польщі, які складають майже половину всього робітничого класу країни.

Тісні контакти існують між молоддю міст-побратимів Запоріжжя і Вроцлава (ПНР). Так, юнаки і дівчата Запорізького електровозремонтного заводу імені 50-річчя ВЛКСМ і вроцлавського вагонобудівного заводу "Погфаван" протягом багатьох років підтримують плідні зв'язки. Відбувається постійний обмін молодіжними делегаціями для вивчення організації виробничих процесів у печах, ознайомлення з технологією виробництва. Систематичний обмін спеціалістами дозволяє більш ефективно організувати індивідуальне соціалістичне змагання між молодими виробничниками. Про це красномовно свідчать змагання і трудове суперництво слюсаря А.Сополова зі своїм колегою по професії Ю.Пішбілою. В результаті взятих соціалістичних зобов'язань вони встановили високий виробіток денних завдань, який у виробничих умовах обох країн став рекордним і перетворився у норму кожного робітника споріднених підприємств²².

З кожним роком у розвитку виробничих контактів між молоддю споріднених підприємств все більше уваги приділяється поліпшенню якості продукції. На це звертається особлива увага при підведенні підсумків соціалістичних змагань. Широко практикується така форма, як встановлення взаємного контролю над якістю товарів. Бажаючи допомогти якісному і достроковому виконанню замовлень братньої Польщі, на Полтавських заводах газорозрядних ламп і автозв'язатному доручають виготовляти експортну продукцію передовим комсомольсько-молодіжним бригадам, ударникам комуністичної праці²³. Слід сказати, що молоді виробничники споріднених підприємств, які беруть участь у соціалістичному змаганні, передають все найкраще, найпередовіше своїм зарубіжним побратимам. Для цього широко використовувалися міжнародні клуби молодих спеціалістів споріднених міст. На Кіровоградщині протягом ряду років успішно діє клуб молодих механізаторів "Кіровоград - Толбухін".

За прикладом кіровоградців у 1974 р. почали створюватися молодіжні клуби портовиків "Одеса - Варна", шахтарів "Донецьк - Магдебург, Катовіце", "Червоноград - Комло, Мечек" (УНР)²⁴ та ін., які стали центрами передового досвіду молодих виробничників і зуміли об'єднати комсомольсько-молодіжні бригади робітників різних професій. У рамках клубів широко розгорнуто соціалістичне змагання, відбувається обмін досвідом, розглядаються питання кваліфікації молодих виробничників.

Багатий досвід роботи профспілкових і комсомольських організацій області республіки по створенню клубів суміжних професій отримав високу оцінку братніх спілок молоді. У листі німецької молоді м. Магдебурга своїм донецьким побратимам, делегатам ХХІІ з'їзду ВЛКСМ зазначалось: "Ваша ініціатива у проведенні соціалістичного змагання, розробка колективних і особистих пла-

²²Поточний архів КМО УРСР. Звіт про роботу Запорізького обкому ЛКСМУ по здійсненні зв'язків з зарубіжними містами за 1975, арк. 11.

²³Правда України, 1975, 12 жовтня.

²⁴Поточний архів КМО УРСР. Звіт про роботу Одеського, Донецького, Львівського і Кіровоградського обкомів ЛКСМУ по зв'язках з зарубіжними містами за 1974 р.

нів, змагання "Кращий за професією" та інші одержали високе схвалення і застосовані у нашій окружній організації"²⁵.

Велике значення створення і роботи міжнародних клубів молодих виробничників у тому, що вони вперше діяли в міжнародному масштабі. Їх учасникам надається можливість вивчати передовий досвід, набутий кращими радянськими спеціалістами, зокрема Української РСР.

Соціалістичне змагання дедалі більше набуває міжнародного характеру. В ньому знаходить свій вияв зростаюча інтернаціональна солідарність усіх трудящих країн соціалістичної співдружності, які в єдиному строю борються за розв'язання величезних завдань побудови соціалізму і комунізму.

На початку 70-х рр. у соціалістичне змагання активно включилися колективи близько 200 підприємств. Партиїні і профспілкові організації республіки надають великого значення проведенню соціалістичного змагання між спорідненими підприємствами. Щороку колективи споріднених підприємств, які змагаються, підводять підсумки, використовуючи для цього канали туризму. Переможцям присуджуються грамоти і перехідні Червоні прапори обласних, районних партійних комітетів і Рад профспілок.

Найбільш плідно змагаються трудящі Києва, Донецька, Харкова, Львова, Луцька, Запоріжжя і Ворошиловграда. Так, кияни уклали договори на соціалістичне змагання з колективами 17 підприємств Лейпцига і Кракова. Успішно змагаються київські підприємства "Червоний екскаватор", фабрика ім. І.Ф.Смирнова-Ласточкина, домобудівний комбінат № 3, заводи "Трансигнал" і "Укркабель" відповідно з колективами заводу важкого машинобудування ім. С.М.Кірова, швейної фабрики "Вестіє", будівельного комбінату м. Лейпцига, заводу електротехнічних виробів "Електрошальтгеретс" (м. Грім, Лейпцигський округ), краківського заводу "Полкабель"²⁶. У 1975 р. при підведенні підсумків змагання між спорідненими колективами Києва і Лейпцига кращими було визнано київський завод "Трансигнал" і домобудівний комбінат № 3, які по всіх економічних показниках випередили своїх німецьких друзів по змаганню. Цим колективам було присуджено грамоти і перехідні Червоні прапори Київського обкому Компартії України, Лейпцигського окружного ССН, облпрофради і окружного правління Об'єднання вільних німецьких профспілок²⁷.

1973 р. виникла специфічна форма дружніх зв'язків - обмін делегаціями робітників. Вона дозволяє більш ефективно обмінюватися виробничим досвідом і водночас сприяє розвитку і зміцненню особистих контактів між трудящими міст-побратимів Києва і Лейпцига. Так, у 1973 р. в Києві побувала група спеціалістів печатників і фотографів-репрографістів лейпцигських поліграфічних комбінатів "Інтердрук" і "Оффіцін Андерсен Нексе". Протягом місяця вони працювали на заводі "Поліграфкнига" і комбінаті "Радянська Україна". В цей самий час кращі київські поліграфісти працювали на робочих місцях своїх лейпцигських товаришів за професією. Молоді виробничники обох підприємств спільно підготували два експонати для глибокого і офсетного друку, створених на основі новаторських ідей²⁸.

²⁵Поточний архів КМО УРСР. Звіт про роботу Полтавського обкому ЛКСМУ про здійснення зв'язків із зарубіжними містами-побратимами за 1975 р., арк. 4.

²⁶Поточний архів Київської обласної Ради профспілок за 1974 р.; Київська правда, 1974, 19 жовтня.

²⁷Вечірній Київ, 1975, 20 березня.

²⁸Лейпциг - Киев. Лейпциг, 1976, с. 39.

В першій половині 70-х рр. дружні зв'язки споріднених підприємств і установ піднялись на нову, вищу ступінь розвитку, якої стали спільні роботи проектно-конструкторських груп. Вже перший досвід спільної діяльності по проектуванню нових кам'яновугільних шахт СРСР і ПНР дозволив встановити безпосередні контакти між відповідними установами та їх спеціалістами, уникнути дублювання робіт, ознайомитися з взаємними можливостями, досягненнями, методиками проектно-дослідницьких робіт.

Однією з важливих сфер економічного і науково-технічного співробітництва Донецької області і Катовицького воєводства є широкий обмін спеціалістами. Стажування, практика, участь у спільних науково-технічних заходах, спільна робота на монтажі устаткування, взаємні поїздки, постійний обмін досвідом, інформацією – все це сприяє своєрідному "підвищенню кваліфікації". Значну пропаганду досягнень радянської науки і техніки, передового досвіду, в тому числі здобутків донецьких науковців, інженерно-технічних працівників, веде воєводське відділення Головної технічної організації (ГТО), найбільше в ПНР. На традиційних "шахтарських четвергах" у Будинку інженера і техника в Катовіце систематично організовуються зустрічі польських і радянських спеціалістів. Набутий під час перебування у побратимів досвід популяризується в спеціальних технічних виданнях, а також на лекціях і в доповідях. Налаштовано постійний обмін технічною літературою і виданнями – в бібліотеці воєводського відділення ГТО нараховується близько 100 найменувань радянських періодичних науково-технічних видань, у тому числі такі, як "Уголь України". За традицією до радянського Дня шахтаря випускається спеціальна фотогозета, в якій основне місце відводиться досвіду і досягненням донецьких гірників²⁹.

Однак слід сказати, що співробітництво між спорідненими підприємствами не зводиться лише до обміну науково-технічним і технологічним досвідом, організації соціалістичного змагання. Важливе місце відводиться вивченню і передачі досвіду безпосередньо на робочих місцях. Прямі контакти між людьми допомагають широко розгорнути творчу ініціативу трудящих. Плідні зв'язки колективів київської фабрики ім. І.Ф.Смирнова-Ласточкина і краківської швейної фабрики "Вістула" дозволили киянкам запровадити передову технологію розкром тканин, запозичену у польських подруг, значно підвищити продуктивність праці і одержати за рік до 10 тис. крб. економії³⁰. Німецькі спеціалісти лейпцигської фабрики "Вестіс" взяли на озброєння передовий досвід швейників фабрики ім. І.Ф.Смирнова-Ласточкина. В результаті один день на місяць вони працювали на зекономлених матеріалах і виготовили додатково 80-100 швейних виробів³¹.

Для вивчення "київського методу" спорудження будинків до Києва все частіше приїжджають спеціалісти-будівельники з міст-побратимів. У 1973 р. на прохання Лейпцигського окружного СЄПН у Києві побувала група німецьких будівельників, які, ознайомившись з "київським досвідом", вже наступного року добились високих показників у роботі. Бригада монтажників Брума, використовуючи досвід киян, почала монтувати за добу 115 виробів, а за 60 днів – житловий будинок. Обербургмістер Лейпцига К.Т.Мюллер під час перебування у

²⁹ Дружба – Przyjazn. Донецьк, 1975, с. 138.

³⁰ Український історичний журнал, 1978, № 1, с. 53.

³¹ Вечірній Київ, 1975, 2 травня.

Київ підкреслював важливе значення плідного співробітництва радянських і німецьких будівельників³².

В свою чергу київці, відвідуючи своїх лейпцигських друзів, знайомляться з проектною документацією, з конкурсними роботами на забудову окремих вулиць і районів міста, слухають розповіді про творчі плани німецьких архітекторів³³.

Як видно з наведених прикладів, дружба між підприємствами зміцнювала товариські зв'язки колективів трудящих і допомагала виникненню умов для підсилюваних зусиль на виконання планових завдань. Обмін досвідом приносив велику користь на важливих дільницях виробництва, допомагав у вихованні нового, соціалістичного відношення до праці.

За останні роки значно розширилася поїздки спеціалістів і профактивістів у поріднені міста. У 1975 р. у складі делегацій по лінії профспілок УРСР виїжджало 430 чоловік і було прийнято 337 зарубіжних профактивістів у складі різних делегацій і груп спеціалістів³⁴.

Виробничі зв'язки трудящих споріднених підприємств сприяють взаємовигідному вирішенню народногосподарських завдань, збагачують найбільш досконалими методами організації праці і стимулюють ініціативу трудящих, спрямовують її на вирішення конкретних завдань соціалістичного і комуністичного будівництва у сфері економіки.

Історія дружніх зв'язків між трудящими споріднених підприємств міст-побратимів Української РСР і країн соціалістичної співдружності свідчить про необхідність удосконалення економічних і науково-технічних зв'язків між ними. Особливо важливо це сьогодні, в умовах швидкого розвитку науково-технічної революції і економічної інтеграції країн світової соціалістичної системи. Виступаючи на XXIV з'їзді КПРС, Л.І.Брежнєв підкреслив: "Ми стоїмо за те, щоб співробітництво братніх країн ставало все більш різнобічним і глибоким, охоплювало б дедалі ширші маси трудящих, щоб ґрунтовніше вивчався конкретний досвід один одного на всіх рівнях державного, громадського, господарського і культурного життя"³⁵.

О. Г. Ц в е т к о в

АНТИПРОФСПІЛКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ КОРПОРАЦІЙ

Непримиренний антагонізм між трудом і капіталом, що виник разом з капіталістичним способом виробництва, в наш час все більш зростає і поглиблюється. Заради максимальних прибутків монополій буржуазія в усіх капіталістичних країнах нещадно посилює експлуатацію трудящих. Політичні організації робітничого класу та профспілки у відповідь закликають до колективних виступів проти капіталу, націлюють на активну боротьбу за кращі умови праці і життя. Під керівництвом комуністичних партій робітничий клас добився значних соціальних завойовань, зокрема права легально проводити страйки, організовувати профспілки, вести колективні переговори й укладати колективні угоди.

В цих умовах світова буржуазія шукає нових шляхів для посилення наступу на життєві права пролетаріату. "Звичайно, буржуазія - противник досвід-

³² Па ІІІ при ЦК Компартії України, ф. І, оп. 241, спр. 136, арк. 122. Поточний архів відділу іноземного туризму при Київській області Раді профспілок, 1974, арк. 10.

³³ Радянська Україна, 1971, 12 березня.

³⁴ Поточний архів УРПС. Звіт про зв'язки із зарубіжними профспілковими організаціями за 1975 р., арк. 1.

³⁵ Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., 1971, с. 15.

чений, - зазначав Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР Л.І.Брежнєв. - Вона змінює тактику, маневрує. Методами часткових реформ вона намагається зміцнити свої позиції, ослабити потяг мас до соціалізму"¹.

У боротьбі проти соціальних прав і класових вимог широких мас трудящих буржуазія все більше і більше покладає надії на сучасний феномен капіталістичного світу - міжнародні корпорації (МНК)*. Ці надії ґрунтуються перш за все на тому, що мобільність капіталу, його вже створені міжнародні унії мають більші можливості в організаційному плані порівняно з об'єднаннями трудящих - профспілками, які поки що не можуть подолати існуючих розбіжностей.

Велику роль грають також значні економічні можливості міжнародних корпорацій. У післявоєнний час на світовій арені з'являються міжнародні монополії-спрути, що охопили своїми філіалами весь капіталістичний світ. Це в першу чергу - великі корпорації, національні за капіталом і контролем і міжнародні за сферами діяльності, розмірами експлуатації трудящих. До них належать "Дженерал моторс", "Форд", ІБМ, ІТТ, "ФІАТ" та ін. Водночас зростає кількість міжнародних корпорацій, що об'єднують капітали різних країн. Найбільш впливові серед них - давніші "Ройял датч Шелл", "Юнілевер" та порівняно нові "Данлоп-Пірееллі", "Альфа-Геверт", "АРБЕД" і т.д. Експерти ООН налічують до 7300 МНК, серед яких 200 найбільш активно діють у понад 20, а деякі - в 100 країнах². Суми щорічних продажів тільки зарубіжних філій цих корпорацій на середину 70-х рр. становили 330-350 млрд. дол.³

З найбільшою силою експлуататорська суть МНК проявляється в їх діяльності в країнах, що розвиваються. Американські монополії, наприклад, за 1951-1970 рр. перевели з США до цих країн для прямих вкладень 10,9 млрд. дол., одержавши у вигляді різних прибутків до 40 млрд. дол. (без врахування тих сум, що були реінвестовані на місці)⁴. Крім того, міжнародна організація підприємств капіталістичних монополій використовується ще й для того, щоб протиставити робітничий рух однієї групи країн іншій. Добре відомо, що МНК в міжнародних масштабах використовують господарську кон'юнктуру, розширюючи виробництво й власні мережі підприємств у країнах, де є сприятливі умови збуту й дешева робоча сила, і, навпаки, швидко згортають свою присутність там, де умови, на їх погляд, погіршуються. Такі самі маневрування використовують МНК і проти робітничого руху. Так, монополії неодноразово намагалися подолати страйки на власних підприємствах, переносючи виконання замовлень і виробництво на інші філії, в інші країни.

Природно, така діяльність МНК ставить перед профспілками та іншими масовими організаціями трудящих нові серйозні завдання і проблеми, що якісно відрізняються від тих, які вирішуються на підприємствах національних корпо-

¹Брежнєв Л.І. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 6. К., 1978, с. 573.

* Терміну "Multinational Corporations" в радянській літературі відповідають "транснаціональні" або "міжнаціональні", залежно від їх характеру, а в об'єднаному вигляді - "міжнародні корпорації". - Див. також: Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн, вип. 2., К., 1976, с. 4.

²Див.: Multinational corporations in world development. UN, New York, 1973, р. 7, 130-137.

³Див.: Иванов И.Д. Международные корпорации в мировой экономике. М., 1976, с. 10; Fortune, 1974, August, p. 178.

⁴Капиталистические и развивающиеся страны. М., 1973, с. 175.

рацій. Інакше кажучи, це означає, що поширення сучасних МНК й небачене посилення їх могутності в останні роки значно змінили умови ведення економічної боротьби в капіталістичних країнах. Характерними рисами сучасних конфліктів стають не тільки незвичність їх масштабів (страйками охоплюються підприємства однієї й тієї ж корпорації, розташовані по різних країнах і континентах), але й їх масовість.

Трудячі нині поставлені перед необхідністю частіше, ніж будь-коли, об'єднувати зусилля всіх зайнятих на підприємствах тієї чи іншої компанії. Іншого шляху у них немає, оскільки МНК, застосовуючи інтернаціональну політику наймання робочої сили і здійснюючи відповідно до своїх планів пересування цілих галузей виробництва у нові райони, мають широкі можливості для міжнародного антиробітничого маневру й легко долають наслідки окремих (національних) виступів трудящих. І поскільки основним суперником на шляху експансії МНК виступають профспілки (що за своєю природою найбільш послідовно відстоюють економічні права трудящих), саме на послаблення й обмеження їх впливу спрямовують вони свої зусилля.

Так, вибираючи місце майбутнього застосування капіталу, МНК не в останню чергу звертають увагу на рівень організованості робітничого руху в даному районі⁵, відповідно підбираючи для нього певні способи боротьби з свого багатого арсеналу. В цілому ж суть усіх їхніх прийомів зводиться до того, щоб паралізувати та знесилити паростки профспілкового руху у країнах, що розвиваються, часто у тісному контакті з місцевими буржуазними урядами, та максимально підірвати позиції профспілок у капіталістично розвинутих країнах, створивши штучну конкуренцію з боку нових, малорозвинутих районів.

Є й інша причина, яка роз'яснює, чому капіталістичні монополії зацікавлені в якнайбільшому послабленні впливу профспілок. Справа в тому, що сучасні відносини між трудом і капіталом регулюються переважно колективним договором. А ця форма відносин зовсім не виключає різного роду конфліктів. Навпаки, вона зумовлює боротьбу, від наслідків якої залежить, хто буде диктувати свої умови за столом переговорів і фактично узаконить досягнуті переваги на строк дії угоди⁶.

Контрагентом керівництва корпорацій (або уповноважених з асоціацій підприємств) на переговорах частіше всього виступають профспілки чи їх об'єднання, що і зумовлює позиції капіталу у даному питанні, його активну антипрофспілкову діяльність.

Першою реакцією монополій на виникнення організованого робітничого руху стало повсюдне невизнання професійних організацій трудящих і цілеспрямовані утиски робітників, які закликали до об'єднання у профспілки. Щоб перешкодити трудящим об'єднати свої зусилля у боротьбі проти капіталу, прийнятими вважалися будь-які методи й засоби – від складання "чорних" списків та незаконних звільнень до нескінченних провокацій, підлогів та фізичної розправи з найбільш активними і відомими у масах профспілковими діячами. Так, сумну славу набули фашистські методи іноземних монополій в Іспанії, де вони

⁵ Див.: Kujawa D. International labor relations management in the automotive industry. A comparative study of Chrysler, Ford and General Motors, New York, 1971, p. 192-193.

⁶ Часто з цього приводу кінець строку дії колективних угод й початок нового етапу переговорів супроводжуються підйомом активності робітничих мас, значними масштабами страйкової боротьби. Зокрема, такі страйки неодноразово виникали на підприємствах концернів "Форд", "Дженерал моторз", "Крайслер", "ФІАТ". Див., напр.: Правда, 1976, 8 июля; За рубежом, 1976, № 40 (849), с. 15-16; 1976, № 12 (821), с. 8-9.

сприяли розправі Франко над профспілковими лідерами. Не без участі МНК загинули тисячі активістів профспілок у Латинській Америці. До того ж на багатьох підприємствах іноземних корпорацій цього регіону виставлялися озброєні охоронці в цехах⁶. Давні методи використовуються і в наш час: нещодавно пролунали постріли у Франції – це найманці, утримувані фірмою "Сітросен", відкрили стрільбу по пікету робітників-страйкерів, членів ВКП⁷.

Активна антипрофспілкова діяльність характерна для багатьох МНК, що з перших днів свого існування розвернули справжні військові дії проти професійних спілок. Хімічний концерн Дюпонів, наприклад, ще на рубежі минулого віку, оголосивши війну профспілкам, послідовно підтримує найреакційніші антиробітничі організації і асоціації підприємств і являє собою "пятадель антиред-єніонізму в хімічній промисловості"⁸.

Однак останнім часом як ця корпорація, так і багато інших у своїх щорічних звітах мусять констатувати дедалі зростаючу присутність профспілок на власних підприємствах. Починаючи з 50-х рр. разом з широким розгортанням і невпинним зростанням організованості боротьби трудящих практика повсякденного "невизнання" профспілок монополіями поступово зникає. Право робітників і службовців на об'єднання в професійні спілки закріплюється у законодавчому порядку в багатьох країнах. Нині критерієм розвитку національної трудової й соціальної політики кожної країни стає прийняття нею міжнародних конвенцій МОП № 87 та 98, які визначають основні права профспілок і забороняють їх дискримінацію⁹. Ці права й конвенції на середину 70-х рр. були ухвалені та ратифіковані 94 державами¹⁰.

Проте визнання певних прав трудящих буржуазною державою ще не означає їх автоматичного забезпечення. У випадку з МНК повне забезпечення даних прав стає ще більш далекою перспективою. Деякі міжнародні монополії, як і раніше, не визнають жодних профспілкових об'єднань на усіх своїх філіалах, їм з більшою легкістю, порівняно з національними компаніями, вдається обходити трудове законодавство окремих країн.

Наприклад, американські компанії ІЕМ, "Кодак", "Юнайтед фрут компані", а також деякі судновласницькі (що реєструють свої судна під різними прапорами), фінансові ("Ферст нешл бенк") та сервісні МНК, пропонуючи робітникам і службовцям своїх підприємств додаткові пільги, як в США (ця країна не ратифікувала зазначених конвенцій МОП¹¹), так і на закордонних філіалах забороняють які б то не було форми профспілкових об'єднань¹².

Компанія ІЕМ домагається цього, виплачуючи усім категоріям своїх службовців заробітну плату у середньому на 7% вищу, ніж на інших аналогічних підприємствах США і Західної Європи. Захоплення буржуазних апологетів викликає також створена засновниками ІЕМ витончена система морально-психологічної обробки персоналу, що прищеплює йому єдиний "комплекс корпоративної

⁶ Див.: Иванов И.Д. Указ. соч., с. 195.

⁷ Див.: За рубежом, 1977, № 32(893), с. 18.

⁸ Константинов О. Дюпони без маски. М., 1974, с. 52-53.

⁹ Докладно див.: Social and labour practices of some Europeanbased multinationals in the metal trades ILO, Geneva, 1976, p. 83.

¹⁰ Див.: Conventions internationales du travail Tableau des ratifications. Geneva, 1974, janvier.

¹¹ Див.: Tableau des ratifications. Op. cit.

¹² Див.: American labor and the multinational corporation, New York, 1973, p. 16.

віра" в могутність і нездоланність компанії і фактично відвертає від ідеї організації профспілок. Для повного забезпечення поставленої мети компанія приймає на роботу лише осіб без трудового стажу, що проходять підготовку (майже вдвічі тривалішу й суворішу, аніж програми інших монополій), мета якої сформувати у новачків зазначений "комплекс". Надалі кожен з службовців фірми проходить перепідготовку ще декілька разів¹³.

Схожі з ІБМ методи обробки власного персоналу застосовує багато японських МНК, привносячи, звичайно, свої характерні особливості. Найкрупніші західноєвропейські корпорації відрізняє більша залежність від місцевих умов. В цілому всі ці відмінності простягаються коренями в історичне минуле тих країн і районів, у специфічних умовах яких зароджувалася МНК. Вийшовши на міжнародну арену, великі корпорації нещодавно змінюють свою політику, пристосовують її до специфічних умов тієї чи іншої країни або регіону.

В Європі політика МНК щодо профспілок залежить від участі у різних національних асоціаціях підприємців. Тому ті монополії, що стали учасниками асоціацій, практично поділяють їх ставлення до профспілок (завдяки заохоченням робітничого руху європейських країн підприємці загалом частіше визнають профспілки). Так, у Франції майже неможливо для крупної компанії ухилитися від участі в таких асоціаціях, і, як результат, в масі своїй іноземні монополії визнають місцеві профспілки. Таке положення спостерігається і в Бельгії. У ФРН міжнародні монополії змушені рахуватися з розвинутою національною структурою виробничих відносин (робітничі ради, представництва на підприємствах тощо) і тому вибір МНК досить обмежений. Високорозвинена в цілому єніонізація (близько 90% компенсац. кваліфікованих трудівників) в Нідерландах і Швеції¹⁴.

Однак щодо політики МНК в даному питанні важливим є не стільки те, якої тактика дотримується компанія в тій або іншій країні, скільки її загальна стратегія. Осць тут і виявляються, що ті ж самі компанії, які визнають й дозволяють профспілкові ос"єднання в одних країнах, чинять упертий опір їх появі в інших - окремих розвинутих¹⁵ і майже всіх країнах, що розвиваються. Саме це й показує, що під маскою загального пристосування МНК до місцевих умов криється підком певна антипрофспілкова направленість діяльності більшості з них.

Американські МНК пішли ще далі - не дуже "турбуючись" про профспілки в самих США¹⁶, вони охоче насаджують свою "домашню модель" в інших країнах, "мовби не помічаючи, що звичай приймаючих країн вимагають автоматичного визнання профспілок у деяких галузях промисловості"¹⁵. Така діяльність МНК змусила Британський конгрес тред-єніонів заявити, що "значна кількість іноземних підприємств відмовляється визнавати профспілки... вони ведуть більш

¹³ Докладніше див.: Foy N. The sun never sets on IBM. New York, 1975; США: економіка, політика, ідеологія, 1977, № 7, с. 100-101.

¹⁴ Multinationals in Western Europe: the industrial relations experience. ІЛО, Geneva, 1976, p. 6-7.

¹⁵ Серед розвинутих країн найбільша кількість випадків невизнання місцевих профспілок іноземними монополіями припадає на долю Великобританії (це викликало різкий зріст страйкової боротьби в 60-ті рр.), меншою мірою - на Нідерланди, Австрію і т.д.

¹⁶ В Сполучених Штатах Америки в сучасних умовах приблизно 22% робочої сили ос"єднано профспілками, а, скажімо, у Великобританії - 42%.

¹⁵ Multinationals in Western Europe..., p. 4.

послідовну антипрофспілкову діяльність, аніж англійські фірми в одних і тих самих умовах"¹⁶.

Типовою можна вважати практику компанії "Ессо", яка визнає профспілки у Великобританії, проводячи загальну антипрофспілкову діяльність у США. Інші ж корпорації, не визнаючи професійні організації в США, не визнають їх і у Великобританії, але погоджуються з їх організацією в Нідерландах і т.п.¹⁷

Причини такої практики зумовлені фактично одним – прибутковістю виробництва, яке ґрунтується на системах високоінтенсивної експлуатації найманої сили, а також заборони й усунення по можливості усіх форм організованого опору. Ось чому тільки у тому разі, коли монополіям загрожує завеликі втрати, вони такі погоджуються визнавати профспілки. Одна з американських корпорацій, наприклад, відкрила філіал у Шотландії й не визнавала місцеві професійні організації трудящих. Навіть 13-тижневий страйк не схилив її адміністрацію, і тільки після того, як страйкову боротьбу шотландців підтримали інші підприємства цієї МНК, компанія мусила дати свою згоду¹⁸.

У намаганні зашкодити розвиткові повноправних профспілок на своїх підприємствах і водночас продемонструвати готовність до задоволення вимог часу МНК повинні були запропонувати свою альтернативу. Такою альтернативою стали певні пільги, або гарантії додаткових прибутків, що їх надають МНК. Але куди більш серйозною є соціальна політика більшості міжнародних монополій, спрямована на морально-психологічну обробку найманої сили, активну ізоляцію її від решти національного робітничого загалу.

Для цього використовуються безпрофспілкові патерналістські схеми або організація "елітарних" профспілок тільки для даних підприємств чи тільки для даних категорій службовців. ІБМ, наприклад, створє консультативні ради, а "Кодак" – комітети робітничих представників¹⁹. Мабуть, немає великої потреби уточнювати, що такі "ради" і "комітети" цілком підкоряються правлінню компанії²⁰. Ось чому у Великобританії ряд промислових, хімічних та харчових МНК обходить звичайну для національних компаній практику заснування профспілок обхідним маневром організації патерналістських об'єднань для своїх робітників і службовців та виплатою їм більшої (порівняно з прийнятою національною) заробітної плати та додаткових прибутків²¹. В цій самій країні багато американських і західноєвропейських корпорацій застосовують тактику визнання профспілок синіх комірців (технічний персонал) й невизнання білих (службовці).

З цієї ж метов англо-голландська корпорація "Шелл", "дозволяючи" організацію профспілок переважно для службовців, вимагає письмових гарантій у тому, що вони не будуть вступати ні в які контакти з іншими профспілками²². У Франції та Нідерландах серйозні труднощі виникають при спробі організації

¹⁶ Trades Union Congress, Report on a conference on international companies, London, 1970, Oct., p. 8.

¹⁷ Multinationals in Western Europe..., p. 4.

¹⁸ Ibid., p. 5.

¹⁹ Див.: Рабочий класс и современный мир, 1974, № 3, с. 74.

²⁰ Див.: Мировая экономика и международные отношения, 1972, № 3, с. 131-132.

²¹ Див.: British journal of industrial relations, 1971, July, vol. IX, N 2, p. 154.

²² Див.: Bargaining without boundaries: the Multinational corporation and international labor relations. Chicago, 1974, p. 91.

професійних об'єднань національної орієнтації на підприємствах МНК. Натомість у цих країнах діє велика кількість патерналістських спілок. А у Бельгії керівництво американських монополій спробувало створити на своїх підприємствах замкнуті групи відповідних профспілок, щоб уникнути "небажаних соціальних наслідків, які неодмінно супроводжують усі профспілкові вибори"²³.

Услід за американськими монополіями слухняно й невідступно йдуть і інші МНК. В умовах жорсткої конкурентної боротьби "американський досвід", який і в перспективі обіцяє зручні позиції для експлуатації праці, швидко переймається. Ось чому в останні роки різко зросла кількість замкнутих, відособлених від усіх інших, профспілок "компанійського" типу. Слід також відмітити, що, створюючи власні профспілки, керівництво МНК практично ставить робітників і службовців цих корпорацій перед вибором - або стати членом такої профспілки, або у числі перших позбутися робочого місця. А для трудящих-іммігрантів участь у "псевдоспілках" стає інколи неодмінною умовою отримання роботи²⁴.

Інтереси підвищення власних прибутків та конкурентної боротьби штовхають МНК неухильно слідкувати навіть за створеними "під крилом" і старанно ізольованими профспілками, вишукуючи шляхи їх дальшого послаблення. В різних країнах МНК застосовують найрізноманітніші прийоми - від постійного підтримування профспілок в ослабленому стані до прямого керівництва "компанійськими" організаціями на власних підприємствах.

Перший з цих прийомів став характерним для діяльності іноземних корпорацій у Бразилії (штат Сан-Пауло), де адміністрації МНК розробили систему постійного підтримування місцевих профспілок в ослабленому стані, щоб не допускати їх нормального функціонування й відповідно знижувати ефект їх діяльності²⁵. Другий спосіб частіше застосовується в розвинутих капіталістичних країнах, де активно діють масові профспілки. За його допомогою МНК, майстерно направляючи залежні від них "компанійські" спілки, штовхають їх з прогресивними профспілковими організаціями, провокуючи протиріччя.

Так само великі корпорації намагаються підірвати позиції профспілок у Північній Америці. І у Франції, де досить міцні традиції класової боротьби, цей спосіб допомагає спрямовувати вістря антипрофспілкової діяльності проти підком певних організацій²⁶. Наприклад, адміністрація компанії "ФІАТ" у Франції організувала "компанійську" профспілку, діяльність якої перешкодила активним діям традиційних профспілкових організацій на філіалах компанії. Фірма "Метал бокс", за повідомленням Міжнародної федерації робітників-металістів, організувала таку саму профспілку на власних філіях у Калькутті, і т.д.²⁷

Всі приклади свідчать про те, що МНК дотримуються політики активної боротьби щодо прогресивних профспілок і вишукують шляхи ще більшого їх утиску. При цьому з найбільшою силою МНК нападають на профспілки класової орієнтації, що стійко відстоюють права й завоювання трудящих. У відкритому протиборстві з ними монополії намагаються розділити, а потім і закріпити розбіжності у профспілковому русі як у середині кожної з країн, так і між окремими національними загонами.

²³ Multinationals in Western Europe...., p. 8-9.

²⁴ Див.: Transnational industrial relations, p. 83.

²⁵ Див.: Social and labour practices..., p. 84.

²⁶ Див.: Международные монополии и рабочий класс, с. 220-221.

²⁷ Social and labour practices..., p. 84.

Зусилля міжнародних монополій у боротьбі проти трудящих забезпечується їх високим фінансовим потенціалом. Звичайними стали випадки, коли компанії свідомо йдуть на великі втрати, аби тільки вистояти у трудовому конфлікті й не зробити кардинальних поступок страйкуючим²⁸. Так, компанія "Форд" у 1969 р. в результаті місячного страйку втратила 89 млн. дол. у Великобританії та 26 млн. дол. у ФРН і Бельгії (за 1968 р. аналогічні втрати цієї корпорації у Великобританії становили 72 млн. дол.). Страйк виник у відповідь на рішення адміністрації внести в колективний договір пункт, за яким підвищення заробітної плати та внесків фірми у страховий фонд ставилося у відповідність до участі робітників у нелегальному страйку. Інакше кажучи, прийняття такої умови ставило під сумнів взагалі можливість проведення страйкової боротьби. Не проявивши достатньої єдності у виступах проти адміністрації, профспілки мали підписати компромісну угоду, за якою припинення виплат у страховий фонд фірмою знаходилося у прямому зв'язку з участю у нелегальному страйку всього колективу, а не окремих осіб. В результаті, не дивлячись на високі фінансові втрати, компанії значною мірою вдалося зобов'язати робітників утримуватися від нелегальних страйків²⁹.

Але ще більш серйозною (ключовою, як її характеризують профспілки) проблемою у взаємовідносинах з МНК є право і можливість монополій перекидати виробництво з охопленого страйком підприємства на зарубіжні філіали³⁰. Монополістичний капітал покладає на це право великі надії під час організованих профспілками страйків. Міжнародні корпорації свідомо розосереджують свої підприємства по різних країнах з урахуванням відмінностей у традиціях і завояваннях організованого робітничого руху в них. Як наслідок, у боротьбі з профспілками і страйками МНК у будь-який момент можуть використати свою зарубіжну мережу для шантажування місцевих профспілок у цілому або певної "бунтуючої" спідки, що висуває "завишені" вимоги.

Слід сказати, що монополії й раніше не раз вживали такі прийоми у боротьбі зі страйковим рухом. Але це ніколи вони не застосовувалися у таких масштабах, як при МНК з їх широченною міжнародною мережею філіалів. Завдяки цим прийомам або загрозам їх застосування МНК тепер не тільки часто справляються зі страйками, але практично мають змогу подолати й інші виступи національних профорганізацій³¹.

Так, ніщо не перешкодило адміністрації фірми "Тідстранд" за одну ніч зняти й повністю перекинути все виробництво з невеличкого шведського міста Согмюра у Швейцарію, тим самим прирікаючи майже все населення містечка на безробіття. Високій єніонізації у Швеції власники фірми віддали перевагу більш сприятливим для експлуатації умовам Швейцарії³². В іншому випадку компанії "Данлоп-Піреллі", посиливши навантаження на зарубіжних філіях, вдалося подолати організований виступ трудящих на своїх підприємствах в Італії³³. Серію демаршів зробив голова концерну "Форд" у Великобританії,

²⁸ Див.: Multinational enterprises and social policy, ILO, Geneva, 1973, p. 90.

²⁹ Див.: Международные монополии и рабочий класс, с. 223.

³⁰ Див.: UN Doc. E/5500 Add. 1 part 1, 1974, May, p. 80-90.

³¹ Див.: Иванов И.Д. Указ. соч., с. 190.

³² За рубежом, 1976, № 31(840), с. 9.

³³ Див.: Barnett R., Müller R. Global reach. The power of the multinational corporations. New York, 1974, p. 315.

погрожуючи перекинути замовлення з місцевих підприємств на філіали у ФРН та Бельгію тощо³⁴.

Викриваючи дії монополій, багато профспілок підкреслює, що наявність у МНК дублюючих підприємств та інвестиційних джерел надає їх керівництву переважні шанси³⁵. Такий висновок очевидний і підтверджується вищезгаданими й багатьма іншими схожими прикладами. В них фактично відобразилися різні варіанти впливу, що здійснюють МНК: перший – з безпосереднім результатом, а другий – з досягненням мети через певний проміжок часу.

Відносно невелике підприємство у Швеції не складно було перемістити у Швейцарію, й ефект цієї акції виявився фактично наступного дня. Зовсім інакше повернулася справа з філіалами "Форд" у Великобританії. Погрози голови концерну про перенесення виробництва пролунали у середині 70-х рр. на британських філіалах під час потужних спалахів трудових конфліктів. Безумовно, перевести виробництво з такого великого підприємства, як у Дагенхемі, неможливо за одну ніч. Крім того, страйки солідарності, що прокотилися по інших підприємствах Форда у Західній Європі, перешкодили зазначеним акціям адміністрації – так що й на сьогоднішній день філіал у Великобританії більший, ніж аналогічні підприємства у ФРН і Бельгії. І все-таки випуск моделі "Поні" було перенесено з Великобританії у ФРН³⁶, а моторів для моделі "Пінто" – у Техас (США) і т.п.³⁷

Ще з більшим запізненням виявляється ефект від рішення монополій, на яке практично ніщо не може вплинути, про перенесення інвестиційного потоку з однієї країни в іншу. Наслідки такого рішення для розвинутої країни даються зянаки протягом декількох років. Тому зараз можна тільки гадати про відповідні наміри керівництва компанії "Форд"³⁸. Аналогічні погрози були зафіксовані на англійських філіалах інших американських корпорацій – "Воксхолл" та "Рутс"³⁹. А це вже дає змогу твердити, що МНК включили їх до свого арсеналу прийомів боротьби з трудящими, тим самим домагаючись кращого з їх точки зору соціального клімату на власних підприємствах й послаблення впливу страйків на них.

Так само МНК широко застосовують й інші засоби тиску на профспілки. Наприклад, створюючи численні підприємства-дублери у різних країнах, міжнародні корпорації набагато знижують ефект страйкової боротьби. Справді, розгалужена мережа філіалів багатьох корпорацій дозволяє їм без особливих втрат вилучати на певний час охоплене страйком підприємство з загального ланцюга, підвищуючи навантаження на інших філіалах. Техніко-економічні наслідки такої заміни помітних збитків не дають. Тому, скажімо, компанія "Дженерал електрик" вміщує у десятирічні програми власного розвитку пункт про будівництво заводів-сателітів, відверто пояснюючи це "відносинами, що склалися з робітниками"⁴⁰.

Звичайно, такий прийом не підходить для всіх монополій. Харчові й сервісні корпорації можуть і не справлятися з постачанням або заміною якихось окремих продуктів чи виконанням певних послуг у випадку страйка на своїх

³⁴Див.: The American Federationist, 1972, N 7, p. 7.

³⁵Докладніше див.: Multinationals in Western Europe..., p. 19.

³⁶Multinationals in Western Europe..., p. 21.

³⁷The Financial Times, 1973, June 22.

³⁸Див.: The Times (London), 1971, March 16.

³⁹Див.: Multinationals in Western Europe..., p. 19.

⁴⁰Международные монополии и рабочий класс, с. 222.

основних підприємствах. Особливо, якщо підприємства розташовані у країнах, де державні стандарти забороняють імпорт окремих видів продукції або існують якісь інші заборони⁴¹. Та все-таки практика створення дублюючих підприємств належить й використовується винятково МНК. Характерне висловлювання належить одному з керівників компанії "Крайслер": "Якщо навіть підприємство потрапило в ситуацію страйку й відчуває нестачу компонентів, завжди повинна бути можливість поповнити їх з інших районів, щоб уникнути перебоїв у виробництві"⁴². Саме тому велика кількість МНК й серед них "Форд", "Фольксваген", "Бритіш Лейланд", "Тудйер", "Мішлен" та ін.⁴³ посилено організовують дублюючі підприємства.

Якщо ж обставини не дозволяють вести неприкриту антипрофспілкову діяльність, крупні монополії шукають для цього інші засоби і шляхи. Так, сам процес утворення МНК з його масовими злиттями і подлинаннями підприємств, переходами їх з рук в руки означає додаткові серйозні іспити для професійних організацій. Бо увесь тягар структурних перетворень і технологічної перебудови, увесь процес капіталістичної раціоналізації виробництва лягає на плечі робітничого класу й звичайно супроводжується масовими скороченнями. Коли, наприклад, у 1972 р. реорганізовувалася одна з найбільших європейських компаній по виробництву синтетичних волокон "АКЦО", на якій нібито через помилки у плануванні з'явилися зайві потужності, то майже одночасно на філіалах компанії у ФРН, Нідерландах, Бельгії та Швейцарії було звільнено понад 5600 чоловік⁴⁴.

Для розкриття суті цієї проблеми важливо показати, якого напрямку й яких цілей дотримуються монополії за таких скорочень. Справа у тому, що міжнародний капітал з успіхом використовує реорганізаційні періоди для ліквідації чи у крайньому разі послаблення профспілок на своїх філіалах, а також для звільнення профспілкових активістів та інших "неблагонадійних". Останні у числі перших попадають до списків тих, кого скорочують, що фактично відбувається за всіх реорганізацій.

Цілеспрямовані скорочення під приводом реорганізації "властиві" діяльності МНК як у розвинутих, так і у країнах, що розвиваються. Скажімо, цілий ряд МНК проводив масові скорочення при реорганізаціях у Нідерландах, Бельгії, Італії⁴⁵. Зміцнюючи своє становище в Австралії, компанія ІМБ з 1963 по 1971 р. перешкоджала діловим зв'язкам шопствардів з рештою членів профспілки, незважаючи на те що корпорація в принципі визнає місцеві профспілки. "Філіпс" в Індії відмовилася підтримувати контакти з Всеіндійською профспілкою трудящих цієї компанії на тій основі, що кілька представників профспілок на переговорах були свого часу звільнені, тощо⁴⁶.

Той самий реорганізаційний період часто безуспішно використовується монополіями для нав'язування профспілкам обмежених норм трудових відносин, оскільки профспілки в цей період вирішують більш невідкладні проблеми і не можуть дати відчутної відсічі. То ж практика показує, що монополії, скориставшись з тяжкого становища профспілок, укладають угоди, виходячи з най-

⁴¹ Див.: *Multinationals in Western Europe...*, p. 20.

⁴² *Ibid.*

⁴³ Див.: *Barnet R., Müller R. Global reach...*, p. 309.

⁴⁴ Див.: *Проблеми мира и социализма*, 1973, № 1, с. 27.

⁴⁵ Див.: *Social and labour Practices...*, p. 84-85.

⁴⁶ Див.: *Ibid.*

менш вигідних для трудящих умов. Причому на філіалах МНК у країнах, що розвиваються, все це здійснюється без особливого прикриття і пояснюється розвитком національних трудових законодавств і позицією національних урядів. Останні для притягнення іноземного капіталу надають МНК ряд пільг, гарантують мінімальний державний контроль і втручання⁴⁷.

Треба сказати, що саме таких пільг "чекають" МНК і їх присутність значніша там, де вони більші*. Все це дозволяє МНК диктувати свої стандарти трудових відносин і відповідно різко піднімати рівень експлуатації праці. Але ще важливіше для філіалів МНК в країнах, що розвиваються, можна протиставити їх могутнім об'єднанням у капіталістично розвинутих країнах, як засіб шантажу і внесення розбіжностей одночасно.

У розвинутих капіталістичних країнах, з міцними традиціями і завоюваннями організованого робітничого руху, МНК повинні враховувати той факт, що профспілки можуть розпочати вперту боротьбу за перегляд нерівних умов і кількість страйків неминуче зростає. В таких ситуаціях багато що вирішують потенціальні сили й можливості корпорацій, а також конкретні умови країни перебування. Так, монополії ФРН "погоджуються" на участь представників профспілок у різних консультативних радах на підприємствах у своїй країні і незмінно відхиляють аналогічні пропозиції за кордоном. Американські корпорації, встановлюючи контроль над зарубіжними філіалами, з великим розмахом вносять зміни, що забезпечують максимально високі прибутки їх підприємствам. При цьому монополії США часто не рахуються з особливостями місцевих ринків праці і часто запроваджують американські виробничі правила і нормативи. Саме такий "експорт" МНК США й їх зневаження місцевих звичаїв привели у кінці 60-х рр. до поширення настроїв антиамериканізму по всій Західній Європі.

Британський конгрес тред-юніонів прийняв спеціальну "лінію поведінки" для встановлення контролю над соціальними наслідками діяльності іноземних корпорацій і звернувся до уряду з вимогою гарантувати поширення британських трудових відносин на філіали МНК⁴⁸. Так само реагували і деякі інші національні профоб'єднання. А французька асоціація підприємців з цього приводу зазначала, що "тенденція корпорацій США дотримуватися американської практики за кордоном звичайно приводить їх до соціальних конфліктів і навіть проґрашів"⁴⁹.

Характерним є інший приклад - за документами торговельної палати США, в країні не було зафіксовано жодного важливого нововведення у трудових від-

⁴⁷ Докладно див.: Turner L. Multinational companies in the Third World. New York, 1973, p. 192-193; Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн, вип. 2, с. 4-5.

*В цьому плані найбільш привабливими об'єктами прикладання капіталу стали для МНК країни, де до влади прийшли уряди антидемократичного напрямку, що тісно пов'язані з іноземними монополіями й майже повністю субсидуються ними. Демонструючи свою лояльність, диктаторські режими надають МНК максимально зручні для експлуатації умови: придушують елементарні демократичні свободи, право на професійні об'єднання виключно. Такими "гаваями" для МНК і одночасно місцями масових розправ з страйкарями й робітниками-активістами, повної заборони профспілок є Чилі (після 1973 р.), Сальвадор та деякі інші країни Латинської Америки, Намібія та Південна Родезія в Африці, Тайвань і Південна Корея в Азії. В цих країнах МНК найбільш активно захоплюють місцеві ринки. Приміром, тільки в ПАР діє понад 600 МНК Великобританії, 300 - США, 400 - ФРН і т.д. Див.: UN Doc. E/C, 10/26, 1977, April 6, p. 17-19.

⁴⁸ Див.: Trades union Congress, p. 33-34.

⁴⁹ Social and labour practices..., p. 79.

носиях з ініціативи іноземних монополій⁵⁰. Іноземні ж монополії, організовані свої філіали у США з метою використання висококваліфікованої праці, ведуть боротьбу з американськими трудящими переважно у сфері оплати праці й не торкаються стержневих проблем трудових відносин. Більш обережне ставлення до національних норм значною мірою пояснюється тим, що найпершим завданням МНК у США постає закріплення на місцевому ринку – найбільшому у капіталістичному світі. Крім того, лівова частка сучасних трудових конфліктів у США викликається двома основними причинами – зниженням рівня зайнятості й зростанням цін, за якими не встигає підніматися заробітна плата. Вимоги обов'язкового визнання профспілок існують тільки в деяких галузях промисловості. А національне профоб'єднання США, здається, більше стурбований діяльністю своїх МНК і відповідними втратами робочих місць, ніж практикою іноземних філіалів.

Таким чином, ще раз підтверджується, що і умови діяльності МНК, і їх методи в цілому залежать від країни або району перебування. Приспосовуючись до місцевих порядків, корпорації відповідно підбирають стратегію побудови трудових відносин і водночас вишукують шляхи послаблення профспілок – своїх основних суперників. Активна антипрофспілкова політика МНК, їх намір підкорити організований робітничий рух своєму впливові, підірвати й паралізувати його авангардні сили призвели до ще більшого загострення антагоністичного протиріччя між трудом і капіталом у світовому масштабі. Тому і боротьба проти соціально-економічного свавілля міжнародних монополій охопила широким фронтом усі без винятку країни капіталістичного світу. Як підкреслила Берлінська конференція комуністичних і робітничих партій Європи (липень 1976 р.), поглиблення загальної кризи капіталізму охоплює всі сфери життя капіталістичного суспільства – економічну, соціальну, моральну і політичну⁵¹.

В цих умовах все більше зростає й посилюється робітничий та профспілковий рух у країнах капіталу, міняється характер і напрям класової боротьби, відбуваються серйозні зрушення в діяльності масових організацій трудящих. Сама концентрація капіталу і виробництва, що сприяє укрупненню підприємств та їх об'єднанню у масштабах галузі, регіону, країни і врешті-решт на міжнародному рівні, значно розширила лави пролетаріату й об'єктивно веде за собою його дальше організаційне формування. Комуністичні й робітничі партії активно підтримують цю тенденцію. Вони, як зазначав Л.І.Брежнєв, прагнуть удосконалити стратегію і тактику своєї революційної боротьби і добиваються згуртування всіх демократичних сил у боротьбі проти панування монополій⁵².

Заклики до єдності стають у наш час все більш поширеними, а виступи організованого робітничого руху все більш ефективними. Зростає усвідомлення того, що тільки спільними діями й активною боротьбою можна дероботи такі організаційні формування крупного капіталу, як міжнародні корпорації.

⁵⁰ Social and labour practices..., p. 80.

⁵¹ Див.: Коммунист, 1976, № 10, с. 20.

⁵² Брежнєв Л.І. Ленінським курсом, т. 6, с. 573.

Ю. М. М а ц е й к о

НОВИЙ МІЖНАРОДНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК -
ВАЖЛИВИЙ ЕТАП У БОРОТБІ КРАЇН,
ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ, ЗА НАЦІОНАЛЬНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Останні десятиріччя нашої епохи сповнені важливими всесвітньо-історичними подіями. Могутня хвиля національно-визвольного руху змітає ганебну систему колоніалізму. Цей незполонний рух є невід'ємною частиною всесвітнього революційного процесу, що привів до корінних змін у розстановці світових сил.

"Сучасна епоха, - говорить в Програмі КПРС, - основний зміст якої становить перехід від капіталізму до соціалізму, є епоха боротьби двох протилежних суспільних систем, епоха соціалістичних і національно-визвольних революцій, епоха краху імперіалізму, ліквідації колоніальної системи, епоха переходу на шлях соціалізму всіх нових народів, торжества соціалізму і комунізму у всесвітньому масштабі"¹.

На місці колишніх колоній та напівколоній виникають молоді суверенні держави, які виступають як творці нового життя і активні учасники міжнародної політики.

Здійснюється те, про що мріяв В.І.Ленін: народні маси молодих країн піднімаються як "самостійні учасники, як творці нового життя", "за періодом пробудження Сходу в сучасній революції настає період участі всіх народів Сходу у вирішенні долі всього світу..."²

Але, звільнившись політично, більшість молодих країн Азії, Африки та Латинської Америки ще не вирвалися з світового капіталістичного господарства, і хоч і займають там особливе місце все ще залишаються об'єктами експлуатації з боку імперіалізму. Саме це і призводить до поглиблення і загострення антагонізму між імперіалістами і країнами, що розвиваються, суть якого полягає в тому, що "нинішній характер міжнародних економічних відносин, що склався при зовсім іншій розстановці світових сил і відповідає лише інтересам імперіалістичних монополій, вступив у протиріччя із суттєвими інтересами величезної більшості країн і розвитком загальної міжнародної обстановки"³.

Боротьба країн, що розвиваються, за економічну незалежність користується повною підтримкою Радянського Союзу, всього світового соціалізму, міжнародного комуністичного і робітничого руху, що створиле сприятливу для молодих країн історичну обстановку. Молоді країни побились деякого прискорення свого економічного розвитку. З 1950 по 1970 р. обсяг їх промислового виробництва збільшився в 4 рази, виробництво сільськогосподарської продукції збільшилось на 68%, вартість експорту зросла з 19 до 53 млрд. дол. Валовий національний продукт у розрахунку на душу населення збільшився в середньому з 140 у 1950 р. до 225 дол. у 1970 р.⁴

Проте в цілому для економіки країн, що розвиваються, все ще характерний низький рівень. Це особливо стосується розвитку промисловості - основного фактора подолання відсталості. Країнам, що розвиваються, належало в

¹Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1977, с. 5.

²Ленін В.І. Повне зібр. творів, т. 39, с. 307, 308.

³Правда, 1976, 5 жовтня.

⁴Коммунист, 1976, № 14, с. 113.

1970 р. тільки 6% світового промислового виробництва, а якщо взяти машинобудування, то цей показник буде ще нижчим - 3% світового виробництва⁵.

Негативно впливає на розвиток промисловості країн, що звільнилися від колоніалізму, регіональні і виробничо-галузеві диспропорції, недостатні внутрішні ресурси, залежність від імперіалістичних монополій. Останні намагаються гальмувати саме виробництво засобів виробництва і знарядь праці в молодих країнах, затримувати і утруднювати їх справжню індустріалізацію.

До цього треба додати експлуатацію цих країн у науково-технічній і технологічній сферах. Згідно з оцінками секретаріату Конференції Організації Об'єднаних Націй з питань торгівлі і розвитку (ЮНКТАД) тільки прямі виплати країн, що розвиваються, за передачу їм технології (патенти, ліцензії, товарні знаки та ін.) становили в 1968 р. близько 1,5 млрд. дол., а в 1980 р. зростуть до 9 млрд.

Сільське господарство відіграє, як відомо, винятково велику роль в економічному розвитку молодих країн. Його продукція зросла у 1974 р. на 73% проти рівня 1952 р. В середньому за 1971-1976 рр. темпи зростання сільськогосподарської продукції в країнах, що розвиваються, становили 2,4% (по всіх країнах світу за цей період - 2,3%)⁶. Але вони зовсім недостатні, враховуючи вікову відсталість цих країн. Характерно, що виробництво продовольчих товарів у розрахунку на душу населення навіть скоротилося з середини 60-х рр. до 1973 р. в країнах Африки - на 13%, Близького Сходу - на 6, Латинської Америки - на 3%⁷.

Значні труднощі переживають країни, що розвиваються, в галузі зовнішньої торгівлі - їх доля у світовій торгівлі зменшалася з 21,3% в 1960 р. до 17,6 у 1970. Величезних втрат зазнають країни, що розвиваються, від "ножиць цін" на сировину і готові промислові вироби. Як зазначав у своєму виступі на засіданні УП спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН представник Танзанії, "найбільш обережні підрахунки вказують на те, що зрештою споживачі сплачують понад 200 млрд. дол. за сировинні товари країн, що розвиваються, тоді як самі країни, що розвиваються, одержують взаємн лише 30 млрд. американських доларів на рік"⁸.

Іноземні монополії тільки за другу половину 60-х рр. вивезли з країн, що розвиваються, прибутки в сумі 23 млрд. дол., що в 1,5 раза було більше тієї "допомоги", яку надали за цей самий час західні держави. Протягом 1961-1971 рр. облікова вартість прямих капіталовкладень США збільшилась з 33 млрд. дол. до 86, Англії - з 12 до 24, Японії - з 300 млн. до 4,5 млрд., ФРН - в 10 разів - до 7,3 млрд. дол.⁹

Імперіалістична експлуатація призвела до того, що молоді незалежні країни, де зосереджено до 70% населення земної кулі, одержують тільки 30% сві-

⁵The Future of the World Economy, A Study on the Impact of Prospective Economic Issues and Policies on the International Development Strategy. United Nations, New York, 1977, p. 37.

⁶Обзор мирового экономического положения за 1976 год. Нынешние тенденции мировой экономики. Экономический и Социальный Совет. 63-я сессия. Док. E/5995, с. 103.

⁷Там же, с. 40-41.

⁸Седьмая специальная сессия Генеральной Ассамблеи ООН. Стенографический отчет о две тысячи триста тридцать пятом заседании. Док. A/PV 2335, с. 66.

⁹Многонациональные корпорации и мировое развитие. ООН, Нью-Йорк, 1973, с. 11.

тового прибутку. Розрив у виробництві валового національного продукту на душу населення в розвинутих країнах і в країнах, що розвиваються, збільшився в 1973 р. Суворим виразом колоніалізму і неокolonіалізму є той кричущий факт, що з 2,5 млрд. населення країн, що розвиваються, 800 млн. - неписьменні, а 1 млрд. страждає від недоїдання і голоду¹⁰.

За оцінками Міжнародної організації праці у 1975 р. в країнах Азії, Африки і Латинської Америки налічувалось загалом понад 280 млн. безробітних та неповністю зайнятих¹¹.

Імперіалістичні монополії намагаються ще тісніше прив'язати країни, що розвиваються, до системи світового капіталістичного господарства. Їх ідеологи широко застосовують при цьому концепції "економічної кооперації", "взаємозалежності". За всіх нюансів і змін у тактичних прийомах стратегічна лінія неокolonіалізаторів залишається тією самою: зберегти старий міжнародний розподіл праці, за яким країни, що розвиваються, мають залишитися джерелом сировини, мінералів і палива для сучасної промисловості розвинутих капіталістичних країн.

Імперіалізм поєднує економічне гноблення з посиленням політичного тиску. Це і підтримка реакційних режимів, намагання підключати країни, що розвиваються, до воєнних та економічних блоків, нав'язати нерівноправні угоди, це втручання у внутрішні справи, організація заколотів та ін. Вказана неокolonіальна політика зустрічає все зростаючий опір молодих незалежних країн. Яскравим і переконливим свідченням цього є переможне завершення визвольних війн народами В'єтнаму, Лаосу, завоювання незалежності народами португальської колоніальної імперії, поява і зміцнення групи країн соціалістичної орієнтації (Малагасійська Республіка, Мозамбік, Ефіопія, Гвінея-Бісау, Ангола та ін.).

Основною сферою антиімперіалістичної боротьби стала для молодих країн економіка. При цьому вони широко і ефективно використовують енергосировинну залежність Заходу від країн, що розвиваються. В 1973-1974 рр. у зв'язку з енергетичною кризою країни, що розвиваються, наочно довели, що вони можуть завдавати серйозних ударів по капіталістичному світу, економіка якого базується на імпорті нафти й іншої життєво важливої сировини.

Гостра політична боротьба країн, що розвиваються, за рівноправне співробітництво, за право суверенно і вільно вирішувати долю своїх національних ресурсів характерна своїм наступальним запалом, розширенням самого фронту, намаганням перейти від окремих питань до комплексного принципового вирішення проблеми перебудови міжнародних економічних відносин. Розвинуті капіталістичні країни розраховували і розраховують на те, що група країн, що розвиваються, не є єдине ціле, намагаються посилювати серед них розбіжності.

Проте вказані розрахунки монополістичних кіл Заходу не приносять бажаних наслідків. Передові сили країн, що звільнилися, все ясніше усвідомлюють необхідність здійснення конкретних і дійових заходів для обмеження за-силья монополій. Серед країн, що розвиваються, все більше зростає свідомість того, що для успішної боротьби з багатонаціональними монополіями - цим колективним і могутнім супротивником - молодим країнам треба об'єдну-

¹⁰ За даними: Fourth Conference of Heads of State or Government of Non-Aligned Countries. Economic Declaration. Algiers. 1973, September, 5-9, p. 3-4.

¹¹ Employment Growth and Basic Needs. Development Strategies in Three Worlds. Geneva, 1975, p. 31.

ватися і тісно координувати свої антиімперіалістичні дії. Усвідомлення спільності своїх інтересів у боротьбі проти імперіалізму виявляється в зміцненні блоку молодих країн в ООН – так званої "групи 77", яка зараз налічує близько 120 держав. У справі перебудови міжнародних економічних відносин все більш активно діє впливочий рух неприєднання.

Зростання масштабів координації боротьби за економічну деколонізацію, зміцнення солідарності і співробітництва між молодими незалежними країнами знайшло свій яскравий вияв у розробці і проголошенні на VI спеціальній сесії Генеральної Асамблеї нового міжнародного економічного порядку. Ініціатива у скликанні сесії належала, як відомо, уряду Алжіру і була активно підтримана урядами практично всіх країн, що розвиваються, а також Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами.

Радикальна програма, висунута на сесії, була підтримана Радянським Союзом та іншими країнами соціалістичної співдружності. Непохиткою опорою країн, що розвиваються, в їхній боротьбі з імперіалізмом є світова соціалістична система, її боротьба за зменшення міжнародної напруженості, зміцнення миру і безпеки, що зрештою зробило можливим саму постановку молодими державами питання про створення Нового міжнародного економічного порядку.

Основний зміст цього порядку полягає в тому, щоб ліквідувати нерівноправні міжнародні економічні відносини і створити систему відносин на принципово нових і справедливих засадах.

Буржуазні ідеологи і політики хотіли б звести справу до деяких змін в ієрархії світової капіталістичної системи, до прагнень країн, що розвиваються, завоювати місце під сонцем у світовій капіталістичній системі. Але йдеться про ліквідацію самої системи нерівності і несправедливості. Країни, що розвиваються, висунули вимогу не тільки про усунення очевидних анахронізмів, а насамперед про створення умов, які б унеможливили експлуатацію в міжнародному масштабі. А це знаменувало якісно новий, вищий етап боротьби, в яку вступили в 70-х рр. молоді країни Азії, Африки і Латинської Америки. Розвинуті капіталістичні держави не могли повністю ігнорувати справедливі вимоги країн, що розвиваються. Визнаючи на словах необхідність внесення тих чи інших змін в існуючі міжнародні економічні порядки, вони вдаються до різних маневрів, щоб тільки обійти питання про корінну їх перебудову. Саме таку лінію відстоювали представники західних країн на вказаній сесії Генеральної Асамблеї. Вони будь-що намагались підмінити проблему суттєвої перебудови світових господарських зв'язків другорядними питаннями часткових реформ, деякого збільшення "допомоги" країнам "третього світу" і т.ін.

Коли ж стало ясно, що західним країнам не вдалося паралізувати антиімперіалістичну спрямованість рішень VI спеціальної сесії Генеральної Асамблеї, представники розвинутих капіталістичних країн виступили з такими значними застереженнями щодо найбільш важливих положень цих рішень, що по суті їх можна розглядати як фактичне голосування "проти".

Новий міжнародний економічний порядок, проголошений Декларацією VI спеціальної сесії Генеральної Асамблеї, засновується на повному визнанні і повній принципово важливих положень:

(а) суверенна рівність держав, самовизначення всіх народів, неприпустимість набуття територій шляхом сили, територіальна недоторканість і невтручання у внутрішні справи інших держав;

(б) найширше співробітництво всіх держав на основі рівності;

(в) повна і ефективна участь усіх країн у вирішенні світових еконо-

мічних проблем з метою забезпечення прискореного розвитку всіх країн, що розвиваються;

(г) право кожної країни схвалювати таку економічну і соціальну систему, яка є найбільш прийнятною;

(д) повний постійний суверенітет кожної держави над своїми природними ресурсами і своєю економічною діяльністю; кожна держава має право здійснювати ефективний контроль над ними і експлуатувати їх, включаючи право на націоналізацію; ні одна держава не може бути об'єктом тиску, економічного, політичного і будь-якого іншого характеру з тим, щоб перешкодити вільному і повному здійсненню цього невід'ємного права;

(е) право всіх держав, територій і народів під іноземною окупацією, колоніальним пануванням або апартеїдом на відтворення і повну компенсацію за експлуатацію або збитки, заподіяні природним ресурсам і всім іншим ресурсам цих держав, територій та народів;

(є) контроль і нагляд за діяльністю багатонаціональних корпорацій шляхом вжиття заходів в інтересах національної економіки;

(ж) право країн, що розвиваються, і народів, що знаходяться під колоніальним і расистським пануванням і іноземною окупацією, добиватись свого звільнення і повернення ефективного контролю над їх природними ресурсами і економічною діяльністю.

Декларація про створення нового міжнародного економічного порядку проголосила також ряд суттєвих принципів, скерованих на радикальну перебудову існуючих несправедливих міжнародних економічних відносин. Серед них:

- встановлення справедливих співвідношень між цінами на сировину, готові і напівготові вироби, які експортуються країнами, що розвиваються, і сировину, готові вироби, обладнання, які імпортуються цими країнами з тим, щоб суттєво поліпшити незадовільні умови торгівлі і сприяти розвитку світової економіки;

- збільшення допомоги країнам, що розвиваються, забезпечення сприятливих умов для передачі фінансових коштів країнам, що розвиваються;

- проведення реформи міжнародної валютної системи;

- забезпечення країнам, що розвиваються, доступу до досягнень сучасної науки і техніки;

- зміцнення шляхом індивідуальних і колективних дій взаємного економічного, торговельного, фінансового і технічного співробітництва між країнами, що розвиваються¹².

Одночасно з Декларацією про встановлення нового міжнародного економічного порядку УІ спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН теж за ініціативою країн, що розвиваються в результаті напруженої і гострої боротьби, схвалила ще один принципово важливий документ - "Програму дій по встановленню Нового міжнародного економічного порядку", яка містить єдину, цільну і досить радикальну систему заходів, що скеровані на докорінну перебудову усієї системи міжнародних економічних відносин капіталізму і створення Нового міжнародного економічного порядку.

Ця програма, зокрема, передбачає:

В галузі проблем сировини, міжнародної торгівлі і розвитку:

- встановлення справедливих цін на сировину шляхом створення справед-

¹²Резолюція, прийнята Генеральною Ассамблеєю на шостій спеціальній сесії. 1974 г. Генеральна Ассамблея. Офіційні звіти Організації Об'єднаних Націй. Нью-Йорк.

лявого співвідношення між цінами на сировину, яку експортують країни, що розвиваються, і цінами на готові вироби, що ними імпортуються; створення асоціацій країн – виробників тих чи інших видів сировини;

- вжиття ефективних заходів щодо поліпшення продовольчої справи країн, що розвиваються, шляхом надання їм відповідної допомоги;

- полегшення доступу на ринки розвинутих країн шляхом ліквідації тарифних і нетарифних бар'єрів, укладання угод з питань торгівлі сировиною;

В галузі міжнародних валютних проблем:

- вжиття заходів, які б перешкодили негативному впливові інфляції на країни, що розвиваються;

- повну і ефективну участь країн, що розвиваються, в міжнародних валютно-фінансових організаціях;

- полегшення становища країн, що розвиваються, шляхом скасування боргів, мораторію або зменшення процентів.

В галузі індустріалізації:

- розвинуті країни повинні позитивно реагувати на прохання країн, що розвиваються, про фінансування промислових об'єктів;

- розвинуті держави повинні засочувати фінансування промислових об'єктів, особливо орієнтованих на експорт, у країнах, що розвиваються, в повній відповідності з їхніми законами і постановами;

- повинні бути вжиті заходи щодо допомоги країнам, що розвиваються, в справі підготовки і навчання персоналу, необхідного для розвитку національної промисловості.

В галузі передачі технологій:

- розробити і ввести в дію міжнародний кодекс поведінки для передачі технологій країнам, що розвиваються;

- істотно розширити допомогу країнам, що розвиваються, в справі науково-технічних програм;

- сприяти міжнародному співробітництву в дослідженні, розробці, експлуатації, консервації і використанні природних ресурсів і всіх видів енергії.

В справі регулювання і контролю за діяльністю транснаціональних корпорацій:

Розробити кодекс поведінки, який би:

- забороняв втручання у внутрішні справи країн і співробітництво з расистськими режимами і колоніальною адміністрацією;

- регулював би діяльність транснаціональних корпорацій; передбачав би надання допомоги, передачу технологій країнам, що розвиваються, на справедливих умовах;

- передбачав би розподіл прибутків з урахуванням законних інтересів всіх сторін.

Програма дій по встановленню нового міжнародного економічного порядку передбачала також систему заходів щодо посилення співробітництва між країнами, що розвиваються, та надання допомоги найменш розвинутим з них. В програмі були намічені цілі економічного співробітництва між країнами, що розвиваються. Воно повинно сприяти, по-перше, прискоренню соціально-економічного розвитку цих країн шляхом більш тісної координації в справі максимального ефективного використання їх ресурсних можливостей. А по-друге – поси-

лення їх активності, єдності в антиімперіалістичній боротьбі за корінну перебудову міжнародних економічних відносин.

Залишаючись в основному в рамках світової капіталістичної системи господарства, велика і впливова група країн починає активно протистояти цій системі. Вже сама мета співробітництва молодих країн, зміцнення політичної і економічної незалежності не може не мати антиімперіалістичної, прогресивної спрямованості. Саме про це свідчили, зокрема, рішення Лімської конференції міністрів закордонних справ країн, що не приєдналися (серпень 1975 р.): "Розуміючи, що боротьба за встановлення Нового міжнародного економічного порядку - боротьба за друге звільнення - важка, складна і тривала в силу шаленої опозиції імперіалістів і їх упертого захисту свого привілейованого становища, від якого вони добровільно не відмовляються, - усвідомлюючи тому, що міжнародна допомога в її сучасному розумінні в багатьох випадках сприяє зміцненню структури міжнародного панування, міністри закордонних справ підтвердили настійну необхідність спільних зусиль країн, що не приєдналися, скерованих на мобілізацію їх сил, на консолідацію їх згуртованості, їх єдності, на співробітництво одна з одною і надання взаємної допомоги в економічній і соціальній галузях, для зміцнення їх загального фронту в боротьбі проти імперіалізму, щоб досягти забезпечення повної незалежності своїх народів"¹³.

Співробітництво в економічній галузі між країнами, що розвиваються, є новим важливим фактором міжнародних економічних відносин і має цілком реальні перспективи. На них, зокрема, вказав представник Індії на пленарному засіданні XXXI сесії Генеральної Асамблеї ООН. Це - по-перше, взаємна торгівля, де у зв'язку з розвитком промисловості багатьох країн є непогані перспективи дальшого прогресу. По-друге - індустріалізація та диверсифікація їх економіки, що дає можливість ряду країн, що розвиваються, постачати відповідну технологію і устаткування. І нарешті, поява нової в історії можливості значних капіталовкладень одних країн, що розвиваються (насамперед країн-членів ОПЕК), в інших країнах¹⁴.

Звичайно, суттєві розбіжності і відмінності щодо рівня економічного розвитку молодих країн, їх соціально-економічної політики і орієнтації негативно позначаються на масштабах і характері цього співробітництва. Проте в цілому спільність мети і завдань, які ставлять перед собою країни, що розвиваються, переважають розбіжності і суперечності. А це в свою чергу є важливим резервом зміцнення солідарності вказаних країн у боротьбі проти неоколоніалістської експлуатації.

Аналіз основних положень нового міжнародного економічного порядку, позначених високою напруженою боротьбою молодих незалежних країн за рівноправне і взаємовигідне співробітництво, за право суверенно володіти своїми національними ресурсами, безперечно, свідчить про їх антиімперіалістичну спрямованість.

Принципи нового міжнародного економічного порядку одержують все більш широке міжнародне визнання, їх практичною реалізацією займаються численні міжнародні наради і конференції.

¹³Лімская программа солидарности и взаимопомощи. Политическая декларация и стратегия укрепления единства и солидарности неприсоединившихся стран и установления Нового международного экономического порядка. Док. ООН А/10217, с. 35. Нью-Йорк. ООН. 1975.

¹⁴Official Records of the General Assembly. Thirty First Session. Plenary Meetings, vol. 1, p. 268. United Nations. New York, 1977.

Зміна у співвідношенні світових сил на користь соціалістичних держав, благотворні перемини на міжнародній арені в бік розрядки напруженості значно зменшують можливості для імперіалістичних держав проводити політику сили по відношенню до молодих незалежних країн і диктувати їм, як раніше, умови політичного і економічного розвитку.

Важливим показником у цьому відношенні є зростаючий рівень націоналізації. Її проводять не тільки країни соціалістичної орієнтації. Об'єктами націоналізації є добування і переробка нафти, бокситів, фосфатів, залізної руди, міді, страхові компанії, банки та ін. Частішають випадки повної передачі іноземних компаній у власність національних країн. Таким чином, націоналізація, як одна із важливих і принципових засад нового міжнародного економічного порядку, одержує все ширше застосування в економічній практиці молодих держав.

Знаменним для позиції багатьох країн, що розвиваються, є те, що об'єктами їх критики виявляються не тільки кризисні перебої капіталістичного господарства, а й сама доктрина "вільного підприємництва". В молодих країнах активно відбувається процес переоцінки ефективності капіталістичного шляху розвитку. В авангарді цієї боротьби йдуть країни соціалістичної орієнтації.

Хоч у цілому платформа країн, що розвиваються, як вона фігурує в концепції Нового міжнародного економічного порядку, є прогресивною, антиімперіалістичною, для ряду її положень характерні непослідовність, суперечливість, реформа міжнародних економічних зв'язків не доповнюється постановкою питання про радикальні соціально-економічні внутрішні перетворення. Питання про ліквідацію нерівності і несправедливості ставиться лише в плані захисту інтересів країн, що розвиваються. Зовсім обминається проблема ліквідації будь-яких форм дискримінації, будь-яких проявів нерівності і несправедливості в міжнародних економічних відносинах. Таке розуміння є непослідовним і неповним, воно значно відрізняється від позиції Радянського Союзу, який наполегливо і послідовно добивається усунення всіх форм національного гноблення, політичного диктату, економічної експлуатації.

Для позиції країн, що розвиваються, характерним є недиференційований підхід до поділу сучасного світу: країнам, що розвиваються, вони протиставляють групу розвинутих країн. До цієї останньої механічно підключаються Радянський Союз та інші країни соціалістичної співдружності. Це означає, що автори такого підходу ігнорують принципові відмінності двох соціально-економічних систем, їх політики. Такий підхід не тільки абсолютно невірний, ненауковий у теоретичному відношенні. Спроба поставити соціалістичні і капіталістичні країни на одну дошку, об'єднати їх у "багату Північ", що протистоїть "бідному Півдню", має негативні наслідки в політичному плані. Соціалістичні країни ставляться в один ряд з імперіалістичними у дуже значному і принциповому питанні про відповідальність за наслідки колоніального гніту і неоколоніалістської експлуатації народів Азії, Африки і Латинської Америки. Як відомо, ці народи справедливо вбачають у соціалістичних країнах своїх союзників. Концепція ж поділу світу на "багаті" і "бідні" країни скерована фактично проти союзу і єдності двох могутніх революційних загонів сучасності – національно-визвольного руху і світового соціалізму.

Виступаючи на VI спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН член Політбюро ЦК КПРС, міністр закордонних справ СРСР А.А.Громико дав вичерпну оцінку такої концепції і відношення до неї Радянського Союзу.

"Ми ніколи не приймемо - ні в теорії, ні в практиці - хибну концепцію про поділ світу на "бідні" і "багаті" країни, яка ставить на одну дошку соціалістичні і відомі інші держави, які великі, дуже великі багатства вилучили в країнах, що перебували під колоніальним ярмом. Її автори не тільки замовчують корінну різницю між соціалізмом і імперіалізмом. Вони одночасно повністю обминають питання про те, яким шляхом і за рахунок чого досягнуто високого рівня розвитку. Тим самим начебто знімається з порядку денного відповідальність тих, хто протягом століть тримав багато народів під колоніальним гнітом і хто дійсно її несе за економічну відсталість країн, що розвивається"¹⁵.

Радянські делегації в ООН і на інших форумах терпляче роз'яснюють, що до проблеми перебудови міжнародних економічних відносин не можна підходити з "географічною" міркою, що не по меридіанам і паралелям проходять кордони багатства і бідності, що це залежить від широкого комплексу економічних, соціальних, політичних факторів.

Після схвалення УІ спеціальною сесією Генеральної Асамблеї Декларації та Програми дій по встановленню Нового міжнародного економічного порядку розгорнулася гостра і напружена боротьба за реалізацію положень цих принципово важливих документів. Помітними етапами в ній були Хартія економічних прав і обов'язків держав, що була прийнята ХХІХ сесією Генеральної Асамблеї ООН, рішення Дакарської конференції країн, що розвиваються, з проблем сировини (лютий 1975 р.), Лімської конференції міністрів закордонних справ країн, що не приєдналися, УІ спеціальної сесії Генеральної Асамблеї, III наради міністрів "групи 77" в Манілі (лютий 1976 р.), ІV сесії ЮНКТАД в Найробі (травень 1976 р.), У Конференції глав держав і урядів країн, що не приєдналися (Коломбо, серпень 1976 р.).

В Економічній декларації У конференції глав держав і урядів країн, що не приєдналися, зокрема, говорилося:

"Стає все більш очевидно, що існуюча система не може забезпечити сприяння розвитку країн, що розвиваються, і прискорити усунення злиднів, голоду, хвороб, неписьменності... Таким чином, встановлення нового міжнародного економічного порядку набуває винятково великої політичної значимості. Боротьба за політичну і економічну незалежність, за повний суверенітет над природними ресурсами і внутрішніми справами і за більш широку участь країн, що розвиваються, у виробництві і розподілі товарів, у наданні послуг і корінних змінах у міжнародному розподілі праці набуває самого високого пріоритету. Подолати опір боротьбі за новий порядок є першочерговим завданням країн, що не приєдналися, та інших країн, що розвиваються"¹⁶. Звичайно, з ряду питань молоді країни йшли і йдуть на поступки західним державам, але в цілому їх боротьба за побудову нового міжнародного порядку носить активно-наступальний, антиімперіалістичний характер. Все це, включаючи і використання ними "нафтової зброї", сильно занепокоїло західні країни, які змушені були вносити корективи у свій зовнішньоекономічний курс, скоріше, правда, маючи на увазі тактичні моменти. Вони проголосили лінію на діалог з "третім світом", на необхідність уникнути конфронтації і т.ін. При цьому ставилась

¹⁵Шестая специальная сессия Генеральной Ассамблеи ООН. Стенографический отчет о 2310-м заседании. А/РУ. 2210, с. 43. Объединенные Нации. Нью-Йорк, 1974.

¹⁶Economic Declaration. Fifth Conference of Heads of State or Government of Non-Aligned Countries. Colombo; 1976 un doc. United Nations. General Assembly. New York, 1976, p. 57.

мета виграти час, розбити проблему розвитку на окремі не пов'язані між собою елементи і обговорювати їх в організаціях "клубного" характеру (наприклад, Паризька конференція).

На IV сесії ЮНКТАД західні держави намагалися підірвати єдину лінію країн, що розвиваються, переходити їх співробітництву з соціалістичними країнами.

Боротьба за реалізацію принципів Нового міжнародного економічного порядку триває. Вищезгадані сесії і наради виявили крах намагань імперіалізму нав'язати молодим країнам неоколоніальний шлях вирішення їх серйозних соціально-економічних проблем.

Радянський Союз та інші країни соціалістичної співдружності з самого початку підтримують справедливі вимоги молодих незалежних країн. Як вказував на Берлінській конференції комуністичних і робітничих партій Європи Л.І.Брежнев, "боротьба за рівноправні політичні й економічні відносини і співробітництво розвинутих держав з колишніми колоніальними і залежними країнами - відносини, які вже давно встановилися з ними у соціалістичних держав, - є важлива частина спільного інтернаціонального обов'язку наших партій"¹⁷.

Радянський Союз та інші соціалістичні країни все в більших масштабах діляться з країнами, що розвиваються, досвідом свого економічного співробітництва, господарського зближення, соціалістичної економічної інтеграції.

Радянський Союз здійснює надзвичайно широке і багатопланове співробітництво з країнами, що розвиваються. Тут і питання торгівлі, кредитів, інвестицій, продажу і купівлі сировини, палива, мінералів, готових виробів, устаткування, запасних частин, ліцензій, промислового проектування, застосування найновішої технології, налагодка і експлуатація підприємств, підготовка наукових і технічних кадрів, платежів, валютних курсів, фрахту, транспорту і т.д.

Відповідно до існуючих міжурядових угод СРСР надає економічне і технічне сприяння у спорудженні близько 900 підприємств і інших об'єктів у різних галузях господарства молодих країн, 472 з них вже введені в дію.

Товарообірот СРСР з країнами, що розвиваються, збільшився з 1955 по 1970 р. майже у 10 разів. За останню п'ятирічку він збільшився ще більш ніж у 2 рази і досяг 6,5 млрд. крб.

У рамках зовнішньоекономічних зв'язків СРСР активну участь у поданні технічної і економічної допомоги молодим країнам бере Українська РСР Республіка направляє своїх спеціалістів, поставляє устаткування, готує науково-технічні кадри, проводить різного роду семінари і симпозиуми Українська РСР бере участь у будівництві 166 промислових та інших об'єктів у 29 країнах, які розвиваються. Понад 12 тис. громадян із 108 країн Азії, Африки і Латинської Америки дістали і дістають освіту у вищих і середніх спеціальних закладах республіки. Сотні спеціалістів-стипендіатів ООН з країн, що розвиваються, підвищили свою кваліфікацію на курсах металургів при заводі "Запоріжсталь" і курсах електрозварників при інституті ім. Є.О.Патона АН УРСР¹⁸.

Радянський Союз активно і послідовно проводить у життя політику розширення і зміцнення економічних і науково-технічних зв'язків з країнами, що

¹⁷Брежнев Л.І. Ленінським курсом, т. 6. с. 64.

¹⁸Радянська Україна, 1977, 25 листопада.

розвиваються, на довготривалій, стабільній і взаємовигідній основі. На це була сформульована і програма конкретних заходів по розширенню торговельно-економічного співробітництва СРСР з країнами, що розвиваються, з якою на ІУ сесії КНКТД в травні 1976 р. виступила радянська делегація.

У спільній заяві соціалістичних країн на вказаній сесії говорилося, зокрема, про те, що вони готові "об'єднати зусилля із зацікавленими країнами, що розвиваються, з якими налагоджено великомасштабне співробітництво в комплексному вирішенні їх основних економічних завдань, тобто не тільки в створенні окремих підприємств і галузей, а й територіально-виробничих (промислових і агро-промислових) комплексів, як органічної частини раціонального народногосподарського комплексу країни, що розвивається, стосовно до її конкретних умов"¹⁹.

Радянський Союз відіграв і відіграє важливу, а часом і вирішальну роль у становленні державного національного господарства, організації економічного планування, підготовці висококваліфікованих кадрів у багатьох країнах, що розвиваються. При цьому все більше міцніє і поширюється в таких вирішально важливих галузях, як металургія, машинобудування, енергетика, нафтова промисловість, державний сектор.

Економічна і політична допомога Радянського Союзу активно сприяє зміцненню молодих незалежних країн, допомагає їм захищати свою цілісність і незалежність.

Завоювавши і відстоявши в тяжких випробуваннях політичну незалежність, молоді країни Азії, Африки і Латинської Америки на сучасному етапі свого розвитку будують свою незалежну економіку. Країни, що розвиваються, об'єднані справедливими прагненнями, спираючись на підтримку і допомогу Радянського Союзу та інших соціалістичних держав, вже досягли певних позитивних результатів. Вони стали можливими завдяки успіхам світового соціалізму, який перетворився у вирішальний фактор сучасного суспільного розвитку. Повністю підтвердився висновок, який містився у Звітній доповіді ЦК КПРС ХХУ з "їздуві партії. "Тепер уже ясно, що при нинішньому співвідношенні світових класових сил країни, які визволилися, цілком можуть протистояти імперіалістичному диктатові, добиватися справедливих, тобто рівноправних економічних відносин"²⁰.

Розв'язанню цього історичного завдання буде сприяти зміцнення солідарності молодих країн, розвиток їх всебічних, міцних і багатогалузевих зв'язків із країнами соціалістичної співдружності.

¹⁹ *Международная жизнь*, 1976, № 10, с. 11.

²⁰ *Матеріали ХХУ з'їзду КПРС. К.*, 1976, с. 14.

О. В. П е т р о в

ЕКОНОМІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО
НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЇ
І ПОЛЬСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ
В 1966-1975 рр.

В 60- і 70-ті рр. в співробітництві країн соціалістичної співдружності відбулися великі зрушення. В цей період комуністичні партії, уряди братніх держав шукали і знаходили шляхи дальшого удосконалення своїх економічних зв'язків. Досягнення країн РЕВ у промисловості і сільському господарстві, вирівнювання рівнів економічного розвитку заклали матеріальну базу переходу до нових, більш глибоких форм співробітництва. У Програмі КПРС підкреслювалось: "Співробітництво соціалістичних держав дає можливість кожній з них найбільш раціонально і повно використовувати свої ресурси, розвивати виробничі сили. В процесі економічного і науково-технічного співробітництва країн соціалізму, координації їх народногосподарських планів, спеціалізації і кооперування виробництва складається новий тип міжнародного поділу праці"¹. Поступове економічне зближення країн РЕВ ставало міцним фундаментом політичної, інтернаціональної єдності соціалістичних націй. В.І.Ленін писав, вказуючи на цю тенденцію: "Метою соціалізму є не тільки знищення роздробленості людства на малі держави і всякої відособленості націй, не тільки зближення націй, але й злиття їх"².

Важливими факторами поглиблення процесу співробітництва було те, що до середини 60-х рр. більшість соціалістичних країн вичерпали резерви екстенсивного розвитку, значні вимоги висувала також і науково-технічна революція.

В червні 1962 р. соціалістичні держави прийняли "Основні принципи міжнародного поділу праці", в яких підкреслювалось, що "...поєднання зусиль по розвитку національного господарства кожної соціалістичної країни з загальними зусиллями по зміцненню і розширенню економічного співробітництва і взаємодопомоги - така становя дорога дальшого розвитку світового соціалістичного господарства"³.

Для економічного співробітництва НРБ і ПНР в 1966-1975 рр., як і для інших країн РЕВ, характерні всі основні риси цього періоду: активізація взаємних зв'язків у всіх галузях народного господарства, особливо в тих, що визначали науково-технічний прогрес; спеціалізація і кооперування виробництва, перехід до найбільш ефективних форм такого співробітництва; посилення тенденції до соціалістичної економічної інтеграції, вплив її на дальший процес зближення двох братніх народів.

¹Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1977, с. 41.

²Ленін В.І. Соціалістична революція і право націй на самовизначення. - Повне збір. творів, т. 27, с. 240.

³Многостороннее экономическое сотрудничество социалистических государств. М., 1972, с. 106.

Питання економічного співробітництва НРБ і ПНР у 1966–1975 рр. у радянській, польській і болгарській науковій літературі висвітлені ще недостатньо широко. Загальні аспекти економічного співробітництва країн РЕВ на сучасному етапі, його форми, методи і перспективи розкриваються у працях радянських, польських і болгарських дослідників О.Т.Богомолова, М.В.Сеніна, П.М.Алампієва, Ж.Аройо, М.Гузєка, П.Божика та ін.⁴ Роль економічної інтеграції, участь НРБ і ПНР в економічних зв'язках у рамках РЕВ досліджували болгарські науковці С.Шаламанов, С.Шарєнков⁵. Ці самі питання висвітлюються і у колективній монографії польських авторів під редакцією І.Моїсєвича⁶. Цікаві дані містить брошура польського вченого К.Дербіна, що розглядає деякі аспекти зв'язків Болгарії і Польщі, особливо їх історію⁷.

Значна кількість матеріалів щодо економічного співробітництва НРБ і ПНР є у статистичних збірниках, науковій та громадсько-політичній періодиці обох країн, виданнях РЕВ. Однак узагальнюючої праці про економічні зв'язки між Болгарією і Польщею, їх особливості, форми і перспективи немає. Автор даної статті робить спробу на прикладі співробітництва НРБ і ПНР в 1966–1975 рр. прослідкувати деякі загальні закономірності процесу визрівання і утвердження принципів соціалістичної економічної інтеграції. Обидві країни на початку 60-х рр. вирішили в основному завдання по створенню сучасної багатогалузевої економіки, перетворились у розвинуті індустріально-аграрні держави. Основою промисловості НРБ і ПНР стали машинобудування і хімічна промисловість. На УШ з'їзді БКП (листопад 1962 р.) зазначалось, що машинобудування є головною ланкою індустріалізації країни і саме в цій галузі Болгарія повинна активізувати свою участь у спеціалізації і кооперуванні в рамках соціалістичної співдружності⁸. Частка машинобудування і хімічної промисловості у промисловому виробництві ПНР досягла на 1963 р. 31,9%⁹. Як НРБ, так і ПНР в 60-х рр. провели велику роботу по вдосконаленню систем управління народним господарством, які стали важливим інструментом в інтенсивному розвитку економік обох держав і їх співробітництві з країнами – членами РЕВ. Принципи і зміст нового економічного механізму НРБ були зафіксовані у постанові Політбюро ЦК БКП і Ради Міністрів НРБ "Основні положення нової системи керівництва народним господарством"¹⁰. У рішеннях квітневого пленуму ЦК БКП (1966 р.) зазначалось, що одним з завдань нової системи управління є "активне сприяння розширенню міжнародної спеціаліза-

⁴ Богомолов О.Т. Теория и методология международного социалистического разделения труда. М., 1967; Сенин М.В. Социалистическая интеграция. М., 1969; Алампієв П.М. и др. Экономическая интеграция объективная потребность развития мирового социализма. М., 1971; Аройо Ж. Международная социалистическая экономическая интеграция. София, 1973; Гузек М. Экономическая интеграция стран социализма. Перевод с польского. М., 1973; Bozyk P. Współpraca gospodarsza krajów RWPG, Warszawa, 1976.

⁵ Шаламанов С. Международна социалистическа интеграция на икономика – важен фактор развитието на НРБ. София, 1971; Шарєнков С. България в международното социалистическо разделение на труда. София, 1971.

⁶ Stosunki Polski z innymi państwami socjalistycznymi. Warszawa, 1973.

⁷ Derbin K. Polska – Bułgaria. Gospodarka – współpraca. Warszawa, 1969.

⁸ Шарєнков Т. Отчетный доклад Центрального Комитета Болгарской коммунистической партии УШ съезду партии. М., 1963, с. 47–48.

⁹ ІУ съезд Польской объединенной рабочей партии. М., 1966, с. 12.

¹⁰ Основни положения на новата система на ръководство на народно стопанство. София, 1966.

ції і кооперування виробництва і участі НРБ у міжнародному поділі праці¹¹.

На IV з'їзді ПОРП (червень 1964 р.) серед інших важливих питань розглядалось також питання удосконалення системи планування і керівництва народним господарством і особливо розвитку зовнішньої торгівлі, експортного виробництва і міжнародного поділу праці¹². У пленум ЦК ПОРП (грудень 1965 р.) прийняв рішення про введення в Польщі нової системи стимулювання зовнішньої торгівлі¹³. В обох країнах почали відігравати велику роль господарські об'єднання, їх значення зростало не тільки у виробництві, а й у розвитку зовнішньої торгівлі та економічного співробітництва з іншими країнами через участь у спеціалізації і кооперації.

Перехід НРБ і ПНР до інтенсивного економічного розвитку, зумовленого більш складними завданнями будівництва соціалізму, передбачав розширення співробітництва з державами - членами РЕВ. Це знайшло своє відображення у планах економічного розвитку НРБ на 1966-1970 рр., які були розроблені IX з'їздом БКП (листопад 1966 р.). В основних завданнях п'ятого п'ятирічного плану вказувалось, що "...важливим фактором є даліше зміцнення наших економічних зв'язків з братніми соціалістичними країнами, кооперування і спеціалізація з країнами - членами РЕВ"¹⁴. Не менше уваги розвитку економічного співробітництва відводилося і в рішеннях IV з'їзду ПОРП, де підкреслювалося, "що ... співробітництво в рамках РЕВ дозволяє координувати розвиток соціалістичної економіки окремих країн і забезпечувати найбільш вигідні для кожної з них напрями спеціалізації, обсяг і форми кооперування. В 1966-1970 рр. повинен відбутись серйозний прогрес як в двосторонньому, так і в багатосторонньому співробітництві країн - членів РЕВ". Директиви розвитку народного господарства ПНР передбачали збільшення зовнішньоторгового обороту на 40% при швидкому зростанні експорту машин та устаткування¹⁵.

На середину 60-х рр. НРБ і ПНР уже мали чималий досвід співробітництва. За 1961-1965 рр. товарооборот між двома країнами досяг 288 млн.крб.¹⁶ Болгарська і польська сторони виробили певну методику організації двосторонніх зв'язків, роль координатора у яких відіграла спільна болгаро-польська комісія по економічному співробітництву, створена у 1958 р.¹⁷ Використовуючи набутий досвід, НРБ і ПНР в другій половині 60-х рр. значно активізували своє співробітництво в галузі економіки. І лютого 1966 р. в Софії було підписано угоду про товарооборот і платежі між НРБ і ПНР на 1966-1970 рр.¹⁸ Передбачалося на п'ятиріччя довести обмін товарами між двома країнами до 361 млн.крб., що було на 26% вище, ніж у попередні п'ять років.

¹¹ Дяков Т. Об интенсивном развитии социалистической экономики в Народной Республике Болгарии. М., 1967, с. 200.

¹² IV съезд Польской объединенной рабочей партии, с. 103.

¹³ Зотова Н.А. Торговля между странами СЭВ в условиях хозяйственных реформ. М., 1969, с. 69.

¹⁴ IX съезд Болгарской коммунистической партии. М., 1967, с. 32.

¹⁵ IV съезд Польской объединенной рабочей партии, с. 96-97, 98.

¹⁶ Rocznik statystyczny handlu zagranicznego 1965. Warszawa. 1966, в. 20, 25.

¹⁷ Работническо дело, 1958, 9 ноември.

¹⁸ Sprawy Międzynarodowe, 1966, N 4-5, s. 184.

Значний приріст взаємних поставок забезпечувався експортом машин і устаткування, який було заплановано довести до 223,5 млн. крб., що в 2 рази більше, ніж у 1961-1965 рр.¹⁹ В 1966-1970 рр. все помітнішею ставала тенденція до збалансування структури торгового обміну між НРБ і ПНР. Експорт продукції болгарського машинобудування зростав випереджачими темпами (у 4 рази порівняно з 1961-1965 рр.) і фактично досягнув рівня експорту машин з Польщі²⁰.

Такі високі темпи зростання технічно складної продукції базувались на швидкому прогресі болгарського машинобудування, яке стало вирішальною сферою розвитку НРБ.

VI сесія спільної болгаро-польської Комісії по економічному співробітництву (4-6 травня 1966 р.) підвела підсумки минулої п'ятирічки і накреслила основні шляхи реалізації угоди на 1966-1970 рр. В ряді галузей співробітництво почало набирати особливо глибоких і ефективних форм - у суднобудуванні, верстатобудуванні, електротехнічній та хімічній промисловості²¹. На цій же сесії була узгоджена програма спеціалізації верстатобудівної промисловості НРБ і ПНР: польська почала виготовляти вертикальні свердлильні і розточувальні верстати, а болгарська - розточувальні прецизійні. Обидві сторони розглянули питання про можливість організації спільного виробництва деяких видів металообробних верстатів²².

Рішення і угоди 1965-1966 рр. заклали основи розвитку економічного співробітництва НРБ і ПНР до кінця 60-х рр. Реалізація накреслених планів показала, що існують великі резерви розвитку взаємних зв'язків. Товарооборот, визначений протоколом 1966 р., перевищив намітки довгострокового плану на 35%, а протокол на 1967 р. - на 43%²³. На УІ сесії спільної Комісії (Софія, 1-3 лютого 1967 р.) особливо підкреслювалась необхідність пошуків нових шляхів поглиблення економічного і науково-технічного співробітництва НРБ і ПНР. На думку представників обох країн спеціалізація і кооперування на двосторонній основі повинні розвиватись в галузях, що визначають науково-технічний прогрес²⁴. В машинобудуванні, електротехніці, хімічній промисловості були вже досягнуті певні успіхи. Так, наприклад, у суднобудуванні обидві сторони розгорнули активне кооперування у виробництві морських суден. Польща в 60-х рр. стала другим після СРСР імпортером продукції болгарського суднобудування²⁵. ПНР в широких масштабах поставляла в Болгарію устаткування для суден, що було одним з факторів різкого зростання цієї галузі болгарської промисловості. Лише за 1966-1970 рр. НРБ збільшила виробництво суден і суднового обладнання у 4 рази²⁶. З кінця 60-х рр., коли Болгарія приступила до виробництва сухогрузних суден збільшеної водотонажності, ПНР в обмін на суднове устаткування вирішила закупити серію суден загальною водотонажністю 120-150 тис. т. Успішно співробітничали країни і в інших галу-

¹⁹Болгарская внешняя торговля, 1970, № 1, с. 26.

²⁰Див.: Derbin K. Polska - Bulgaria. Gospodarka - wpróba. Warszawa, 1969, s. 89.

²¹Работническо дело, 1966, 7 май.

²²Там же, 8 май.

²³Derbin K. Op. cit., s. 90.

²⁴Трубина Люд., 1967, 3 лютого.

²⁵Польский экспорт - импорт, 1968, № 29, с. 4.

²⁶Бюллетень экономической информации СЭВ, 1967, № 3, с. 32.

зях. З 1967 р. обидві сторони приступили до скоординованого виробництва 38 типів металорізальних верстатів, деяких ткацьких машин і устаткування для харчової промисловості. В електротехнічному машинобудуванні НРБ почала спеціалізуватись у виробництві трансформаторів, а ПНР - високовольтної апаратури²⁷.

З розширенням сфери економічного співробітництва робота спільної болгаро-польської Комісії, вся практика узгодження планів і взаємних консультацій потребували удосконалення. Було утворено дві об'єднані робочі групи по машинобудуванню і хімічній промисловості, які очоляли заступники міністрів відповідних галузей НРБ і ПНР. В рамках Комісії діяли також робочі групи по металургії чорних та кольорових металів, вугільній промисловості. Загальна кількість робочих груп у спільній Комісії на 1967 р. досягла 20²⁸. Новий імпульс дальшому розвитку всебічного співробітництва між Болгарією і Польщею дало підписання ними 6 квітня 1967 р. Договору про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу²⁹. В другій статті Договору підкреслювалось, що "сторони на основі братерського співробітництва і взаємодопомоги будуть зміцнювати і розвивати економічні та науково-технічні зв'язки і відповідно до принципів міжнародного соціалістичного поділу праці проводитимуть координацію народногосподарських планів, а також розширять спеціалізацію і кооперацію виробництва та сприятимуть всебічному розвитку співробітництва в рамках РЕВ"³⁰. В комюніке про підсумки переговорів партійно-урядових делегацій НРБ і ПНР констатували успішне виконання взаємних зобов'язань, що випливають з двосторонніх договорів і угод, і намітили нові завдання по дальшому розвитку болгаро-польського економічного та науково-технічного співробітництва та збільшення взаємного товарообороту. Обидві сторони звертали особливу увагу на проблеми спеціалізації і кооперування промислового виробництва, а також на необхідність координації інвестицій в окремі галузі промисловості³¹.

Вже в 1968 р. товарооборот між двома країнами досяг суми понад 100 млн. крб., що було в 5 разів більше, ніж у 1950 р. Польща стала четвертим за величиною торговим партнером Болгарії³². Доля продукції машинобудування у торгівлі між ними перевищувала 60%, тоді як у 1960 р. вона складала лише 23%³³.

Наприкінці 60-х рр. намітилися нові шляхи поглиблення співробітництва між обома країнами. Згідно з рішеннями УІІ сесії спільної Комісії (березень 1968 р.) Польща взяла активну участь у реконструкції болгарських шахт і рудників, будівництві електростанцій та інших паливно-енергетичних об'єктів НРБ. В районі Димитровграда на півдні Болгарії польські спеціалісти взяли участь у спорудженні шахт "Пірія", "Надежда", "Мері-Члері-Ш". Там застосовувалася новітня польська технологія будівництва шахтних стволів за допомогою заморожування ґрунту³⁴. З Польщі на будови надсилались також будівельне

²⁷ Sprawy Międzynarodowe, 1967, N 9, s. 16-18.

²⁸ Ibid., s. 15.

²⁹ Работническо дело, 1967, 7 април.

³⁰ Външна политика на Народна Република България. Сборник от документи и материали в два тома. Т. 2. София, 1971, с. 284.

³¹ Трубина Луду, 1967, 11 квітня.

³² Статистически годишник на НР България. 1969. София, 1969, с.310-311.

³³ Външна търговия, 1969, № 8, с. 12.

³⁴ Польское обозрение, 1968, № 24, с. 8.

устаткування і значна кількість гірничодобувної техніки: підземні транспортні засоби, обладнання для збагачувальних фабрик тощо. Група болгарських гірників стажувалася на шахтах Сілезії³⁵. Подільська сторона разом з іншими країнами РЕВ взяла участь у проектуванні і будівництві ТЕП "Алдоміровци", нафтохімічних комбінатів у містах Плевені і Бургасі³⁶.

Поступово економічне співробітництво між двома братніми країнами почало впливати й на загальні зв'язки двох народів. Цьому особливо сприяли контакти колективів промислових підприємств. Так, в 60-х рр. встановили безпосередні контакти болгарське об'єднання "Фармахім" і польське "Польфа", хімікомбінати у м. Бургасі та азотні заводи в м. Стара Загора (НРБ) з об'єднанням азотних заводів у м. Тарнові (ПНР). Колективи підприємств не лише проводили консультації з питань виробництва, передавали документацію і технології, а й обмінювалися спеціалістами, досвідом громадсько-політичної роботи, вирішенням соціальних питань на підприємствах тощо³⁷.

В 1966-1970 рр. було в основному вирішено питання вирівнювання структури взаємної торгівлі. Незважаючи на деяке зниження темпів росту товарообороту в 1967 і 1970 рр., що пояснюється певною мірою схожими структурами економіки і складністю процесів налагодження спеціалізації і кооперування, загальний обсяг торгівлі за п'ятиріччя значно виріс. Уже в 1969 р. річний товарооборот досяг суми понад 130 млн. крб. Польща в цьому році стала третім експортером продукції в НРБ після Радянського Союзу і НДР³⁸. В 1970 р. Болгарія експортувала в Польщу 6,7% всіх вивезених машин (третьє місце після СРСР і НДР)³⁹. Всього за 1966-1970 рр. ПНР отримала з Болгарії 11 морських суден, 863 металорізальних верстати, понад 16 тис. електрокарів і електротельферів та значну кількість продукції сільського господарства. За цей самий час Польща експортувала у НРБ 19 тис. вантажних і легкових автомобілів, велику кількість металообробних верстатів, устаткування для суднобудівної промисловості, комплектні промислові підприємства і т.д.⁴⁰ Товарооборот між двома країнами в 1966-1970 рр. досяг суми понад 520 млн. крб., що на 80% перевищувало результати економічного співробітництва у 1961-1965 рр. і на 40% було більше обсягу, запланованого довгостроковою угодою⁴¹.

Економічне співробітництво між НРБ і ПНР в 1966-1970 рр. відіграло важливу роль у підготовці тих інтеграційних процесів, що широко розгорнулися у 70-х рр. як між обома країнами, так і в рамках РЕВ. Опинюючи співробітництво соціалістичних держав в 50- і 60-х рр. відомий польський економіст П.Божик підкреслював, що стратегія співробітництва країн РЕВ у цей період була підпорядкована завданням їх внутрішнього розвитку⁴². Погоджуючись в

³⁵ Див.: Соціалістическата економическа интеграция. Същност, проблеми, перспективи. Кн. I. Софія, 1975, с. 86-87.

³⁶ Див.: Шаренков С. България в международното социалистическо разделение на труда. Софія, 1971, с. 45.

³⁷ Handel Zagraniczny, 1965, N 4, s. 163.

³⁸ Статистически годишник на НР България. 1970. Софія, 1970, с. 326.

³⁹ Див.: Шаламанов С. Международна социалистическа интеграция на економика - важен фактор развитието на НРБ. Софія, 1971, с. 123.

⁴⁰ Розраховано по: Rocznik statystyczny. 1971. Warszawa, 1971, s. 417-418.

⁴¹ Розраховано по: Rocznik statystyczny. 1975. Warszawa, 1975, s. 344-345.

⁴² Gospodarka Planowa, 1974, N 1, s. 4.

основному з такою оцінкою, треба все-таки відмітити, що 60-ті рр., особливо їх друга половина, характеризуються значною активізацією взаємних зв'язків країн РЕВ. Приклад співробітництва НРБ і ПНР підтверджує таку тенденцію.

Поступове вирівнювання рівнів економічного розвитку, збалансування структури виробництва і товарообміну, вдосконалення систем планування і управління народним господарством дозволили державам соціалістичної співдружності перейти до пошуків інтенсивних форм співробітництва, до запровадження елементів інтеграції у взаємних зв'язках. Нові, більш складні завдання будівництва соціалістичного суспільства, розвиток науки і техніки змушували країни - члени РЕВ прискорено розвивати свою економіку, вдосконалювати багатостороннє і двостороннє співробітництво. Для зв'язків НРБ і ПНР у 1966-1970 рр. характерні всі ці закономірні явища пошукового періоду, коли були закладені основи переходу до інтеграції.

В 70-х рр. більшість країн - членів РЕВ почали будівництво розвинутого соціалістичного суспільства. Цей процес вимагає поглиблення політичного, економічного, науково-технічного і культурного співробітництва держав соціалістичної співдружності, переходу до нових, більш ефективних і досконалих форм взаємних зв'язків. Як зазначалося у промові Генерального секретаря ЦК КПРС Л.І.Брежнєва на XXV з'їзді КПРС: "Разом з розвитком кожної соціалістичної нації, зміцненням суверенітету соціалістичних держав все тіснішими стають їх взаємозв'язки, виникає все більше елементів спільності в їх політиці, економіці, соціальному житті, відбувається вирівнювання рівнів розвитку. Цей процес поступового зближення країн соціалізму цілком певно проявляється нині як закономірність"⁴³.

У фундаментальній монографії болгарських авторів "Соціалістична економічна інтеграція. Сутність, проблеми, перспективи" відзначається, що наприкінці 60-х рр. процес кількісних змін у національних економіках і економічному механізмі взаємного співробітництва поставив перед країнами РЕВ завдання комплексного удосконалення форм і методів взаємних економічних зв'язків, які б органічно поєднували національні та інтернаціональні інтереси соціалістичної співдружності⁴⁴. Розробка і прийняття в 1971 р. Комплексної програми дальшого поглиблення і вдосконалення співробітництва і розвитку соціалістичної економічної інтеграції країн - членів РЕВ поклали початок новому етапові багатостороннього економічного співробітництва соціалістичних держав як важливого фактора побудови розвинутого соціалістичного суспільства. Інтенсифікація економічних зв'язків між країнами РЕВ передбачає дальший розвиток двосторонніх контактів, що установилися, їх поглиблення і урізноманітнювання.

Для НРБ і ПНР перше п'ятиріччя 70-х рр. стало періодом швидкого розвитку, переходу до глибоких структурних змін в економіці, до орієнтації на широку участь у міжнародному соціалістичному поділі праці, спеціалізації і кооперуванні виробництва в рамках РЕВ. На X з'їзді БКП (квітень 1971 р.), який розробив програму побудови розвинутого соціалістичного суспільства в Болгарії, підкреслювалося, що дальший розвиток НРБ дає необхідність поглиблення міжнародної соціалістичної економічної інтеграції, більш тісного пов'язування економіки з економікою інших соціалістичних країн⁴⁵. У прий-

⁴³ Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 6.

⁴⁴ Соціалістическата економическа интеграция, с. 24.

⁴⁵ X съезд Болгарской коммунистической партии. М., 1972, с. 48.

нятії на з'їзді новій Програмі БКП вказувалось, що "... гармонійний і пропорційний розвиток нашої економіки, оптимальне виробництво продукції можливо досягти не на шляху самозабезпечення, а лише через широку участь у міжнародному поділі праці, особливо в рамках світової соціалістичної співдружності. Соціалістична інтеграція народного господарства є наріжним каменем економічної політики партії"⁴⁶.

УІ з'їзд ПОРП, що відбувся у грудні 1971 р., велику увагу приділяв питанням розвитку економічного співробітництва ПНР з іншими соціалістичними країнами. Підкреслювалось, що це один з шляхів підвищення ефективності економіки Польщі⁴⁷. Розширення участі ПНР у міжнародному поділі праці знайшло своє відображення в рішеннях з'їзду щодо прискорених темпів розвитку зовнішньої торгівлі. Вона повинна була зрости за 1971-1975 рр. на 57% при збільшенні промислового виробництва на 48-50%⁴⁸. Виступаючи на Всепольській конференції партійного і господарського активу (січень 1973 р.), Перший секретар ЦК ПОРП Е.Герек підкреслював: "Ми повинні більш широко, ніж до цього часу, координувати плани нашого розвитку з планами братніх соціалістичних країн. Всі країни РЕВ вступили в стадію інтенсивної модернізації економіки і в зв'язку з цим ростуть їх вимоги до структури товарообороту і технічного рівня їх взаємних поставок. Це відкриває можливості розвитку відповідної спеціалізації, кооперування і науково-технічного співробітництва"⁴⁹.

Економічне співробітництво НРБ і ПНР в 1971-1975 рр. характеризується значними якісними змінами у зв'язках у всіх галузях. Спеціалізація і кооперування виробництва ставали основними формами взаємних зв'язків. X сесія спільної Комісії по економічному співробітництву (вересень-жовтень 1970 р.) прийняла рішення про подвоєння товарообороту у 1971-1975 рр. і доведення його до 1 млрд. крб.⁵⁰ На цій самій сесії обидві сторони підписали угоди про спеціалізацію і кооперування в машинобудуванні, прийняли програму співробітництва в виробництві поліметалів і сталі та вугільній промисловості⁵¹.

25 січня 1971 р. було підписано угоду про довгостроковий товарообмін і платежі на 1971-1975 рр. і протокол про товарообмін на 1971 р. між НРБ і ПНР⁵². Угода передбачала зростання товарообороту в 2 рази порівняно з 1966-1970 рр. Більше ніж 60% польського експорту і понад 50% болгарського повинні були скласти машини і устаткування.

Вже результати 1971 р. вказували на високі темпи зростання економічних зв'язків між обома країнами. Торговий оборот досяг того року 145 млн.крб., причому позначилася тенденція до значного прискорення темпів і абсолютного обсягу взаємної торгівлі⁵³. НРБ і ПНР шукали шляхів дальшого удосконалення форм співробітництва. У листопаді 1971 р. у Варшаві відбулася зустріч болгарських і польських представників, на якій було підписано протокол про дальший розвиток співробітництва в галузі економіки. Передбачалося поглибити спеціалізацію і кооперування в суднобудуванні, електроніці, виробництві

⁴⁶Програма на Българска комунистическа партия. София, 1971, с. 55.

⁴⁷Trybuna Ludu, 1971, 6 stycznia.

⁴⁸Ibid., 8 stycznia.

⁴⁹Nowe Drogi, 1973, № 2, с. 4.

⁵⁰Handel Zagraniczny, 1971, № 1, с. 31.

⁵¹Работническо дело, 1970, 3 октомври.

⁵²Trybuna Ludu, 1971, 28 stycznia.

⁵³Статистически годишник на НР България. 1972. София, 1972, с. 346.

засобів управління та інформаційної апаратури, верстатобудуванні, виробництві високовольтної апаратури і сільськогосподарських машин. На цих переговорах вперше було поставлено питання про можливість створення спільних болгаро-польських підприємств⁵⁴.

1972 р. у відносинах між НРБ і ПНР займає особливе місце. 9-11 листопада відбувся візит партійно-урядової делегації ПНР на чолі з Першим секретарем ЦК ПОРП Е.Гереком у Болгарію, який став важливою віхою у розвитку братніх зв'язків двох народів. Під час переговорів на вищому рівні між керівниками обох країн була досягнута домовленість про дальший розвиток економічного співробітництва. Навіть враховуючи досить високі темпи зростання взаємного товарообороту у 1971-1972 рр., сторони вирішили збільшити запланований товарообмін за п'ятиріччя ще на 10%⁵⁵. Виходячи з перспектив, що відкрились у ході реалізації планів на 1971-1975 рр., було вирішено і у наступному п'ятиріччі подвоїти товарооборот та довести його до 2 млрд. крб.⁵⁶

Результати економічного співробітництва в 1972 р. значно перевищили планові завдання. Загальний товарообмін у 1972 р. досягнув 185 млн. крб., що на 27% перевищувало результати 1971 р.⁵⁷ Різко збільшились і абсолютні обсяги поставок товарів. У 1972 р. Польща стала найкрупнішим імпортером продукції болгарського верстатобудування (19% всього експорту НРБ в цій групі товарів), вантажних вагонів, технічних масел; другим (після СРСР) - болгарських морських суден, акумуляторних батарей. ПНР у значних розмірах імпортувала з НРБ підйомно-транспортне устаткування⁵⁸. В свою чергу Польща стала найбільшим експортером у Болгарію обладнання для теплоелектростанцій, другим (після СРСР) - у поставках будівельних і шляхових машин, металургійних виробів. ПНР задовольняла значну частину потреб НРБ в устаткуванні для текстильної, хімічної, харчової промисловості, автобусах, коксі, металоконструкціях, побутових товарах тривалого користування⁵⁹.

Значне розширення економічного співробітництва двох братніх народів у 70-х рр., удосконалення його форм і методів посилювало тенденцію до інтернаціонального єднання. Тісні зв'язки виробничих колективів, цілих міст і районів Болгарії і Польщі, що виникли в 60-х рр., в 1971-1975 рр. набули особливо широкого розмаху. Прикладом успішного багатостороннього співробітництва стали зв'язки Варненського округу НРБ і Гданського воєводства ПНР. Міста Варна і Гданськ є центрами суднобудування обох країн і саме в цій галузі співробітництво Болгарії і Польщі набуло досить глибокого характеру. Суднобудівний завод ім. Г.Димитрова у Варні і верф ім. Паризької Комуні в Гданську успішно розвивають кооперацію у будівництві океанських суден водотонажністю до 100 тис. т⁶⁰. Колективи цих підприємств, партійні, громадські і наукові організації Варни і Гданська підтримують тісні дружні взаємозв'язки у всіх сферах господарського і культурного життя.

⁵⁴Handel Zagraniczny, 1972, N 1, s. 30-31.

⁵⁵Trybuna Ludu, 1972, 10 listopada.

⁵⁶Работническо дело, 1972, 12 ноември.

⁵⁷Розраховано по: Rocznik statystyczny handlu zagranicznego, 1973. Warszawa, 1973, s. 24.

⁵⁸Статистически годишник на НР България. 1973. София, 1973, с. 339-341.

⁵⁹Там же, с. 350-353, 357.

⁶⁰Handel Zagraniczny, 1973, N 2, s. 69.

Посилення інтернаціональних зв'язків двох братніх народів знайшло своє відображення і у поглибленні співробітництва профспілкових організацій обох країн. У вересні 1973 р. між представниками профспілок НРБ і ПНР відбулися переговори, в результаті яких розширилися зв'язки болгарських і польських трудящих на всіх рівнях, збільшився обмін делегаціями, особливо робітничими, встановилися безпосередні контакти галузевих профспілкових організацій⁶¹. Прикладом інтернаціональної єдності робітників соціалістичних країн стали спільні виробничі досягнення. Так, в 1974 р. в м. Домброва-Гурніча (ПНР) сталевари з Польщі, Радянського Союзу, Болгарії та інших країн - членів РЕВ провели плавку Дружби⁶².

Братерські почуття болгарського і польського народів, що зміцнювалися успіхами їх економічного співробітництва, яскраво проявлялись у 1974 р., коли обидві країни святкували тридцятиріччя перемоги народної влади. В Болгарії це Польщі, що проходили влітку 1974 р., особливо широко відзначалися в районі Константинавола, де на будівництві однієї з найбільших теплоелектростанцій НРБ "Бобов Дол" працювала велика група польських спеціалістів⁶³. Цей об'єкт став символом болгаро-польського співробітництва, його будівництво свідчило про плідність соціалістичної економічної інтеграції країн РЕВ. З Радянського Союзу на будову надходили турбіни, з Чехословаччини - апаратура управління, з ПНР - контрольні прилади, з Угорщини - очисні споруди⁶⁴. Основну ж частину устаткування для теплоелектростанції поставила Польща - до 70% вартості всіх закордонних поставок⁶⁵. Десятки підприємств з п'яти найбільших індустріальних центрів ПНР надсилали свою продукцію на цю будову.

В 1973 р. економічне співробітництво Народної Республіки Болгарії і Польської Республіки вийшло на нові, вищі рубежі. Загальний товарообмін між двома країнами досягнув 247 млн. крб. і вперше Польща стала третім торговим партнером Болгарії, поступаючись лише Радянському Союзу і ПНР⁶⁶. ПНР поставляла в Болгарію значну кількість енергетичного устаткування, автобуси, холодильники, будівельні і шліхувальні машини, суднове обладнання, автотранспорт, електроенергію, метал і металоконструкції, деякі види промислової сировини і напівфабрикати⁶⁷. НРБ перетворилася в одного з найкрупніших експортерів суден і суднового обладнання в ПНР. 1973 р. 68% усіх польських закупок цього виду техніки були зроблені у Болгарії. З Болгарії у Польщу надходило підйомно-транспортне устаткування, вантажні вагони, електротехнічні вироби; НРБ вийшла на друге місце після СРСР у поставках в ПНР металорізальних верстатів⁶⁸.

Активна участь обох країн у широких інтеграційних процесах у рамках РЕВ сприяла розвитку економічного співробітництва Болгарії і Польщі з ін-

⁶¹Работническо дело, 1973, 30 септември.

⁶²Див.: Сальников Г.И., Временко Е.И. Организация соревнования в социалистических странах. М., 1975, с. 90.

⁶³Trybuna Ludu, 1974, 2 lipiec.

⁶⁴Мир социализма в цифрах и фактах. 1973. М., 1973, с. 124.

⁶⁵Trybuna Ludu, 1974, 20 czerwca.

⁶⁶Розраховано по: Rocznik statystyczny. 1975, s. 344.

⁶⁷Статистический годишник на НР България. 1974. София, 1974, с. 325, 332.

⁶⁸Там же, с. 316.

шими соціалістичними країнами і між собою. В 1971-1975 рр. їх взаємний товарообірот перевищив 1200 млн. крб., що більш ніж на 100 млн. крб. вище за планованого рівня⁶⁹.

Керуючись спільно виробленою програмою соціалістичної економічної інтеграції, Болгарська комуністична партія і Польська об'єднана робітничая партія постійно шукають нових шляхів і більш ефективних методів зближення економік НРБ і ПНР як однієї з ланок закономірного процесу створення єдиного економічного організму соціалістичних країн, передбаченого ще В.І.Леніним "...єдиного, за загальним планом регульованого пролетаріатом усіх націй, всесвітнього господарства як цілого"⁷⁰.

Розвиток економічного співробітництва в 1966-1975 рр. між НРБ і ПНР був етапом, коли обидві країни шукали найкращих шляхів реалізації соціалістичної економічної інтеграції. В цей період закладались основи дальшого швидкого зростання економічних зв'язків між Болгарією і Польщею, які все більше ставали матеріальною базою політичного і духовного єднання болгарського і польського народів у братній сім'ї країн соціалістичної співдружності.

Перехід держав - членів РЕВ на початку 70-х рр. до побудови розвинутого соціалістичного суспільства, поєднання цього процесу з втіленням у життя соціалістичної економічної інтеграції і досягнень науково-технічної революції стали визначальними рисами сучасного етапу розвитку всебічного співробітництва між ними. Для зв'язків Народної Республіки Болгарії та Польської Народної Республіки були притаманні усі характерні явища даного періоду.

С. І. М і т р я с в а

УЧАСТЬ ПРОФСПІЛОК СЛОВАЧЧИНИ

В БОРОТБІ ЗА ВІДБУДОВУ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ЧССР

(1946-1947 рр.)

Період 1946-1947 рр. увійшов в історію Чехословаччини як період боротьби за зміцнення народно-демократичного ладу, за відбудову народного господарства в умовах, коли внутрішня реакція виношувала плани підризу народно-демократичного ладу і реставрації капіталістичних порядків. Особливо гострою була політична боротьба в Словаччині, що зумовлювалося міцнішими, ніж у чеських землях, позиціями реакції. Важливу роль у боротьбі проти реакції відіграли Революційні профспілки - надійні союзники Комуністичної партії Чехословаччини.

В радянській історіографії питання про роль профспілок Словаччини у зміцненні народно-демократичного ладу ще не було предметом спеціального дослідження. Окремі проблеми створення і діяльності єдиного Революційного профспілкового руху (РПР) на Словаччині у перші повоєнні роки висвітлено в чехословацькій історіографії. Завданням цього повідомлення є показати участь РПР у відбудові народного господарства, перетворенні в життя Кошицької урядової програми в 1946-1947 рр.

Генеральну лінію боротьби за зміцнення народно-демократичної влади, за перетворення національно-демократичної революції в соціалістичну визна-

⁶⁹Трубина Люд, 1976, 15 квітця.

⁷⁰Ленін В.І. Первісний начерк тез по національному і колоніальному питаннях. - Повне зібр. творів, т. 41, с. 156.

тив УШ з"Тад КПЧ (березень 1946 р.). Висунуті з"Тадом положення знайшли своє конкретне втілення в програмі уряду К.Готвальда, поаній Національним зборам на початку червня 1946 р., яка одержала назву Програма творення¹. Складовою частиною програми була підготовка і прийняття Конституції Чехословаччини, а також перехід до планового розвитку народного господарства.

Основним завданням плану двох років (1947-1948) було завершення відбудови економіки, прискорений розвиток народного господарства Словаччини. Обґрунтовуючи ці завдання, К.Готвальд говорив: "Йдеться про те, щоб за два роки ми досягли і перевищили довоєнний рівень виробництва і створили умови для підвищення життєвого рівня населення. Це означає, що ми хочемо за два роки в основному ліквідувати економічні наслідки фашистської окупації і війни"².

Дворічний план розвитку народного господарства Чехословаччини охоплював не всю економіку, а лише ті основні галузі виробництва, які знаходилися у державній власності. Для них були встановлені конкретні завдання із врахуванням потреби у сировині, енергії і додатковій робочій силі.

Планом передбачалося зростання обсягу промислового виробництва до 10% порівняно з довоєнним рівнем, а сільськогосподарського - до рівня 1939 р.³ Велика увага у плані приділялася розвитку транспорту і житлового будівництва.

Важливе місце відводилося питанню індустріалізації Словаччини. Нагадаємо, що в умовах буржуазного ладу Словаччина залишалася аграрно-сировинним придатком високо розвинутих у промисловому відношенні чеських земель. Капіталісти перетворили Словаччину в поставника дешевої робочої сили і джерело сировини для промисловості Чехії та Моравії. Чеський фінансовий капітал проводив напівоколоніальну політику по відношенню до Словаччини. Внаслідок чого, Словаччина в умовах капіталізму була краєм голоду, злиденності трудящих. За 20 років домюнхенської республіки в пошуках шматка хліба із Словаччини емігрувало майже 180 тис. чоловік⁴.

Така політика, що проводилася у буржуазній республіці по відношенню до Словаччини, ще раз підтвердила правильність лєнінського положення про те, що буржуазія неспроможна розв'язати національне питання, що капіталістичне і національне пригноблення супроводжують одне одного й невід'ємні одне від одного.

Слід зауважити, що Комуністична партія з перших днів визволення країни від фашизму приділяла велику увагу проведенню індустріалізації Словаччини. З ініціативи КПЧ вже 16 квітня 1945 р. народно-демократичним урядом була створена комісія по індустріалізації Словаччини. Прискорена індустріалізація Словаччини можлива була на шляхах переміщення промислових об'єктів із чеських прикордонних областей на словацькі землі і будівництва нових заводів⁵. "Планова індустріалізація є одним з краєвих шляхів оздоровлення життя в Словаччині", - говорив Г.Гусак 26 травня 1945 р. на пленарному засіданні Словацької Національної Ради⁶.

¹Созидательная программа правительства Готвальда. Прага, 1946.

²Готвальд К. Избранные произведения в 2-х томах, т. 2. М., 1957, с. 147.

³Созидательная программа правительства Готвальда, с. 12.

⁴Široký V. Za št'astne Slovensko v socialistickom Československu. Bratislava, 1952, а. 199.

⁵Historicky časopis, 1968, N 2, а. 171.

⁶Husak G. L bojov o dnešok (1944-1950). Bratislava, 1972, а. 56-57. Husak.

Політика індустріалізації Словаччини, яку партія зробила основним напрямом господарської політики народної демократії, вузловим пунктом програми КПЧ у словацькому питанні, була схвально зустрінута широкими масами трудящих, бо гарантувала фактичну рівноправність Словаччини.

У другому розділі Програми творення говориться: "Солідарність і єдність держави вимагають, щоб економічний рівень Словаччини наближався до рівня Чеських земель. Це означає створення умов для повного використання джерел сировини, енергії і ресурсів робочої сили для розширення старої і створення нової промисловості у Словаччині"⁷.

Згідно з програмою передбачалося будівництво гідроелектростанцій на ріках Моравна, Ваг, Орава та ін. Відповідно до плану необхідно було провести реконструкцію металургійних заводів у містах Дубніце, Підбрезова, Філакова, Тренчинська Бискупіца та побудувати нові заводи харчової промисловості. Велика увага приділялася створенню хімічної і фармацевтичної промисловості⁸.

Дворічним планом намічалось побудувати 15 тис. нових і реконструювати 35 тис. будинків⁹. Адже тут і особливо у східній Словаччині під час війни було знищено або зруйновано 93 367 житлових споруд.

Висунуті КПЧ завдання профспілки країни вважали своєю бойовою програмою дій. Керівництво РНР розглядало ідею індустріалізації Словаччини як єдиний вірний шлях подолання вікової відсталості краю. Програма відповідала інтересам трудящих і водночас відображала ті завдання, які були намічені І загальнопрофспілковим з'їздом у квітні 1946 р.

Схвалюючи нову програму уряду, Центральна Рада профспілок надіслала лист на ім'я К. Готвальда, в якому говорилося: "Ми будемо підтримувати Ваш уряд, вашу владу, яка у своїй програмі дворічного плану поставила завдання, реалізація яких забезпечить щасливе майбутнє нашому трудовому народу. Профспілки будуть допомагати уряду вирішувати всі питання, що стосуються інтересів трудящих"¹⁰.

На всіх підприємствах профспілки активізували роботу з метою залучення робітників до боротьби за виконання дворічного плану. Профспілки добивалися зміцнення трудової дисципліни, підвищення трудової активності мас, зростання продуктивності праці. Центральна Рада профспілок вказувала, що треба мобілізувати всі зусилля для того, щоб виконати дворічний план, бо це єдиний шлях, який веде до підвищення життєвого рівня народу.

ЦР РНР широко знайомила трудящих із завданнями дворічного плану. З її ініціативи в жовтні-листопаді 1946 р. повсюдно пройшли конференції з участю представників заводських рад і профспілкових організацій, керівників підприємств¹¹. Підводячи підсумки конференцій, газета "Праце" писала: "Основою виконання дворічного плану є мобілізація сил трудящих. Наше першочергове завдання — поліпшити діяльність комісій по охороні праці, залучити кожного до роботи за його інтересами і здібностями, так, щоб його труд був корисним для народу і держави"¹².

⁷ Созидательная программа правительства Готвальда, с. 21.

⁸ Pravda, 1946, 10 júla.

⁹ Rozvoj Slovenska v dvojiročníci. Bratislava, 1950, s. 174.

¹⁰ Pravda, 1946, 17 júla.

¹¹ Sjezd velkého rozhodování. I celostátní sjezd delegátů závodních rad a skupin ROH. Praha, 1968, s. 18.

¹² Práce, 1946, 9. října.

У Братиславі 8 жовтня 1946 р. відбулося чергове засідання Центру профспілок Словаччини, що розглянуло завдання профспілкового руху у відбудові економіки країни. Виступаючи на засіданні, голова Центру профспілок Словаччини Ф.Зупка відмітив, що для словацьких профспілок, для всього словацького народу дворічний план має історичне значення і профспілки спрямують всі зусилля на його виконання¹³.

Питання дворічного плану були розглянуті на двох пленумах ЦР РНР, які відбулися у вересні і грудні 1946 р. Так, на пленумі, що пройшов 18-19 вересня, з доповіддю "Сучасний стан і завдання профспілок у відбудовчому плані" виступив голова ЦР А.Запотоцький. Він відмітив, що за п'ятнадцять місяців існування народно-демократичної республіки профспілки неухильно спрямовували свою діяльність на здійснення Кошицької урядової програми, а тепер перед ними стоїть нове важливе завдання - виконання дворічного плану¹⁴.

Проти дворічного плану загалом, проти політики індустріалізації Словаччини виступала внутрішня реакція. Зривом плану вороги розраховували підірвати основи народно-демократичної влади. Ось чому на пленумах профспілок було піддано гострій критиці цій внутрішньої реакції. Виступаючи на вересневому пленумі голова Центру профспілок Словаччини Ф.Зупка викрив підступні дії реакції, що, використовуючи перемогу Демократичної партії на виборах у Національні збори (травень 1946 р.), поведе шалену агітацію проти вступу нових членів у ряди Револуційного профспілкового руху. Намагаючись перешкодити єдності чеських і словацьких трудящих, реакціонери поширювали різні чутки про те, що єдина профспілкова організація обмежує інтереси словацьких членів профспілок, і навіть зробила спробу створити свої профспілкові організації. Реакція вишукувала будь-які можливості, щоб протиставити різні категорії робітників і службовців один одному. "При цьому, - наголосив Ф.Зупка, - ці сепаратистські дії словацької реакції поєднуються із націоналістичною, шовіністичною пропагандою чеської реакції"¹⁵.

На першому етапі відбудовчих робіт буржуазія намагалася зірвати виконання намічених завдань, проникаючи на керівні посади і дезорганізуючи органи державного управління. Згодом, переконавшись у безплідності цих дій, вороги стають на шлях саботажу і шкідництва. Вони використовують все для того, щоб дискредитувати економічну політику демократичного уряду, викликати хаос у країні і навіть провокаційні виступи проти КПЧ.

Реакція рішуче виступала проти проведення індустріалізації Словаччини, мотивуючи свої ворожі дії тим, що індустріалізація Словаччини, мовляв, буде негативно впливати на розвиток економіки всієї країни.

Робітничий клас, очолений Комуністичною партією, відповідав на дії реакції ще більшою трудовою активністю, посилював боротьбу за виконання програми, накресленої урядом народно-демократичної республіки. Все більшу роль в активізації діяльності робітників відігравали профспілкові організації. Так, на Словаччині профспілки мобілізували всіх трудящих на боротьбу за швидке здійснення індустріалізації. "Індустріалізація Словаччини, - писав орган словацьких профспілок газета "Праца", - повинна стати гаслом кожного чеха і словака. Словаччина потребує допомоги і не тільки соціальної, а також і швидкого переміщення промислових підприємств, щоб економіч-

¹³Pravda, 1946, 9 oktobra.

¹⁴Archiv ÚRO, Praha, Fond ÚRO-Plenum, Kart.2.i.j.č.9/1, 1946.

¹⁵Archiv ÚRO, Fond ÚRO-Plenum, Kart.2.i.j.č.9/1, 1946.

ний потенціал Словаччини був таким же міцним, як і в чеських землях, щоб чехи і словаки стали рівноправними економічними партнерами"¹⁶. Орган словацьких комуністів, газета "Правда" справедливо відмічала, що "індустріалізація Словаччини - це не тільки словацьке локальне питання, цього вимагає все господарство республіки. Це питання загальнодержавне"¹⁷.

Для проведення індустріалізації Словаччини уряд з ініціативи КПЧ виділив 22,14 млрд. крон, що становило 31,4% загальнодержавних інвестицій. Із цієї суми промисловість одержала 6,8 млрд. крон (27,4% загальнодержавних інвестицій). При цьому слід врахувати, що обсяг словацької промисловості становив 15% обсягу промисловості чеських земель¹⁸.

Провідною силою в боротьбі за індустріалізацію Словаччини був робітничий клас. За активною участю РНР робітники добивалися дальшого здійснення націоналізації промисловості, проведення широких заходів по відбудові і розвитку промисловості Словаччини. Вже в листопаді 1946 р. у словацькій промисловості було зайнято 166 265 робітників¹⁹ проти 102 тис. у 1937 р.²⁰ Протягом 1947 р. - першого року дворіччя - кількість працюючих у промисловості Словаччини збільшилася ще на 30 тис., а у будівництві майже на 40 тис. чоловік²¹. За цей самий час із чеських прикордонних областей у Словаччину було переміщено 224 підприємства, що дало змогу забезпечити роботою ще 17 тис. чоловік²².

Створення нових промислових підприємств сприяло концентрації робітничого класу, зміцненню соціальної структури населення Словаччини, що мало важливе значення для боротьби проти реакції, за дальше поглиблення національно-демократичної революції, за проведення нових революційних перетворень.

Велике значення для відбудови економіки Чехословаччини, для розвитку промисловості Словаччини мала безкорислива, братерська допомога СРСР. На основі протоколу про товарообмін, підписаного у квітні 1946 р., Чехословаччина одержала від СРСР значну кількість промислової сировини і продовольчих товарів: залізної руди, кольорових металів, бавовни, вовни, зерна, жирів, м'яса. Радянський Союз імпортував із Чехословаччини товари широкого вжитку і невелику кількість продукції машинобудування²³. В 1947 р. допомога СРСР була вирішальною у подоланні наслідків стихійного лиха і неврожаю і в забезпеченні промисловості сировиною.

Встановлення і розвиток дружніх зв'язків між робітничим класом Чехословаччини і Радянського Союзу, між чехословацькими і радянськими профспілками відкрила можливість чеським і словацьким трудящим ознайомитися і творчо використати великий досвід роботи робітничого класу СРСР. Одним з форм обміну досвідом були поїздки делегацій профспілкових працівників. Так, 27 березня 1947 р. на запрошення ЦР РНР в Прагу вилетіла делегація представників радянських профспілок у складі семи чоловік, яка взяла участь у роботі квітневого пленуму Центральної Ради профспілок.

¹⁶Prasa, 1946, 15.května.

¹⁷Pravda, 1946, 25.května.

¹⁸Československé zprávy o 18. schůzi UNS, 1946, 25.října, v. 27.

¹⁹Odbory a naše revoluce, Praha, 1968, v. 66.

²⁰Силин М.А. Чехословацкая Социалистическая Республика (переходный период и завершение строительства социализма). М., 1963, с. 94.

²¹Rudé právo, 1948, 15.ledna.

²²Ibid.

²³Див.: 15 лет свободной Чехословакии. М., 1960, с. 146.

За дорученням делегації радянських профспілок на пленумі виступив керівник делегації М.Д.Козін, який передав палке вітання трудячим Чехословаччини від імені 27 млн. членів радянських профспілок, розповів про роль і завдання радянських профспілок, про соціалістичне змагання за дострокове виконання виробничого плану 1947 р. і змагання на честь 30-річчя Великого Лютня. У своєму виступі він зазначив, що радянські люди з великою увагою слідкують за успіхами народно-демократичної Чехословаччини. "Ваша дворічка нам близька, і ми впевнені, що наша п'ятирічка також близька вашим серцям. Єдність вашого народу, єдність профспілок буде запорукою ваших дальших успіхів"²⁴.

Радянський народ з великою увагою слідкував за успіхами братнього чехословацького народу у виконанні завдань, накреслених дворічним планом. В телеграмі на ім'я голови ЦР РНР А.Запотоцького, надісланій від імені радянських профспілок у травні 1947 р., говорилося: "ВІРПС у день 1-го Травня плє вам, членам профспілок, робітникам і службовцям Чехословаччини палкий привіт. Бажаємо дальших успіхів у виконанні дворічного плану відбудови і розвитку народного господарства демократичної Чехословаччини і в боротьбі за зміцнення єдності профспілок"²⁵.

У червні 1947 р. на запрошення ВІРПС у Радянському Союзі побувала делегація членів РНР у складі 18 чоловік. На пленумі ЦР РНР, що відбувся у серпні, генеральний секретар ЦР Е.Ербан доповів про перебування делегації РНР в Радянському Союзі і передав побажання, висловлене на зустрічі представників радянських і чехословацьких профспілок, про дальше зростання і поглиблення взаємозв'язків, що сприятиме зміцненню дружби між радянським і чехословацьким народами і передусім між робітничим класом обох країн²⁶.

Класова боротьба з буржуазією у другій половині 1947 р. вступала в нову фазу. У вересні 1947 р. була розкрита антидержавна змова у Словаччині, яку очолювали представники Демократичної партії О.Обух, Я.Кемпна, М.Бугар (двоє останніх були генеральними секретарями Демократичної партії)²⁷. Як повідомляла преса, із дев'яти членів секретаріату Демократичної партії - четверо: Я.Урсніні, Я.Кемпна, М.Бугар і Годжа входили в антидержавну змову²⁸. Таким чином, Демократична партія показала своє справжнє обличчя.

Комуністична партія Словаччини, словацькі профспілки мобілізували всіх трудящих на боротьбу за частку рядів Демократичної партії, державних і суспільних органів Словаччини. Під керівництвом профспілок відбулися численні демонстрації і мітинги трудящих. Так, 17 вересня відбулася 10-тисячна демонстрація трудящих у м. Комарно, 18 вересня у м. Жиліна, 22 вересня у Братиславі²⁹. Демонстранти не тільки вимагали покарання учасників змови, а й зміни складу Корпусу уповноважених, наведення порядку у постачанні, представництва профспілок у Словацькому Національному фронті.

22 вересня відбулося засідання Словацького Національного фронту, в якому взяли участь і представники єдиних профспілок. Це було важливим заохоченням робітничого класу, очолюваного Комуністичною партією.

²⁴ Archiv ÚRO, Fond ÚRO-Plenum, Kart.3, i. j. č. 12/2, 1947.

²⁵ Центральный Государственный Архив Октябрьской революции и социалистического строительства (ЦГАОР СССР), ф. 5451, оп. 45, д. 137, л. 139.

²⁶ Archiv ÚRO, Fond ÚRO-Plenum, Kart.3., i. j. č. 12/2, 1947.

²⁷ Spiknutí proti republice. Praha, 1947, s. 15.

²⁸ Rudé právo, 1947, 8. listopadu.

²⁹ Pravda, 1947, 20, 24. Septembra.

На пленумі Центральної Ради профспілок, що відбувся 16-17 жовтня, голова словацьких профспілок Ф.Зупка сказав, що робітники вимагають скликання конференції заводських рад, "щоб робітничий клас, як свого часу у Під-брезовій, сказав своє слово щодо полії у Словаччині". Стверджуючи готовність робітничого класу Словаччини дати відсіч ворогам республіки, Ф.Зупка відмітив: "Ми знаємо, що ми не самі, що з нами йдуть прогресивні сили всієї Чехословацької Республіки і насамперед об'єднані сили чеських трудящих"³⁰.

Газета "Праца" 21 жовтня 1947 р. опублікувала рішення секретаріату словацьких профспілок про скликання з'їзду заводських рад. 29 жовтня відбулося пленарне засідання Словацької Профради профспілок, на якому розглядалися питання, що виносяться на з'їзд. Це насамперед були питання наведення порядку у постачанні, підвищення життєвого рівня трудящих, боротьба з реакцією, яка саботує виконання дворічного плану, єдність профспілкового руху³¹. На засіданні також відмічалось, що з'їзд заводських рад буде великим внеском у розв'язання політичної кризи в Словаччині.

З'їзд заводських рад відбувся 30 жовтня 1947 р. у Братиславі. На ньому були присутні 1836 представників, яких делегували 300 тис. робітників і службовців, представники всіх заводських груп єдиного профспілкового руху Словаччини³². У доповіді Ф.Зупки на з'їзді відмічалось, що розвиток у Словаччині підійшов до такої стадії політичної кризи, коли рішення його вже не можна відкладати. Виконання цієї задачі є місією робітничого класу разом з іншими демократичними силами словацького суспільства. Він вказав на те, що у ситуації, яка виникла, Корпус уповноважених нездібний вирішити проблем народу, і тому трудящі вимагають створення нового Корпусу уповноважених³³.

Результати роботи з'їзду були узагальнені в декларації, яка показала стремління робітничого класу Словаччини вирішити назрілі питання. "Складений з людей, які користуються довірою широких мас трудящих Словаччини, - новий Корпус уповноважених повинен керувати Словаччиною в дусі Програми творення, уряду Готвальда, довести до кінця чистку державного апарату, покарати зрадників, як можна скоріше передати конфісковану землю селянам і узаконити всі соціальні завойовання"³⁴, - говорилося у декларації з'їзду.

Корпус уповноважених був розпущений 31 жовтня.

З'їзд заводських рад, що відбувся 30 жовтня у Братиславі, продемонстрував готовність робітничого класу Словаччини, об'єднаного в єдині профспілки, боротися з реакцією до остаточної перемоги.

На з'їзді було прийнято також рішення провести 5 листопада мітинги трудящих на підтримку рішень з'їзду. Такі мітинги пройшли по всій Словаччині. За даними преси, в м. Трнава на мітинг прийшло 1800 робітників, в м. Нітра відбулося 40 зборів робітників на заводах, в м. Кошице - 24³⁵. В окрузі Тополчани рішення з'їзду заводських рад підтримали 12 тис. трудящих³⁶.

5 листопада в Словацьку Раді профспілок прибуло близько 80 делегацій робітників, представники яких говорили про те, що робітники підтримують рішення з'їзду і виконують дворічку вчасно. "Ми хочемо такий Корпус уповно-

³⁰Archív ÚRO, Fond ÚRO-Plenum, Kart.3., i.j.č. 13/1, 1947.

³¹Práca, 1947, 21, 30. októbra.

³²Prehľad dejín KSC na Slovensku, Bratislava, 1971, s. 371.

³³Práca, 1947, 31 októbra.

³⁴Ibid., 1. novembra.

³⁵Prevda, 1947, 7, 8. novembra; Práca, 6, 7. novembra.

³⁶Zivot strany, 1977, N 23, s. 51.

важених, який буде відповідати за свою діяльність перед народом"³⁷, — говорила робітникам.

20 листопада був створений новий Корпус уповноважених на чолі з Г.Гу-саксом. Політична криза, що виникла у зв'язку з антидержавною змовою словацької буржуазії, завершилася значним зміцненням позицій робітничого класу і всіх демократичних сил словацького народу. Робітничий клас Словаччини за активною участю єдиних профспілок у період політичної кризи показав свою політичну зрілість, свою єдність і згуртованість. Успішне розв'язання словацької кризи було важливим кроком на шляху підготовки повної політичної поразки буржуазії не тільки в Словаччині, а й в усій Чехословацькій Республіці.

Зусилля чехословацького робітничого класу, підтриманого робітничим класом СРСР, принесли відчутні успіхи. Так, незважаючи на економічні труднощі і опір реакції, словацька промисловість виконала план першого року двохріччя на 104,3%. На кінець 1947 р. було випущено продукції на 67% більше, ніж у 1937 р.³⁸ У Словаччині з 40 заводів, що будувалися, 12 вже в 1947 р. були здані в експлуатацію, а 10 значно розширені і реконструйовані. Словацька промисловість почала освоювати нові види продукції — деревообробні верстати, мотоцикли, холодильники та ін.³⁹

В ході виконання народногосподарського плану розвивалася творча ініціатива трудящих. Робітничий клас вчився бути справжнім господарем країни, що посилювало його роль авангарду всіх трудящих. Зростає і згуртовувався єдиний Революційний профспілковий рух. Лише протягом першої половини 1947 р. до лав РПР вступило 67 тис. нових членів⁴⁰.

Таким чином, відбудова і розвиток народного господарства Словаччини в 1946—1947 рр. стала одним із об'єктів гострої боротьби революційних сил Чехословаччини, очоленою Комуністичною партією проти реакції. Це була боротьба за напрями розвитку країни у повсякденні роки. Компартія добивалася швидкого відродження економіки Словаччини, здійснення її індустріалізації з метою фактичного вирівнювання економіки чеських і словацьких земель. Цей захід розглядався компартією Чехословаччини як складова частина національної політики, здійснення якої повинно було сприяти зміцненню дружби і братерського єднання чеського і словацького народів, зміцненню народно-демократичного ладу. Реакція ж намагалася зірвати розвиток економіки Словаччини, щоб тим протиставити словацьких трудящих чеським, послабити таким чином народно-демократичний лад.

Велику роль у боротьбі робітничого класу за втілення в життя програми КПЧ по Словаччині відіграли профспілкові організації. На заводах і фабриках, у містах і робітничих селищах профспілки виступали ініціаторами широкого народного руху за втілення в життя планів КПЧ. З ініціативи профспілок почало розгортатися соціалістичне змагання як важливий фактор зростання трудової і політичної активності трудящих. У ході боротьби за виконання дворіччя зростали як кількісно, так і якісно й організаційно самі профспілки

³⁷ Práca, 1947, 5. novembra.

³⁸ История Чехословакии, т.3, М., 1960, с.475.

³⁹ Качатуров В.В. Социально-экономические преобразования в народно-демократической Чехословакии. М., 1954, с.66.

⁴⁰ Nástin dějin beskovlovenského odborového hnutí. Praha, 1963, v.372.

ки, що свідчило про зростання ролі робітничого класу як авангарду всіх трудящих. Успіхи 1946-1947 рр. значною мірою визначили вирішальну перемогу робітничого класу Чехословаччини над реакцією в лютому 1948 р.

В. Б. Є в т у х

РЕСТРИКЦІОНІЗМ В ІМІГРАЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ
УРЯДІВ США І КАНАДИ

Політика правлячих кіл Сполучених Штатів Америки і Канади щодо іммігрантів на різних етапах розвитку цих країн мала свої особливості. Сьогодні ми говоримо про існування двох періодів в історії імміграції. Період так званої вільної необмеженої імміграції тривав від початку освоєння європейцями безмежних просторів Північної Америки і до 20-х рр. минулого століття. Починаючи ж з 20-х рр. як у США, так і в Канаді вводяться значні обмеження на в'їзд вихідців з інших країн. Цей етап називають етапом квотних систем, тобто в США і Канаду допускається чітко визначена законодавством кількість іммігрантів з різних регіонів світу.

Рестрикціонізм – система заходів по обмеженню в'їзду осіб іноземного походження в США і Канаду – є предметом дослідження даної статті. В радянській історичній літературі, зокрема в працях А.М.Шлепакова, Л.О.Баграмова, С.В.Філіппова, Ш.А.Богіної, Л.М.Фурсової, Е.А.Поліщука та ін., детально аналізуються основи імміграційного законодавства США і Канади, розглядається його еволюція. В них висвітлюються питання, пов'язані з рестрикціоністським рухом у цих країнах та закріпленням його в імміграційному законодавстві. Ми ж зупинимося на таких аспектах даної проблеми, як причини введення згадуваних обмежень і те, яким чином рестрикціоністська політика відбивалася на формуванні етнічного складу населення Сполучених Штатів і Канади, на розвиткові міжнцічних відносин та асиміляції іммігрантів. Ці питання становлять значний науковий інтерес: у названих країнах процеси формування націй – американської (США), англоканадської та франгоканадської (Канада) – далеко не завершені. Тому питання про регулювання допуском у північноамериканські країни представників інших націй, особливо за обставин зниження природного приросту населення в США і Канаді, залишається актуальним в їхній імміграційній політиці й значною мірою визначає спрямованість національних процесів.

Серед причин, які змушували правлячі кола США і Канади йти на обмеження імміграції, визначальними були економічні фактори. Відомо, що імміграційна політика в першу чергу зумовлювалася ступенем економічного розвитку північноамериканських країн і потреби в робочій силі визначали розміри її імміграції. В ХІХ – на початку ХХ ст. на порядку денному не стояло питання про обмеження в'їзду вихідцям з інших країн на основі економічних мотивів – бо як Сполучені Штати, так і їхній північний сусід потребували значну кількість робочих рук для освоєння, зокрема, західних (США) та північно-західних (Канада) територій. Та вже навіть у ці періоди імміграційна політика характеризувалася надзвичайною селективністю, що базувалася на ступені працездатності іммігрантів. "...До Америки, – пише з цього приводу А.М.Шлепаков, – мали право в'їзду фактично і формально тільки ті, хто був цілком придатний для жорстокої експлуатації"¹.

Внаслідок масової імміграції потреби в робочій силі значною мірою бу-

¹Шлепаков А.М. Українська трудова імміграція в США і Канаді. К., 1960, с. 49.

ли задоволені: за період з 1880 по 1920 р. до США прибуло понад 23 млн. чоловік², а до Канади – близько 5 млн.³ Пізніше, в роки спаду промислового виробництва і поглиблення економічної кризи, американські та канадські офіційні кола вважалися до різних обмежень в'їзду представників інших країн, що позначалося на розмірах імміграції. Це, зокрема, підтверджують дані 30-, 60-х рр. – періодів, коли криза капіталістичної системи дала себе гостро знати в економіці США й Канади. За період з 1930 по 1940 р. Сполучені Штати, наприклад, прийняли лише 528 431, а Канада (1931–1941 рр.) – ледве 150 тис. чоловік, в 60-ті рр. відповідно – 1 123 363 і 1 067 000 іммігрантів.

Аналіз змісту і спрямованості рестрикціоністських законів показує, що хоч основними мотивами їхнього прийняття (принаймні більшості цих законів) були економічні фактори, однак вони інкорпоровали в собі й причини національно-расового та політичного порядку. Виняток складають закони кінця XIX – початку XX ст., де обмеження вводилося на основі однієї із трьох названих груп причин, переважно національно-расової або ж політичної. Одні з перших рестрикціоністських законів у США був прийнятий так би мовити на моральних засадах – у 1875 р. в країну заборонявся в'їзд злочинцям і проституткам, а через п'ять років перелік "моральних" факторів був розширений й охоплював "психічно хворих", "ідіотів" та осіб, які, на думку імміграційних властей, могли стати "тягарем для суспільства"⁴. В 1903 і 1907 рр. список обмежень значно поповнюється. Надто туманні їх формування давали широкий простір для селекції іноземців, для зведення перешкод на шляху небажаних американському суспільству іммігрантів.

Першим законом, який обмежував в'їзд іммігрантів виходячи із національно-расових ознак, був федеральний закон про заборону імміграції китайців (1882 р.). Пізніше, в 1907 р., Сполучені Штати й Японія підписали так звану угоду про обмеження японської імміграції. В імміграційній політиці Канади цього періоду, яка знаходилася під великим впливом південного сусіда, значною мірою були перейняті "національно-расові критерії й методи селекції" іммігрантів, властивих американському законодавству⁵. Майже одночасно в США в Канаді вводяться обмеження на в'їзд вихідців із Азії, зокрема Китаю й Японії.

Перераховані рестрикціоністські закони стосувалися незначної групи іммігрантів, вона була спрямована проти імміграції з окремих регіонів і проти певних категорій переселенців. До того ж в умовах політики "відкритих дверей" їх вплив на загальний обсяг імміграції, а відтак і на формування етнічного складу населення США й Канади був незначним. У цьому плані вирішальну роль відіграло законодавство 20-х і пізніших років, яке характеризується загальним обмеженням імміграції⁶, тобто воно поширюється вже не на окремі регіони й категорії іммігрантів, а на імміграцію в цілому. Візьмемо для прикладу американські імміграційні закони 20-, 50- і 60-х рр. та канадські цього самого періоду. Спочатку прослідкуємо, як вони позначалися на загальному розмірі імміграції, а потім – на її національному складі, що є

² Підраховано за: Annual Report "U.S. immigration and Naturalization Service", 1973.

³ Підраховано за: "...Canadian Year-Book..." від різних років.

⁴ Філіппов С.В. США: імміграція й громадянство. М., 1973, с. 32.

⁵ Фурсова Л.Н. Расизм в иммиграционной политике Канады. – В кн.: Народы против расизма. М., 1970, с. 189.

⁶ Шлепаков А.Н. Расово-национальные основы иммиграционной политики США в 20-60-х годах XX в. – В кн.: Национальные процессы в США. М., 1973, с. 115.

важливим для визначення взаємозв'язку рестрикціонізму і сучасного складу населення США й Канади за етнічним походженням.

Найбільш значним – 8 795 386 чоловік потік іммігрантів до США був у 1901–1910 рр. Коли ж у дію вступили закони 1921 та 1924 рр. ("Перший квотний акт", закон Джонсона-Ріда, закон, що забороняв в'їзд іммігрантам з Азії), кількість іммігрантів помітно зменшується: 1921–1930 рр. – 4 107 209 (47% кількості першого десятиріччя XX ст.), а під час економічної кризи він ледве перевищує 500 тис. чоловік (близько 6%); 1951–1960 рр. – 2 515 479 (28,5%), 1961–1970 рр. – 3 321 671 (40%). Частка іммігрантів та їхніх нащадків у загальній кількості населення Сполучених Штатів виражалася у таких цифрах⁷:

1920 р. – 14,5%, 1940 р. – 9,6, 1960 р. – 8,9, 1970 р. – 4,9%.

Імміграція до Канади в 1901–1915 рр. не має будь-яких особливостей. Вершина її (1759 тис.) припадає на 1901–1911 рр., а найнижча точка зафіксована в 1931–1941 рр. (лише 150 тис.). Дещо відрізняється від США тенденція з'являється у післявоєнні роки. Для Канади 50–60-х рр. властивий масовий потік іммігрантів, який був наслідком порівняно швидкого розвитку промисловості країни і зумовлювався таким важливим демографічним фактором, як наявність неосвоєних територій з багатими природними ресурсами⁸. Це й позначилося на загальній кількості імміграції, що становила в 1951–1960 рр. – 1350 тис.; 1961–1970 рр. – 1409 тис. Однак збільшення кількості переселенців суттєво не вплинуло на співвідношення осіб, які народилися за межами Канади, до всього населення країни⁹:

1911 р. – 22%, 1921 – 22,3, 1931 – 22,2; 1941 – 17,5, 1951 – 14,7, 1961 – 15,6, 1971 – 15,1%.

Отже, дані свідчать про стабільну тенденцію зменшення частки осіб, які народилися поза США чи то Канадою, в загальній кількості населення цих країн. Це пов'язано, зокрема, в США з тим, що збільшилися "абсорбуючі" можливості американської нації¹⁰. Певну роль у закріпленні названої тенденції відіграла і рестрикціоністська імміграційна політика обох держав.

Щоб переконатися у цьому, достатньо проаналізувати критерії рестрикціоністської політики США й Канади та квоти імміграції для різних регіонів світу.

Рестрикціоністська політика як Сполучених Штатів Америки, так і Канади базувалася на расових засадах, і расизм, особливо в роки погіршення економічного становища, був її визначальною рисою. В США, наприклад, у другій половині XIX ст. розгорнувся рух за обмеження імміграції, і в першу чергу азійської, яка нібито неадекватно асимілюватися і, таким чином, становить загрозу для американського суспільства. Прихильники рестрикціонізму виступили також проти імміграції з Південно-Східної Європи. Цю так звану "нову імміграцію" (до речі, за кількістю вона під кінець XIX та на початку XX ст. переважала "стару імміграцію" – вихідців із північно-західних країн Європи)

⁷ Шлепаков А.Н. США: социальная структура общества и его национальный состав. К., 1976, с. 218.

⁸ Фурсова Л.Н. Иммиграция и национальное развитие Канады. 1946–1970 гг. М., 1975, с. 10.

⁹ The American People's Encyclopedia. Chicago, Spencer Press, INC, 1957, p. 6.

¹⁰ Шлепаков А.Н. США: социальная структура общества и его национальный состав, с. 168.

звинувачували у неосвіченості, схильності до злочинності й інших лихах та протиставляли їй "старій імміграції". В дійсності, – доводиться в монографії Ш.А.Богіної, "Іммігрантське населення США", – при всіх етнічних і культурних особливостях іммігрантських груп, при досить важливій різниці іммігрантського стажу і відповідно ступеня асимільованості між "старими" і "новими" іммігрантами – єдиною принциповою відмінністю між цими двома категоріями можна вважати різницю у співвідношенні рівнів країни походження і країни поселення¹¹. Виразні докази "неасимілятивності" вихідців із Південної і Східної Європи використовувалися шовіністично настроєними колами для обмеження їхнього в'їзду в США, що відбивало прагнення офіційної Америки зберегти панівні засади англійців, шотландців, ірландців – ядра американської нації.

З цією метою приймалися і відомі рестрикціоністські закони. Так, наприклад, допуск у країну 3% іммігрантів від загальної кількості населення кожної національної групи за станом на 1910 р. (акт 1921 р.), або ж 2% за переписом 1890 р. (акт 1924 р.), чи то тих самих 2% тільки тепер вже за переписом 1920 р. (поправка до акту 1924 р.) різко обмежив в'їзд представників несвропейських країн. Як відомо, для Європи в 1901 р. була встановлена загальна річна квота в 358 тис. чоловік, а пізніше – 153714 .

Етнічний склад населення Сполучених Штатів на 1920 р. був таким, що квота свідомо надавала перевагу іммігрантам із північно-західних країн Європи. За даними президентської комісії, із 94,8 млн. білого населення США 41,3 млн. чоловік – нащадки іммігрантів колоніального періоду (1607–1776 рр.) і 53,5 млн. – післяколоніального періоду. Причому три чверті населення першої групи складали особи британського походження, а в другій групі 63% були вихідці із Північної і Західної Європи. Відповідно до квоти офіційні власті щорічно дозволяли в'їзд з цих країн у США III 733 особам (73% європейської квоти), в тому числі 65 361 чоловіку (44%) з Англії і Північної Ірландії; 17 756 – з Ірландії; 25 814 – з Німеччини; 5802 – із скандинавських держав. Для деяких країн ліміт не перевищував 100 чоловік¹². Що ж до іммігрантів з Азії, то в США існував окремий закон, який забороняв їм в'їзд у країну. На цей час квота не стосувалася лише країн Західної півкулі, чим і зумовлюється порівняно великий приплив іммігрантів з цього регіону. Однак і тут заохочувался в'їзд білих переселенців, серед яких переважали канадці: в 1921–1930 рр. вони становили понад 1/3 всіх іммігрантів із Західної півкулі (592 201 чоловік), а в 1961–1960 рр. – більше половини (598 992).

В імміграційній політиці США наступних років, хоч формально і відмовилися від расових принципів обмежень при допуску в країну громадян іноземного походження, в практиці їх дотримувалися. Йдеться, зокрема, про "Закон Маккарена-Уолтера", прийнятий у 1952 р., та Імміграційний акт 1965 р. Характеризуючи закон Маккарена-Уолтера, професор Чикагського університету Філіпп Хойсер підкреслював, що він "увіковічує доктрину расизму, засновану на нічим не виправданих припущеннях відносно різних якостей і потенцій різних етнічних і національних груп"¹³. Расова дискримінація на практиці виража-

¹¹ Богіна Ш.А. Иммигрантское население США. М., 1975, с. 8.

¹² Dinnerstein L., Reimers D.M. Ethnic Americans. A History of Immigration and Assimilation. Harper and Row Publishers. New York, Hagerstown, San Francisco, London, 1975, p. 71, 72.

¹³ Цит. за: Баграмов Л.А. Иммигранты в США. М., 1957, с. 49.

лась у тому, що для Великобританії з населенням 47 млн. чоловік виділялась квота в 65 721, а для 20 азіатських країн з населенням в 1,5 млрд. — лише 2 тис., тобто в 30 разів менше¹⁴. Власне кажучи, цей закон, як й інші, у визначенні "бажаних" іммігрантів виходив із критеріїв їх асиміляційності. За висновками Президентської комісії по імміграції і натуралізації, яка працювала в 1952-1953 рр., у країну потрібно допускати тих, хто врешті-решт може асимілюватися.

За таких умов, зазначає дослідник асиміляційних процесів у США І.Рейд, "принцип виключення є найбільш ефективним заходом імміграційного законодавства для регуляції кількості і якості населення з урахуванням його асиміляційності. Тобто, країна допускає ті народи, які вона бажає, і виключає всі інші"¹⁵. Цей принцип ми зустрічаємо і в імміграційному акті 1965 р., де скасована квота за національними ознаками замінюється регіональними квотами — 120 тис. із країн Західної півкулі і 170 тис. із інших країн, але не більше 20 тис. від окремої країни. Прийняті закони надавали перевагу іммігрантам, що мають високу кваліфікацію і професію, яких потребують США. Найважливіші сприятливі фактори асиміляції (кваліфікований іммігрант, як правило, володіє англійською мовою і йому надається робота в англійськомовному оточенні, професійна підготовка) дозволяють їм за порівняно короткий строк включитися у соціальну структуру суспільства. На основі структурної асиміляції відбувається аккультурація (культурна асиміляція), яка веде до етнічної асиміляції.

Оскільки такі якості властиві в першу чергу вихідцям із північно-західних європейських країн, економічний розвиток яких близький до США і для яких характерна певна близькість мов і культур, особливо, коли йдеться про Англію, Ірландію, скандинавські країни, основну масу іммігрантів складали представники саме цих країн. Протягом 1920-1970 рр. лише з Британських островів і Ірландії прибуло понад 1250 тис. іммігрантів (а всього за останні 155 років близько 10 млн. чоловік, або ж 1/5 всіх іммігрантів).

Що ж до імміграції з інших регіонів світу, то значну частину її становлять висококваліфіковані кадри, в'їзд яких воляко заохочується імміграційними властями, "викачування умів" — одна з найхарактерніших рис імміграційної політики Сполучених Штатів¹⁶, зокрема, щодо країн, що розвиваються¹⁷.

Здавалося, що імміграційне законодавство США відпрацювало рестрикціоністську систему настільки, що в країні не може бути "небажаних" переселенців. Однак і сьогодні питання про прийняття ще більш жорстких заходів щодо селекції іммігрантів для Сполучених Штатів стоїть досить гостро. Воно пов'язано передусім з проблемою "безвізних іммігрантів", які у пошуках роботи прибувають до США без дозволу на в'їзд із країн Латинської Америки і

¹⁴Полищук Э.А. Закон Маккарена-Уолтера и некоторые вопросы иммиграционной политики США после второй мировой войны. — В кн.: Актуальные вопросы истории США и Англии в новое и новейшее время. Л., 1975, с. 24-25.

¹⁵Reid I. Immigration and Assimilation. — Current History, 1955, vol.29, N 171, p. 306.

¹⁶Шлепаков А.Н. Раса и национальные основы иммиграционной политики США в 20-60-х годах XX в., с. 326.

¹⁷Смирнова Л.А. "Утечка умов" в Соединенные Штаты из развивающихся стран в начале 1970-х годов. — В кн.: Расы и народы, вып. 6. М., 1976, с. 102-118.

Карибського басейну, де кількість бажаючих емігрувати значно перевищує квоту, встановлену для них законом 1965 р. Їх кількість постійно зростає у зв'язку з високим рівнем безробіття в таких країнах, як Мексика, Аргентина, Пуерто-Ріко та ін. Так, на початку 70-х рр. "безвізних" імігрантів налічувалося до 3 млн.¹⁸, а в 1976 р., за даними іміграційних й натуралізаційних властей, - від 6 до 8 млн.; за цими ж профспілок - 12 млн.¹⁹ Причини такого явища, з одного боку, виступає злиденне життя значної частини населення латиноамериканських країн, а з другого - заінтересованість американських підприємців у дешевій і до того ж безправній робочій силі.

Останнім часом у США з новою силою поширився рух за обмеження допуску "нелегальних" імігрантів. Шовіністичні кола вважають, що іспаномовне населення становить загрозу для американського суспільства. Це пов'язано з тенденцією до об'єднання вихідців із латиноамериканських країн у боротьбі за більш широкі права у соціальній і економічній сферах. Сьогодні, за офіційними даними, вони нараховують 16 млн. чоловік і за прогнозами через 25 років, при збереженні теперішніх темпів іміграції, іспаномовне населення США стане найбільшою національною меншістю, яка за кількістю перевищить навіть негрів²⁰.

Офіційні кола Сполучених Штатів здійснюють заходи по обмеженню кількості "безвізних" імігрантів - щороку із країни депортується 750 тис. чоловік. Вже двічі в палаті представників приймався закон проти нелегального в'їзду імігрантів, але сенат, під натиском зацікавлених впливових підприємців, його не стверджував. Такий факт може служити черговим підтвердженням того, що американська буржуазія прагне використати потік "нелегальних" імігрантів у своїх інтересах: по-перше, як джерело великих прибутків; по-друге, як інструмент для роз'єднання єдності робітничого класу. Ця стара тактика нацькування робітників однієї нації на робітників іншої²¹ застосовується нею і в сучасних умовах.

Рестрикціоністська політика Канади і США має багато спільних рис. Майже паралельно з закриттям дверей для вільної іміграції у США в Канаді приймаються заходи, спрямовані передусім проти східної іміграції²². Закон 1923 р. забороняв в'їзд китайцям, відповідно до угоди з Японією значно скорочувалася кількість імігрантів з цієї країни та ін. Прийнятий у 1952 р. іміграційний акт (вказуємо, в рік прийняття у США закону Маккарена-Уолтера) на перший погляд не проголошував відвертих расистських положень, не встановлював квот за національно-расовими ознаками. Однак він доповнювався рядом положень і параграфів, які давали перевагу одним країнам над іншими²³. До того ж акт надавав необмежену свободу дій іміграційним властям²⁴. Власне ці обставини й визначили національний склад післявоєнної іміграції, де панівні позиції зайняли вихідці з Британських островів. Лише за десяти-

¹⁸People's World, 1973, May 19.

¹⁹Neue Züricher Zeitung, 1977, den 12. Januar.

²⁰За рубежом, 1977, 11-17 ноября.

²¹Див.: Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 24, с. 91.

²²Corbett D.C. Canada's Immigration Policy, A Critique. University of Toronto Press, Toronto, 1957.

²³Фурсова І.Н. Расизм в иммиграционной политике Канады, с. 192.

²⁴Hawkins F. Canada and Immigration. Public Policy and Public Concern. McGill-Queen's University Press, Montreal and London, 1972, p. 102.

річчя (1951-1960) до Канади їх прибуло 401,7 тис., або ж понад 25% усіх іммігрантів цього періоду²⁵. Якщо для інших груп, хіба що крім італійської, характерне зменшення імміграції протягом 1951-1971 рр., то для Великобританії, навпаки, збільшення - з 21 до 24%²⁶. Надання переваг представникам Британських островів сприяло зміцненню північних позицій англоканадців у канадському суспільстві. Про це свідчить і таблиця розподілу населення за етнічним походженням.

Т а б л и ц я *

Основна етнічна група	1961		1971	
	кількість в тисячах	в % до всього населення	кількість в тисячах	в % до всього населення
Британські групи (англійська, ірландська, шотландська, ін.)	7997	43,8	9624	44,6
Французька	5540	30,4	6180	28,6
Німецька	1050	5,1	1317	6,1
Італійська	450	2,5	730	3,4
Українська	473	2,6	580	2,7
Голландська	430	2,4	426	2,0
Скандинавські групи	387	2,1	385	1,8
Польська	323	1,8	306	1,5
Корінне населення	220	1,2	295	1,4
Інші	1368	5,7	1713	7,9

* Складена за даними: "1961 Census of Canada", Series 1,2; "1971 Census of Canada, Advance Bulletin, Population by Specified Ethnic Groups".

Щоправда, в 70-х рр. кількість іммігрантів з Англії значно зменшується порівняно з минулим десятиріччям, натомість зросло число вихідців з країн Карибського басейну, Азії і Африки. Якщо в 1966 р. дев'ять із десяти іммігрантів були англійці, то в 1976 р. майже половина з 149 500 чоловік, допущених у Канаду, була вихідці із названих вище регіонів²⁷. Оскільки імміграція виступає важливим фактором демографічної ситуації (в сучасних умовах народжуваність у Канаді постійно знижується), головним джерелом зростання кількості населення країни залишаються іммігранти. Перед офіційними колами стало питання про те, звідки повинні прибувати до Канади іммігранти, щоб не порушити існуючої етнічної ієрархії. Після дебатів в офіційних установах у 1975 р. канадський уряд прийняв новий імміграційний закон, який дістав назву "Зелена книга". Основне завдання його - встановити жорсткий контроль над імміграцією і обмежити її неевропейські джерела.

Виходячи з скрутною економічною ситуації, зокрема високого рівня безробіття, "Зелена книга" пропонує допускати в країну лише іммігрантів з професією, яких недостатньо в Канаді, або ж тих, хто погоджується виконувати роботу, від якої відмовляються канадці²⁸. Разом з тим вводяться додат-

²⁵ Берзина М.Н. Формирование этнического состава населения Канады. М., 1971, с. 64, 70.

²⁶ Shaw R., Kiewer E. Aspects of Canadian Immigration. - International Migration, 1973, vol. 11, N 3, p. 120.

²⁷ За рублем, 1974, 11-17 лютого.

²⁸ On the Green Paper and Immigration Policy. Submission to Special Joint Committee on Immigration Policy by Central Executive Communist Party of Canada. - Communist Viewpoint, 1975, vol. 7, N 4.

кові обмеження до положень попереднього закону, "Білої книги" від 1966 р., про "сімейні стосунки" і "категорії, яким гарантується робота". Селекція іммігрантів проводиться за системою балів. Пропускним цензом є 50 балів із ста можливих. І як би представники власті не силкувалися заповнити, що ця система не пов'язана з обмеженнями за расовими, національними ознаками, її вимоги говорять про чітке національно-расове сирмування. Давчи оцінку 100-бальній системі, журнал "Ком'юніст В'юїлїт" наголошував, що "вона ввібрала в себе расистські риси, зокрема, коли йдеться про освіту, професійну підготовку і письменність; все це спрямовано проти вихідців з Азії, Африки, країн Карібського басейну і Латинської Америки, за винятком, звичайно, привілейованих осіб із цих регіонів"²⁹. До останніх належать висококваліфіковані спеціалісти. Для Канади, як і для США, також характерне "ви-качування умів" з країн, що розвиваються: у 1963-1972 рр. до Канади прибуло 56 598 іммігрантів з високою професійною кваліфікацією³⁰. Без сумніву, у відповідності з новим імміграційним законом ця тенденція буде зберігатися і в майбутньому. Селекцію іммігрантів, згідно з законодавством, здійснюють представники міністерства праці й імміграції в Канаді та його 36 закордонних агентств³¹.

Паралельно з підготовкою й прийняттям нового рестрикціоністського закону в Канаді посилювалися расистські випадки проти іммігрантів з кольоровою шкірою. Расисти вимагають депортації кольорових заробітчан, звинувачуючи їх у всіх лихах сьгоднішньої Канади³². Прослідковується закономірність, що прийняття кожного рестрикціоністського закону як у Сполучених Штатах Америки, так і в Канаді передувала активізація діяльності шовіністичних кіл, що вело до загострення національно-расових конфліктів. Згадувана обставина відбивалася на асиміляційних процесах. Як правило, нагнітання напруженості у відносинах між окремими національними групами, а саме таку тактику застосовують шовіністи, а також поглиблення суперечностей у національному розвитку США і Канади сприяють зростанню етнічної самосвідомості у вихідців з інших країн, посилює в їхньому середовищі консолідаційні процеси. Ці фактори до певної міри гальмують темпи асиміляції.

Важливим фактором в асиміляційних процесах є те, що нові іммігранти, привносячи з собою звичаї, культуру країни походження, тим самим вносять позбавлення в діяльність організацій своїх співвітчизників, посилюють тенденцію збереження елементів культури і побуту країни еміграції. Ця обставина, як і згадані вище, - одне із джерел зростання етнічної самосвідомості й спору іммігрантських груп насильницькій асиміляції. В цьому плані рестрикціоністські закони можна розглядати як дійові заходи уряду, спрямовані на скорочення, а по можливості, й виключення певних джерел імміграції - саме тих, вихідці з яких, за виробленим протягом десятиків років стереотипом, вважаються "неасимілятивними".

Таким чином, рестрикціонізм як явище в імміграційній політиці Сполуче-

²⁹Social and Labour Bulletin. International Labour Office. Geneva, 1976, N 1.

³⁰Faulwetter H. "Gehirnraub" - Ausplünderung der Entwicklungsländer. - Horizont, 1977, N 39, S. 23.

³¹Canadian Almanac and Directory, 1976; Copp Clark Publishing, 1976, p. 581.

³²За рубежом, 1977, II-17 листопада.

них Штатів Америки й Канади породжені особливостями економічного й національного розвитку цих країн на різних історичних етапах. Він відображає чітко диференційоване, сформоване на основі расових факторів ставлення офіційних кіл до вихідців із різних країн світу: прихильне до представників із північно-західних країн Європи й упереджене до іммігрантів з Азії, Латинської Америки, Карибського басейну. Рестрикціоністська політика США і Канади виступає одним із факторів стабілізації національного складу населення, вона являє собою засіб, який сприяє асиміляції осіб іноземного походження, що й використовується урядовими колами в своїх класових інтересах.

В. Н. Гулевич

БОРОТЬБА В ФРН ПРОТИ МІЛІТАРИЗМУ І РЕВАНШИЗМУ
(1955–1969 рр.)

У багатьох документах і матеріалах КПРС, міжнародного комуністичного та робітничого руху не раз підкреслювалося, що Західна Німеччина з її мілітаристською реваншистською політикою тривалий час була головним вогнищем воєнної небезпеки у центрі Європи.

З створенням у 1949 р. ФРН протягом двох десятиліть правлячі кола цієї країни, всіляко розпалюючи реваншистські пристрасті, виступаючи за насильницький перегляд результатів другої світової війни і післявоєнного розвитку, чинили відчайдушний опір щонайменшим зусиллям, спрямованим на послаблення міжнародної напруженості. Реваншизм був поставлений у ранг офіційної політики боннського уряду, очолюваного партією ХДС/ХСС.

Початок 70-х рр. став певною віхою у зовнішньополітичній діяльності ФРН, пов'язаною з загальними змінами у співвідношенні й розстановці політичних сил на міжнародній арені, класовах сил ФРН. Правлячі кола Західної Німеччини змушені були піти по шляху визнання реальностей в Європі, перебудовувати свій зовнішньополітичний курс, пристосовуючи його до змін, що відбуваються у світі. Величезне значення з цієї точки зору мало укладення між ФРН і соціалістичними країнами Європи системи договорів і угод, які відповідають територіальним і політичним реальностям, що склалися на континенті, закладають основу для розвитку добросусідських відносин ФРН з СРСР та іншими країнами соціалізму.

Проте укладення договорів аж ніяк не означає зникнення мілітаристських і реваншистських сил у ФРН. Тому вивчення історії боротьби проти мілітаризму і реваншизму, зокрема боротьби проти нього миролюбних і прогресивних сил Західної Німеччини, має не тільки наукове значення. Воно зберігає також велику політичну актуальність. Дослідженню цього питання постійно приділяють увагу радянські і прогресивні зарубіжні автори.

Хронологічно поставлена проблема охоплює період з 1955 р. (рік набрання чинності Паризьких угод і початку широкої мілітаризації ФРН) до 1969 р. (коли від політичного керівництва країною було усунуто голову партію монополістичної буржуазії – ХДС/ХСС).

Правильний підхід до оцінки й аналізу всіх питань, що стосуються дослідження даної теми, вказують твори класиків марксизму–ленінізму. В рішеннях і матеріалах з'їздів КПРС і пленумів ЦК нашої партії, в багатьох документах зовнішньої політики СРСР, в матеріалах міжнародних нарад комуністичних і робітничих партій, в заявах країн – учасниць Варшавського договору даються важливі оцінки зовнішньої політики і внутрішнього становища ФРН і умов боротьби в цій країні миролюбних сил.

Величезне значення мають документи і матеріали Соціалістичної єдиної партії Німеччини, особливо рішення з'їздів СЄПН, праці і виступи В. Піка, В. Ульбріхта, О. Протезоля, Е. Хонеккера, М. Реймана та інших видатних діячів

німецького робітничого руху, а також статті комуністичної партійної преси, в яких міститься глибокий аналіз процесів, що відбуваються у ФРН. Послідовна і мужня боротьба західнонімецьких комуністів за мир проти милітаризму й реваншизму досить переконливо викладена в документах з'їзду Комуністичної партії Німеччини (КПН) і Німецької Комуністичної партії (НКП), в рішеннях партійних конференцій КПН і пленумів КПН і НКП, в заявах ЦК КПН і правління НКП та інших матеріалах.

У науковій літературі СРСР хоч і відсутні поки що спеціальні дослідження про антимілітаристський, антиреваншистський рух у Західній Німеччині в період, що розглядається, проте радянськими істориками та економістами створено багато праць, які значною мірою допомагають вивченню цього питання. В них аналізується розвиток післявоєнного німецького імперіалізму, його політика, діяльність відроджених західнонімецьких монополій та їхній вплив на внутрішню і зовнішню політику ФРН, процес милітаризації суспільного та економічного життя країни, структура класового суспільства і класова боротьба в Західній Німеччині та інші питання. В деяких з них у тій чи іншій мірі висвітлюється опір внутрішніх сил ФРН милітаристській і реваншистській політиці боннського уряду.

В числі авторів праць з цих питань можна назвати А.С.Брусалинського, М.М.Іноземцева, О.А.Галкіна, Д.І.Мельникова, П.А.Ніколаєва, О.Ф.Зальотного, І.С.Кремера, В.Д.Кульбачкіна, Є.П.Хмельницьку, В.Д.Єжова, В.В.Ломейка, В.І.Мішково, О.Сальковського, Г.П.Солжеса, Г.Сорогоняна, А.А.Дьоміна, І.Д.Тропєнка, М.А.Труніна, М.Р.Тулунчійського, П.П.Шанюниченка, Л.А.Шевєрду, Ф.Н.Шев"якова, Б.С.Шумського, Є.Є.Шериньова, Р.П.Федорова, Б.С.Фоміна, Ю.К.Фішевського, А.Б.Чернова, П.М.Масалова, А.Б.Вебера, Г.М.Беспалова, Л.Г.Істятіна, К.К.Бзаєва, Б.Ф.Ключникова, Я.Я.Етінгера, П.І.Польшикова, І.М.Кривогуза, А.В.Бешенцева, П.А.Наумова, П.С.Кривога, В.Михайлова, Є.Новосельцева, Н.Є.Полянова, Л.А.Безименського, Є.Григор"єва, Г.С.Александровича, Ю.М.Королькова і багатьох інших.

Для вивчення даної проблеми важливе значення мають наукові праці загального характеру, в яких розглядаються основні закономірності сучасного етапу розвитку капіталістичного суспільства і загальні риси робітничого руху і антимілітаристської боротьби, різні аспекти економіки і політики західнонімецького імперіалізму¹.

Багато цікавого матеріалу про боротьбу робітничого класу ФРН проти милітаризму, діяльність західнонімецьких комуністів міститься в праці В.Д.Єжова, присвяченій робітничому рухові в цій країні². Це поки що єдине в нашій країні монографічне дослідження на дану тему.

¹ Великий Октябрь и мировой революционный процесс (Пятьдесят лет борьбы рабочего класса во главе революционных сил современной эпохи). М., 1967; Международное революционное движение рабочего класса (к 100-летию I Интернационала). М., 1965; Структура рабочего класса капиталистических стран. Прага, 1962; Проблемы современного капитализма и рабочий класс. Прага, 1963; Современные проблемы международного рабочего и профсоюзного движения. М., 1962; Партия в системе диктатуры монополий. М., 1964; Политический механизм диктатуры монополии. М., 1974; Классовая борьба в развитых капиталистических странах. М., 1966; Рабочий класс капиталистических стран и научно-техническая революция. Прага, 1969; Государственно-монополистический капитализм ФРГ. Л., 1971. Научно-техническая революция и проблемы коммунистического движения. М., 1972. Рабочий класс - главная революционная сила. М., 1973.

² Єжов В.Д. Классовые бои на Рейне. Рабочее движение в Западной Германии. 1945-1973. М., 1973.

Класовим битвам у ФРН присвячені роботи В.Д.Кульбакіна і Л.А.Шевєрди³. Стратегія і тактика західнонімецьких комуністів, їхня багатогранна діяльність розглядаються в працях П.М.Масалова, І.В.Мориганова, В.С.Рихіна⁴. Аналізові антивоєнної діяльності профспілок ФРН, їхньої ролі в соціально-економічній і політичній боротьбі західнонімецьких трудящих присвячені дослідження А.Б.Чернова⁵. Диференціація в профспілковому русі ФРН, боротьба в ньому двох тенденцій досліджуються в роботах Р.І.Давидової, Г.Кацмана, Б.Ключникова⁶.

Цікавий матеріал про позицію соціал-демократичного керівництва та профспілкових лідерів ФРН в питаннях мілітаризації країни та антимилітаристської боротьби робітничого класу, про процеси, що відбуваються всередині СДПН та профспілок, міститься в монографіях М.А.Труніна і В.С.Шумського⁷.

В праці М.А.Труніна розкриваються економічні і соціальні коріння опортунізму в робітничому русі Західної Німеччини, розглядаються форми боротьби трудящих, рядових членів профспілок і СДПН проти озброєння країни. В.С.Шумський на чисельних прикладах показує ту велику шкоду, яку завдали своїм антикомунізмом західнонімецькі соціал-демократичні лідери інтересам робітничого руху, антимилітаристській боротьбі в країні. Антикомунізм, підкреслює автор, скував можливості опору трудящих натискові монополій, їх виступів проти активізації реваншистських, неонацистських сил.

Еволюція соціал-демократичного духу, протидії лівого крила СДПН опортуністичній політиці правих лідерів досліджуються в роботах В.А.Нікітіна, В.С.Кудінова, І.М.Кривогуза, В.І.Качанова і В.С.Шумського, В.Т.Васіна та ін.⁸

Значний науковий інтерес становлять радянські публікації, присвячені соціально-класовій структурі західнонімецького суспільства і висновкам, що ви-

³Кульбакін В.Д. Рабочее движение в Западной Германии после второй мировой войны. М., 1959; Шевєрда Л.А. Рабочее движение в ФРГ. М., 1961.

⁴Масалов П.М. Движение за легализацию Коммунистической партии Германии. - В кн.: Читинский педагогический институт. Материалы XIX научной конференции. Чита, 1967; Масалов П.М. Рабочая печать ФРГ (о подпольной печати КПГ). 1960-1969. - Ученые записки Читинского педагогического института, вып. 18. Вопросы истории; Масалов П.М. Политика КПГ и ее буржуазные фальсификаторы. - Вопросы философии и научного коммунизма. Чита, 1969; Мориганов И.В. Боевой авангард рабочего класса ФРГ. - Вопросы истории КПСС, 1964, № 1; Рихин В.С. Коммунисты Западной Германии в борьбе за единство действий рабочего класса (1956-1968). - В кн.: Основные проблемы рабочего движения в развитых капиталистических странах. М., 1970.

⁵Чернов А.Б. Объединение немецких профсоюзов и антимилиитаристская борьба в ФРГ (1955-1966 гг.). - Ежегодник германской истории. 1971. М., 1973; Чернов А.Б. Профсоюзы ФРГ и борьба за интересы трудящихся. М., 1975.

⁶Давидова Р.И. Усиление борьбы течений в профсоюзном движении ФРГ (1961-1963 гг.). - Ученые записки Московского педагогического института, 1967, т. 244. Из истории рабочего и национально-освободительного движения; Кацман Г. Активизация левых сил в профсоюзах ФРГ. - Мировая экономика и международные отношения, 1964, № 5; Ключников Б. Пятая колонна в профсоюзах ФРГ. М., 1962.

⁷Трунин Н.А. Милитаризация ФРГ и политика социал-демократической партии. М., 1962; Шумский В.С. Политика без будущего. Антикоммунизм правых лидеров СДПН. М., 1967.

⁸Нікітін В.А. Еволюція громадсько-політичних поглядів західнонімецьких правих соціал-демократів. - Научні доповіді вищої школи. Філософські науки, 1969, № 2; Кудінов В.С. Ідеологія без перспективи. Алма-Ата, 1970; Кривогуз І.М. Сучасна соціал-демократія і її стосунки до проблем війни і миру. М., 1972; Качанов В.І., Шумський В.С. Політика класового розвуження. М., 1972; Васін В.Т. Сучасне положення соціал-демократії. - Російський клас і сучасний світ, 1975, № 6.

пливають з її еволюції, для стратегії і тактики комуністичного і робітничого руху. Ці питання досліджуються в працях А.Б.Вебера, О.А.Галкіна, І.Н.Фалєєвої⁹.

Характеризуючи зовнішню політику західнонімецького імперіалізму, розкриваючи специфічні риси сучасного реваншизму, його нові методи, тактику, монографія В.І.Мілкової сприяє більш глибокому розумінню політики правлячих кіл ФРН і завдань по приборканню реваншистів¹⁰.

Аналізові воєнно-політичних аспектів розвитку імперіалізму та мілітаризму в Західній Німеччині, діяльності внутрішніх сил ФРН, які виступають проти мілітаризму, присвячена монографічна праця О.Ф.Зальотного¹¹.

Суть системи державно-монополістичного капіталізму ФРН, соціальні основи об'єднання влади монополій з владою держави розкриваються в збірнику "Монополії і держава ФРН", а також у книгах Г.П.Сольєса, Ю.К.Фішевського та ін.¹²

Корисною для визначення поставленої проблеми є робота А.В.Бешенцева, присвячена викриттю реакційної суті воєнної ідеології західнонімецьких реваншистів. В ній характеризуються соціально-економічні і політичні передумови, що сприяли відродженню цієї ідеології, показуються її ідейно-філософські джерела¹³.

А.А.Гуров і Ф.Н.Шев'яков у своїх працях розглядають теорію і практику західнонімецького імперіалізму в галузі мілітаризації економіки, науки, суспільного життя країни¹⁴.

Розкриттю важливих сторін розвитку ФРН, внаслідок якого вона в 50-60-ті рр. стала небезпечним вогнищем війни у Європі, присвячені роботи К.К.Бзаєва, Б.С.Фоміна, Л.Г.Істягіна, Н.В.Волкова, Л.П.Макарова, Н.Ф.Голованова, П.П.Шапошніченко та ін.¹⁵

Глибше розібратися в ситуації в Західній Німеччині, в джерелах і рушійних силах політики її уряду допомагає науково-публіцистична праця П.А.Наумова, який тривалий час був у ФРН кореспондентом "Правди"¹⁶. Автор

⁹ Вебер А.Б. Классовая структура общества в Западной Германии. М., 1961; Галкин А.А. Сдвиги в социальной структуре капиталистических стран и рабочий класс. - Рабочий класс и современный мир, 1972, № 3, 6; Фалеева И.Н. Социальная структура западногерманского общества. - Рабочий класс и современный мир, 1973, № 2; Див. також: Рабочий класс в социальной структуре индустриально развитых капиталистических стран. М., 1977.

¹⁰ Мілкова В.И. Дипломатия реванша. М., 1966.

¹¹ Зальотный А.Ф. Милитаризация ФРГ. М., 1969.

¹² Монополии и государство ФРГ. М., 1962; Солье Г.П. Монополии и государство ФРГ. М., 1960; Фішевський Ю.К. Монополии ФРГ - оплот імперіалістическої реакції. М., 1961; Государственно-монополистический капитализм ФРГ. Л., 1971.

¹³ Бешенцев А.В. Военная идеология западногерманских реваншистов. М., 1962.

¹⁴ Гуров А.А. Идейные оруженосцы военно-промышленных монополий ФРГ. М., 1959; Шев'яков Ф.Н. Идеология западногерманского империализма. М., 1962.

¹⁵ Бзаев К.К. Реакционная внутренняя и внешняя политика западногерманского империализма. Орджоникидзе, 1965; Фомин Б.С. Главная угроза миру в Европе. М., 1963; Истягин Л.Г. ФРГ и НАТО. М., 1963; Волков Н.В. и Макаров Л.П. Ударная сила НАТО в Европе. М., 1967; Макаров Л.П. и Голова Н.Ф. Бонна - очаг агрессии и реванша. М., 1962; Макаров Л.П. и Голованов Н.Ф. Западная Германия и НАТО. М., 1963; Шапошніченко П.П. Политика Бонна - угроза безопасности в Европе. Очерк военной политики ФРГ. 1949-1961. М., 1962.

¹⁶ Наумов П.А. Бонна - сила и бессилие. М., 1965.

показує розстановку класових сил у країні, зупиняється на деяких питаннях антимілітаристської боротьби.

Аналізові причин відродження неонацистського руху в Західній Німеччині, розкриттю коренів, соціальної бази, теорії і практики неонацизму, можливості його подолання присвячені роботи О.А.Галкіна, В.Б.Ломейка, Ф.І.Новік¹⁷. Класова суть неофашизму, основні його концепції, методи пропаганди докладно аналізуються в фундаментальній праці "Критика ідеології неофашизму", написаній вченими Радянського Союзу, НДР і прогресивними діячами ряду капіталістичних країн¹⁸.

Для глибокого вивчення поставленої проблеми корисними є збірник доповідей істориків СРСР і НДР на науковій сесії в Москві в 1964 р. і праця М.Р.Тулчинського. В них дається оцінка і критика діяльності західнонімецького так званого "остфюрингу" ("дослідження Сходу"), який являє собою згусток реваншистських, мілітаристських та антикомуністичних поглядів і концепцій¹⁹.

Великий вклад у справу вивчення питань боротьби миролюбних і прогресивних сил ФРН проти мілітаризму і реваншизму вносять дослідники Німецької Демократичної Республіки. Певне місце цій боротьбі приділено у сьомому та восьмому томах "Історії німецького робітничого руху", підготовленої Інститутом марксизму-ленінізму при ЦК ССНН²⁰.

Важливе значення для розробки теми мають фундаментальні праці економістів та істориків НДР "Імперіалізм сьогодні", "Імперіалізм ФРН" і "Влада сотні"²¹.

В цих роботах, поряд з всебічним марксистським висвітленням і політ-економічним аналізом державно-монополістичного капіталізму, розглядаються умови і завдання боротьби західнонімецького робітничого класу проти всевладдя монополій, проти мілітаризму, за демократичне вирішення актуальних проблем життя. В праці "Імперіалізм ФРН" дослідження концентрується на закономірностях і нових явищах, властивих західнонімецькому імперіалізмові на рубежі 60-70-х рр. Значну увагу приділено висновкам, що витікають з цього, для класової боротьби на сучасному етапі.

Цінні матеріали про західнонімецькі монополії, про тісний зв'язок урядових кіл Бонна з концернами, про розстановку сил у парламенті містяться в працях М.Банашака, Р.Баумана, Г.Берча²².

Для глибокого і всебічного вивчення умов боротьби в ФРН проти мілітаризму велике значення мають праці Ю.Кучинського про становище робітничого

¹⁷ Галкин А.А. Социология неофашизма. М., 1971; Ломейко В.Б. Есть ли шансы у нового Адольфа? М., 1968; Новик Ф.И. Неонацизм в ФРГ: подъем и поражения. М., 1976.

¹⁸ Критика идеологии неофашизма. М., 1976.

¹⁹ Критика западногерманского "остфюринга". М., 1966; Тулчинский М.Р. Адвокаты реванша. М., 1963.

²⁰ Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Bd. 7, Bd 8. Berlin, 1966.

²¹ Империализм сегодня. Государственно-монополистический капитализм в Западной Германии / Перевод с немецкого. М., 1968; Империализм ФРГ / Перевод с немецкого. М., 1973; Die Macht der Hundert. Mechanismus der staatsmonopolistischen Herrschaft in Westdeutschland. Berlin, 1966.

²² Banaschak M. Die Macht der Verbände. Berlin, 1964; Baumann G. Banken, Banken über allen. Berlin, 1956; Bertsch H. Wer sitzt auf Bonner Regierungsbank? Berlin, 1961; Bertsch H. Wer sitzt im Bonner Bundestag? Eine dokumentarische Analyse der Bundestagswahlen 1961. Berlin, 1961.

класу в Західній Німеччині²³, А.Лемніца "Державно-монополістичне регулювання і класова боротьба в Західній Німеччині"²⁴, Г.Маурішата "Зростаюче зубожіння робітничого класу Західної Німеччини в роки післявоєнного економічного піднесення"²⁵, А.Меніке "Перевага НДР в галузі охорони праці в порівнянні з Західною Німеччиною"²⁶, Х.Петрака "Становище і нові умови боротьби робітничого класу Західної Німеччини"²⁷, О.Рейнгольда "Західнонімецький державно-монополістичний капіталізм та економічна політика уряду Ерхарда" та інші його роботи²⁸, Г.Шрейнера²⁹, ряд колективних праць про становище робітничого класу ФРН³⁰.

Багато нових важливих фактів і висновків, які дають можливість уявити умови, в яких розвивався антимилітаристський рух у Західній Німеччині, містить велика колективна праця вчених НДР "Західнонімецькі профспілки і система державно-монополістичного панування 1945-1966"³¹. В ній аналізуються сильні і слабкі сторони антимилітаристської і антимилітаристської боротьби організованого робітничого класу, показаво ідейний розривок середньої профспілок, посилення диференціації в лавах реформістів і перетворення частини реформістських сил, які уособлювали раніше реакційну лінію в робітничому русі, у прибічників боротьби проти мілітаризму і реваншизму.

Матеріали про діяльність прогресивних сил в західнонімецьких профспілках містяться в ряді статей, опублікованих в журналах НДР³².

Цінною підмогою для вивчення боротьби проти мілітаризму та реваншизму в ФРН є праці, що викривають реформістські теорії правих лідерів СДПН і ОНП про подолання класових відмінностей і класової боротьби в Західній

²³Кучинский Ю. Положение рабочего класса в Западной Германии (1945-1956). М., 1957; Kuczynsky J. Darstellung der Lage der Arbeiter in Westdeutschland seit 1945. Bd 1-2. Berlin, 1963.

²⁴Lemnitz A. Die Staatsmonopolistische Regulierung und Klassenkampf in Westdeutschland. Berlin, 1965.

²⁵Maurischat G. Die zunehmende Verelendung der Arbeiterklasse in den Jahren des westdeutschen Nachkriegsaufschwung. Berlin, 1960.

²⁶Mänike A. Die Überlegenheit der DDR auf dem Gebiet der Arbeitssicherheit gegenüber Westdeutschland. Berlin, 1963.

²⁷Petrak H. Die Lage und die neuen Kampfbedingungen der Arbeiterklasse Westdeutschlands. Berlin, 1965.

²⁸Reinhold O. Der westdeutsche staatsmonopolistische Kapitalismus und die Wirtschaftspolitik der Erhard-Regierung; Рейнгольд О. ФРГ: новое в условиях борьбы за демократическую альтернативу. - Проблемы мира и социализма, 1966, № 3.

²⁹Шрейнер Г. Методы раскола и воздействия на трудящихся, применяемые западногерманскими монополиями. - В кн.: Новые формы эксплуатации и рабочее движение. М., 1960.

³⁰Воспроизводство капитала и положение рабочего класса в Западной Германии / Перевод с немецкого. М., 1961. Неустойчивость экономической системы в Западной Германии / Перевод с немецкого. М., 1964; Automatisierung und Arbeiterklasse in Westdeutschland. Berlin, 1964; Monopole-Profit- Aggression-Notstand. Berlin, 1965; "Wohin." - Fragen-Widersprüche-Wege. Gedanken über eine demokratische Zukunft der Bundesrepublik. Berlin, 1966.

³¹Die westdeutschen Gewerkschaften und das staatsmonopolistische Herrschaftssystem. 1945-1966. Berlin, 1968.

³²Brühl H. Opportunismus und staatsmonopolistischer Kapitalismus. - Die Arbeit, 1962, N 2; Heber H. Aktuelle und grundsätzliche Probleme der westdeutschen Gewerkschaftsbewegung. - Einheit, 1963, N. 8; Kolbe H. Selbstständige Gewerkschaften oder "Ordnungsfaktoren". - Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1964, N 4.

Німеччині. Цим питанням присвячені роботи Р.Зібера, П.Штіра, Г.Кольбе, К.Дікеля, Х.Хембергера, К.-Х.Редера, К.Блохера і багатьох інших³³.

Вчені НДР розробляють проблеми єдності дій всього німецького робітничого класу в боротьбі за демократію, проти милітаризму. Грунтовним дослідженням в цьому плані є праця співробітників Інституту марксизму-ленінізму при ЦК ССНН "За єдність дій німецького робітничого класу 1945-1964 рр."³⁴ В ній аналізується діяльність західнонімецьких комуністів, становище в СДПН і в профспілках (ОПН). Автори зупиняються на проблемі єдності дій у зв'язку з милітаристськими акціями боннського уряду, пропозиціях ССНН висунути спільно з соціал-демократами з ряду питань, що цікавлять обидві сторони (відмова від військової повинності, від розміщення на німецькій землі атомної зброї та ін.). В книзі розповідається про найбільш крупні виступи західнонімецького робітничого класу, а також молоді проти милітаризму.

Деякі праці, торкаючись питання про розорення західнонімецького селянства фінансовим капіталом, про вплив милітаризму на становище селян, висвітлюють і їх боротьбу проти милітаристського, реваншистського курсу боннського уряду³⁵.

Проблемам політики союзу робітничого класу і селянства і розробленню антимилітаристської, демократичної альтернативи політиці державно-монополістичного капіталізму в сільському господарстві ФРН присвячені окремі розділи праці одного з провідних економістів-аграрників НДР Е.Рехтціглера "Західнонімецьке сільське господарство на пізній стадії капіталізму"³⁶.

Чимале значення при вивченні проблеми приборкання миролюбними силами ФРН милітаризму мають праці А.Абуша, О.Віннера, А.Нордена, Г.Барта, Р.Бауера, К.Блохера, Ф.Вагнера, Г.Денглера, С.Дернберга, В.Дорста, Г.Едельхофа, Г.Зедера, М.Зейдевіца, Г.Крюгера, Л.Лемана, Г.Хаака і Г.Кесслера, Х.Хембергера, Л.Штерна, Г.-Ю.Штокеля і багатьох інших істориків, економістів, відомих громадських діячів та публіцистів НДР.

Відомий громадський діяч НДР М.Зейдевіц у великій науково-популярній праці "Німеччина між Одером і Рейном"; аналізуючи економічне і політичне становище в обох німецьких державах, розповідає і про опір миролюбних сил ФРН милітаристській політиці боннського уряду³⁷.

В книзі Г.Денглера "Тенета Бонна"³⁸ розглядаються різноманітні форми опору західнонімецького населення милітаризації ФРН і атомному озброєнню бундесвера.

³³Sieber R. Wirtschaftstheorie, die die Rechtssozialisten verteidigen. Berlin, 1963; Kolbe H. Ihr Weg von Godesberg bis Köln. Berlin, 1962; Dickel K. Zur Militärpolitik der SPD. Berlin, 1958; Hemberger H. Die Essener Wirtschaftskonferenz der SPD und die Interessen der Arbeiterklasse. - Einheit, 1963, N. 11; Röder K.H. SPD und Bonner Staat. Berlin, 1964; Säder G. Über politisch-ideologischen Konzeption der SPD-Führer. - Einheit, 1961, N. 10; Blöcher K. Zur Wehrpolitik der rechten SPD-Führung. Hannover 1946 bis Hannover 1960. Berlin, 1961; Zedler G. Очерк правосоциалистической идеологии / Перевод с немецкого. М., 1959.

³⁴Für die Aktionseinheit der deutschen Arbeiterklasse. 1945-1964. Berlin, 1965.

³⁵Обработка западногерманского крестьянства финансовым капиталом / Перевод с немецкого. М., 1964; Siebert R. Bauernland unter NATO-Stiefel. Berlin, 1961.

³⁶Rechtziegler E. Westdeutsche Landwirtschaft in Spätkapitalismus. - DWI-Forschungshäfte, 1969, N 4.

³⁷Зейдевіц М. Германия между Одером и Рейном / Перевод с немецкого. М., 1960.

³⁸Денглер Г. Тенета Бонна / Перевод с немецкого. М., 1962.

Відомий історик і публіцист Г.Берч у деяких своїх працях³⁹ викриває фашистське минуле верховців партії монополістичного капіталу – ХДС/ХСС, на великому документальному матеріалі розкриває тісні зв'язки цієї партії з монополіями, її роль як масової бази реакції, милітаризму і неонацизму в ФРН.

Аналізові головних напрямів воєнної політики партії християнських демократів присвячена робота "ХДС/ХСС. Хрестоносці капіталу"⁴⁰.

На жаль, у ряді праць, написаних в НДР у середині і другій половині 50-х рр., особливо в період найбільшого піднесення антимілітаристського руху в ФРН (1957–1958 рр.), виявлявся надмірний оптимізм в оцінці можливостей миролюбних сил, тенденція дещо переоцінювати розмах і деякі успіхи їхньої боротьби і недооцінювати сили боннської правлячої верхівки і міжнародної реакції на чолі з США. Все ще заважало дати ґрунтовну відповідь, чому населення Західної Німеччини допустило милітаризацію країни, проведення політики реваншизму і безпосередніх воєнних приготувань.

Великий інформаційний матеріал, що характеризує програмні документи і політику партії ФРН, у тому числі їхню позицію в питаннях милітаризації країни і боротьби за демократію, дається в довіднику "Західнонімецькі партії 1945–1965", підготовленому авторським колективом Німецького інституту всесвітньої історії (НДР)⁴¹. Показові агресивного характеру збройних сил ФРН присвячене солідне видання, підготовлене колективом авторів з НДР⁴². Викриття так званої " нової східної політики " західнонімецького уряду на чолі з К.-Т.Кізіґгером з її реваншистською і соціально-реакційною програмою присвячено збірник "Один рік боннської великої коаліції. Підсумки не-реальної політики"⁴³.

Роль позарламентської демократичної опозиції, діяльність антимілітаристських сил у ФРН показує Ю.Кучинський у праці, присвяченій 20-річній історії ФРН⁴⁴.

Серйозною підмогою у боротьбі проти ідеології західнонімецького милітаризму й реваншизму є праця "Філософія злочину"⁴⁵, написана колективом наукових співробітників кафедри філософії Інституту суспільних наук при ЦК ССНН. В ній викривається реакційна суть ідеологій милітаризму та реваншизму. Великий розділ книги присвячено аналізу і розгорнутій критиці клерикалізму, що є ідеологічною зброєю західнонімецьких імперіалістів.

Боротьбі проти сучасних витончених форм антикомунізму, питанням про шляхи його подолання прогресивними силами ФРН присвячена цінна публікація, видана в 1967 р. в НДР "Проти ідеології антикомунізму"⁴⁶.

³⁹Берч Г. ХДС/ХСС без маски / Перевод с немецкого. М., 1963; Bertsch H. Von Potsdam zur Friedensvertrag. Berlin, 1961; Bertsch H. Die Zeit, in der wir leben. Betrachtungen zum Lage in beiden deutschen Staaten. Berlin, 1962; Bertsch H. Herren mit Vergangenheit in der westdeutschen CDU/CSU-Führung. Berlin, 1963.

⁴⁰CDU/CSU. Kreuzritter des Kapitals. Halle, 1968.

⁴¹Die westdeutschen Parteien 1945–1965. Ein Handbuch. Berlin, 1965.

⁴²Бундесвер – армия реванша / Перевод с немецкого. М., 1969.

⁴³Ein Jahr Bonner grosse Koalition. Bilanz einer verfehlten Politik. Berlin, 1967.

⁴⁴Кучинский Ю. Так это было в действительности. Обзор двадцатилетней истории ФРГ / Перевод с немецкого. М., 1971.

⁴⁵Философия преступления. Против идеологии германского милитаризма / Перевод с немецкого. М., 1962.

⁴⁶Verbrechen ohne Chance. Gegen die Ideologie des Antikommunismus. Berlin, 1967.

Серед робіт, присвячених цій темі, заслуговують на увагу книга Л.Штерна "Антикомунізм – головна політична доктрина німецького імперіалізму"⁴⁷ і колективна монографія "Антикомунізм – ворог людства"⁴⁸.

У ФРН, в умовах переслідувань прогресивних сил, особливо в 50–60-ті рр., коли при владі перебувала партія ХДС/ХСС, не могла широко публікуватися література, яка правдиво висвітлювала б боротьбу проти милітаризму і реваншизму. Прогресивні, а тим більше марксистські видання, здійснювались в умовах гонінь з боку державної влади ФРН. Питання боротьби проти милітаризму та реваншизму систематично висвітлювались на сторінках центрального органу Компартії Німеччини – газети "Vreies Volk" і теоретичного журналу партії "Wissen und Tat", що видавались в нелегальних умовах (з 1956 р.), а пізніше (з квітня 1969 р.) – на сторінках газети "Unsere Zeit" – органу новоствореної Німецької комуністичної партії, а також журналу "Marxistische Blätter", що почав виходити з 1963 р. як орган Товариства імені Августа Бебеля по вивченню наукового соціалізму.

Матеріали про антимилітаристську боротьбу містяться в профспілковій пресі (газета "Welt der Arbeit", журнал "Gewerkschaftliche Monatshefte" та ін.), у періодичних виданнях лівих соціалістів: "Die Andere Zeitung", "Forum", "Sozialistische Hefte". Багато матеріалів з даної проблеми публікує Німецький союз миру (газети "Deutsche Volkszeitung", "Ausweg", "Westdeutsche Tagesblatt") та ін.

Чітке уявлення про погляди і позицію соціал-демократичних лідерів у питаннях боротьби проти милітаризму й реваншизму дають щотижневик СДПН "Vorwärts", бюлетень "Sozialistischer Pressedienst", теоретичний і політичний орган партії журнал "Neue Gesellschaft". В цих виданнях яскраво виявлено антикомунізм, тенденційність у висвітленні фактів.

Виступи проти милітаризму і реваншизму буржуазна преса, як правило, подає в перекрученому вигляді. Проте вивчення її матеріалів становить певний інтерес з точки зору виявлення позицій певних кіл Бонна, різних верств буржуазії щодо окремих загонів антивоєнного руху.

Аналіз праць провідних західнонімецьких буржуазних істориків та публіцистів з питань, що пов'язані з становищем у ФРН і боротьбою проти милітаризму й реваншизму, свідчить, що в своїй основі переважна їх частина має реакційний, антанауковий характер, фальсифікує дійсність, вихваляє економічні, соціальні та політичні основи Бонна, виправдовує його милітаристський курс, відзначається яскраво виявленою антикомуністичною спрямованістю. Такими, наприклад, є книги Г.Пентцліна⁴⁹, Д.Штольпе⁵⁰, Г.-А.Фрідла⁵¹, М.Фрідріха⁵².

Найтиповішими реваншистськими писаннями є книги Г.Аубіна, Й.Барніка, В.-Г.Грева, Е.Майоніка, К.Менерта, Е.Лемберга та інших ідеологів західнонімецького імперіалізму. В їхніх працях відверто викладена ідеологія

⁴⁷Stern L. Der Antikommunismus als politische Hauptdoktrin des deutschen Imperialismus. Berlin, 1963.

⁴⁸Antikommunismus. – Feind der Menschheit. Berlin, 1963.

⁴⁹Pentzlin H. Was kostet der Wohlstand? Oldenburg-Hamburg-Stalling, 1963.

⁵⁰Stolze D. Bleiben wir reich. Die neuen Aufgaben der Wirtschaftspolitik nach dem Ende des "Wunders". München-Wien-Basel, 1963.

⁵¹Friedl G.A. Die Gewerkschaften als Unternehmen. Stuttgart, 1964.

⁵²Friedrich M. Opposition ohne Alternative? Köln, 1962.

внутрішньої реакції, агресії та війни. З реваншистських і милітаристських позицій виступають в своїх книгах Г. Левентштейн, П. Веймар, Е. Александер, В. Шмідт, А. Рапп, П.-В. Венгнер, Е. Бенда і багато інших.

Про плани західнонімецького імперіалізму на майбутнє розповідають книги таких реакційних політичних діячів, як Ф.-Й. Штраус і Р. Барцель⁵³.

На кінець 60-х рр. у західнонімецькій історіографії чітко визначився і сформувався крайньо реакційний неонацистський напрям (У. Валенді, Г. Вік, К. Керн, В. Глазбок, Ф. Тобіас, Г. Момзен, А. Россі, Г.-Т. Серафім, Г. Дамс та ін.)⁵⁴.

Буржуазні історики ФРН написали чимало книг, деякою мірою або цілком присвячених діяльності Комуністичної партії Німеччини. Як правило, в них у перевернутому вигляді, в дусі ненависті до найбільш послідовних борців проти милітаризму, висвітлюється діяльність авангарду робітничого класу ФРН. Люто зводять наклепи на Компартію Р. Барцель⁵⁵, Г. Ріттер⁵⁶, Г. Клуш⁵⁷ та ін.

Важливе значення для вивчення поставленої проблеми мають роботи прогресивних представників буржуазної історіографії, соціології, економічної науки і публіцистики ФРН.

Багатий фактичний матеріал з даної проблеми міститься в книгах В.-К. Герста⁵⁸. Ліберальний інтелігент, він в перші післявоєнні роки підтримував тісні зв'язки з К. Аденауером та іншими лідерами християнських демократів. Незабаром після створення ФРН Герст, зрозумівши, що до влади в Західній Німеччині прийшли, як він пише, ті самі сили, що вигодували німецький фашизм⁵⁹, розірвав з партією ХДС і почав викривати реакційну роль її керівництва. Герст свідчить, що ті, хто виступав проти реваншизму, милітаризму, зазнають у ФРН дискримінації, цькування і переслідування, їх позбавляють шматка хліба, засуджують, ув'язнюють⁶⁰.

Буржуазний прогресивний економіст Курт Прицколейт в ряді своїх праць⁶¹ детально досліджує антинародну суть монополістичного капіталу ФРН,

⁵³ Strauss F.J. Entwurf für Europa. Stuttgart, 1966; Strauss F.J. Herausforderung und Antwort. Ein Programm für Europa. Stuttgart, 1968; Barzel R. Gesichtspunkte eines Deutschen. Düsseldorf-Wien, 1968.

⁵⁴ Див.: Салов В.И. Современная западногерманская буржуазная историография. М., 1968, с. 301-302, 313-314, 325-326; Бланк О.С. Неонацистська історіографія на службі реваншизму і милітаризму. - Український історичний журнал, 1969, № 10.

⁵⁵ Barzel R. Die deutschen Parteien. Geldern, O.I.

⁵⁶ Ritter G. Staatskunst und Kriegshandwerk. Das Problem des "Militarismus" in Deutschland. München, 1954.

⁵⁷ Kluth H. Die KPD in der Bundesrepublik. Ihre politische Tätigkeit und Organisation, 1945-1956. Köln-Opladen, 1959.

⁵⁸ Герст В.К. Федеративная Республика Германии под властью Аденауэра / Перевод с немецкого. М., 1958; Gerst W.K. Bundesrepublik Deutschland. Weg und Wirklichkeit. Berlin, 1957; Gerst W.K. Eine Abrechnung. 50 Beiträge zur Charakteristik der Adenauer-Partei. Berlin, 1960.

⁵⁹ Gerst W.K. Eine Abrechnung, S. 238-242.

⁶⁰ Ibid., S. 242.

⁶¹ Прицколейт К. Кому принадлежит Западная Германия. Хроника собственности и власти / Перевод с немецкого. М., 1960; Прицколейт К. На золотой волне / Перевод с немецкого. М., 1963; Pritzkoleit K. Die neuen Herren. Die Mächtigen in Staat und Wirtschaft. Wien-München-Basel, 1955; Pritzkoleit K. Das kommandierte Wunder. Deutschlands Weg in zwanzigen Jahrhundert. Wien-München-Basel, 1959; Pritzkoleit K. Gott erhält die Mächtigen. Rück- und Rundblick auf den deutsch Wohlstand. Düsseldorf, 1963; Pritzkoleit K. Das gebändigte Chaos. Wien-München-Basel, 1965.

наводить багато фактів впливу милітаризації на становище західнонімецьких трудящих.

Критика західнонімецької дійсності, що відбиває ліберально-буржуазне уявлення про боротьбу за приборкання милітаристів та реваншистів, міститься в працях Р.Дерендорфа, К.Кніффера, Г.Крюгера, Б.Енгельмана⁶².

Реалістичний підхід до оцінки внутрішньополітичного розвитку ФРН виявляє відомий публіцист Еріх Кубі. В своїх працях він показує тісний зв'язок між політикою милітаризації ФРН і наступом політичної реакції⁶³. Вибравши антикомунізм як "центральну доктрину своєї внутрішньої і зовнішньої політики", підкреслює Кубі, правлячий клас використовує так звану комуністичну небезпеку для того, щоб "прикрити створення націоналістичної і милітаристської державної влади"⁶⁴.

Яскраве уявлення про суспільне й політичне життя ФРН середини і кінця 50-х рр., про умови боротьби мирнолюбних сил країни дає праця Г.-Г.Германа "Зраджени і продані"⁶⁵. Чимало сторінок книги присвячено існуючій у країні атмосфері політичного терору, судового переслідування прогресивних діячів⁶⁶. В Західній Німеччині, пише автор, "існує необмежена готовність до замищення інакомислячих, і тільки вузька смуга не використаних ще технічних можливостей відділяє західнонімецького демократа від ешафоту". Боннські правителі, зазначає Герман, наклеюють своїм політичним противникам ярлики "зрадників батьківщини"⁶⁷. Той, хто не дозволяє використати себе у боротьбі проти Москви, той ...зрадник. Той, хто виступає проти милітаристсько-клерикальної диктатури, ...того таврують як "бойового соратника більшовизму". Автор підкреслює, що основна мета переслідування прогресивних діячів полягає в тому, щоб послабити опір милітаризації країни⁶⁸.

Реалістично мислячі представники західнонімецької буржуазії - публіцисти та історики В.Хагеман, Г.Раш, К.-Г.Флах, С.Хаффнер, Г.Паченський, Ф.Фільмар, Ф.Хехенбергер, П.Зете, Р.Ігаліендер, Голо Манн, П.Бендер, Г.Блум, В.-Х. фон Харлінг, Ф.Ваде, визначний філософ К.Ясперс та ін., при всій їхній буржуазній обмеженості, у своїх працях висловлюються проти милітаризації, доводять безперспективність надій реваншистів і милітаристів ФРН на ліквідацію світової соціалістичної системи, наполягають на визнанні ними кордонів по Одеру-Нейсе. І хоча багато з них виступають під різними гаслами, іноді суцього папфістськими, або морально-етичними часто-густо з антикомуністичною приправою, проте й вони вносять певний вклад у справу приборкання милітаризму, а їхні роботи значною мірою допомагають вивченню поставленої проблеми.

В.Хагеман - колишній директор Інституту публіцистики Мюнстерського університету, позбавлений у 1959 р. цієї посади і виключений з ХДС за ак-

⁶²Dahrendorf R. Gesellschaft und Demokratie in Deutschland. München, 1965; Kniffer C. Die parlamentarische Opposition. Frankfurt am Main - München, 1966; Krüger H. Was ist heute Links? München, 1963; Engelmann B. Meine Freunde - die Manager. Darmstadt, 1966; Engelmann B. Meine Freunde die Millionäre. Darmstadt, 1966; Engelmann B. Schützenpanzer HS-30, Startfighter "F-104" oder wie man unseren Staat zugrunde richtet. München, 1967.

⁶³Kuby E. Alles im Eimer. Stiegt Hitler bei Bonn? Stuttgart, 1960.

⁶⁴Kuby E. Das ist der Deutsche Vaterland. Stuttgart, 1957, S. 380, 464.

⁶⁵Hermann H.-G. Verraten und verkauft. Fulda, 1958.

⁶⁶Ibid., S. 122-129, 130-144, 200-206.

⁶⁷Ibid., S. 141-142.

⁶⁸Ibid., S. 19.

тивну участь у русі проти милітаризації, в книзі "Риск миру" викриває дії боннського уряду, спрямовані на посилення гонки озброєння, і висловлює свою солідарність з учасниками антимілітаристського руху⁶⁹. Г.Раш - професор університету ім. Гете у Франкфурті-на-Майні - на чисельних фактах демонструє неспроможність антирадянських концепцій уряду християнських демократів, піддає різкій критиці "східну політику" Бонна, починаючи з часів правління Аденауера і кінчаючи періодом існування уряду "великої коаліції" на чолі з Кізінгером. Він підкреслює, що будь-яка "східна політика" ФРН приречена на провал, якщо вона не базується на щирих і дружніх відносинах з Радянським Союзом⁷⁰.

Певний інтерес становлять праці тих буржуазних авторів, які підводять підсумки "епохи Аденауера". При цьому навіть публіцисти реакційного напрямку, такі, як Р.Альтман, справедливо вважають, що з'явнародна "політика Аденауера зазнала краху"⁷¹.

Прогресивний буржуазний публіцист К.-Г.Фаах, констатує крах всього курсу аденауєрівської політики, поставив рішучу вимогу про перегляд всіх її принципів⁷². Він показав антинародну суть тези реваншистів про "права на батьківщину"⁷³. П.Зете на основі реальної оцінки співвідношення сил дійшов висновку, що політика "с позидій сили" стала не тільки безглуздою, а й злочинною. Як підкреслив Зеде, Паризькі угоди про милітаризацію ФРН завдали великої шкоди німецькому народові, позбавивши його можливості вирішити питання про возз'єднання. Автор не приховує, що відповідальність за це несе велика буржуазія⁷⁴.

Боротьбу марксистів ФРН проти збанкрутілого зовнішньополітичного курсу уряду християнських демократів підтримали в своїх працях такі відомі публіцисти, як Голо Манн, С.Хафнер, Г.Хайгерт, П.Бендер⁷⁵. Проти реваншистської політики виступала в своїх численних публіцистичних статтях історик, професор Вищої школи ім. Канта в Брауншвейгу Рената Рімек⁷⁶.

З гострим викриттям псевдодемократичного характеру західнонімецького режиму, а також з критикою зовнішньополітичного курсу уряду християнських демократів виступив філософ К.Ясперс, який тривалий час вірно одужив цьому режимові. Незважаючи на непослідовність і обмеженість деяких оцінок та висновків, незважаючи на свою "надкласову" морально-політичну концепцію, Ясперс досить переконливо доводить, що внутрішня політика цього уряду реакційна, а його зовнішньополітичний курс - агресивний. Претензії Бонна на "кордони 1937 року", на право представляти "всю Німеччину" "можуть означати тільки одне: Федеративна республіка загрожує мирові", - робив висновок ав-

⁶⁹Hagemann W. Das Risiko des Friedens. Köln, 1959.

⁷⁰Раш Г. Куда идет Западная Германия / Перевод с немецкого. М., 1965; Rasch H. Bonn und Moskau. Seewalt, 1969.

⁷¹Altmann R. Das Erbe Adenauers. Stuttgart, 1970, S. 164.

⁷²Flach K.H. Erhard's schwerer Weg. Stuttgart, 1963.

⁷³Ibid., S. 76.

⁷⁴Sethe P. Zwischen Bonn und Moskau. Frankfurt am Main, 1956.

⁷⁵Манн Г. В чем будущее Германии? - За рубежом, 1962, № 45; Хафнер С. Самоубийство Германской империи / Перевод с немецкого. М., 1972; Хайгерт Н. Deutschlands falsche Träume. Hamburg, 1967; Бендер П. Die Ostpolitik Willy Brandts oder die Kunst des Selbstverständlich. Reinber bei Hamburg, 1972.

⁷⁶Riemek B. Mitteleuropa, Bilanz eines Jahrhunderts. Freiburg, 1965; Рімек Р. В плену прошлого. - Правда, 1965, 5 мая.

тор⁷⁷. Він закликав західних німців морально й політично погодитися з результатами другої світової війни⁷⁸, зробити поворот у зовнішній політиці, визнати БДР⁷⁹. Ясперс звинуватив політичну систему Бонна в тому, що вона створила сприятливі умови для поширення в країні неонацизму⁸⁰.

Значний інтерес для вивчення поставленої проблеми мають деякі праці представників західнонімецької соціал-демократії, особливо її лідера – В.Брандта з питань нормалізації і розвитку відносин між ФРН і СРСР. В цих працях визначається критичне ставлення до політики, що її проводив ХДС/ХСС, підкреслюється настійна необхідність нормалізації відносин з СРСР та іншими соціалістичними країнами⁸¹. В.Брандт у своїй книзі "Політика миру в Європі" писав, що політика ФРН з позиції сили зазнала краху, життя вимагає проведення політики розрядки; урядові ФРН необхідно прикласти зусилля для поліпшення відносин з Радянським Союзом⁸².

З другої половини 60-х рр. у ФРН з'явився ряд праць, що закликають до підвищення пильності у зв'язку з активізацією неонацистського руху. Діяльність у країні неонацистських і рваншистських організацій викривав історик-демократ Г.Брідігам в своїй праці "Грунт залишається родючим"⁸³. К.Гірш на основі великого документального матеріалу, конкретних фактів минулого і теперішнього, крок за кроком прослідковує шлях і причини відродження неонацизму в Західній Німеччині і закликає миролюбні сили до його приборкання⁸⁴. Р.Кюль, аналізуючи соціально-політичні та історичні корені неонацизму в ФРН, показує духовну спорідненість неонацистів і реакційного крила ХДС/ХСС⁸⁵.

Глибше усвідомити небезпеку неонацизму миролюбним силам ФРН допомагає праця західнонімецького комуніста Л.Мюллера "НДП"⁸⁶.

Питанням підвищення класової свідомості трудящих ФРН присвячена книга Ф.Шустера "Соціальне партнерство чи класова боротьба?"⁸⁷ Науковий аналіз нових тенденцій у розвитку класової свідомості західнонімецьких трудящих містить праця, видана в 1974 р. по матеріалах дискусій наукової сесії Інституту марксистських досліджень (ФРН)⁸⁸.

⁷⁷Jaspers K. Wohin treibt die Bundesrepublik? München, 1966, S. 236.

⁷⁸Ibid., S. 233; Jaspers K. Antwort zur Kritik meiner Schrift "Wohin treibt die Bundesrepublik?" München, 1967, S. 96.

⁷⁹Jaspers K. Antwort zur Kritik..., S. 96, 107, 108.

⁸⁰Ibid., S. 120.

⁸¹Brandt W. Friedenspolitik in Europa. Frankfurt am Main, 1968; Brandt W. Außenpolitik, Deutschlandspolitik, Europapolitik. (West-) Berlin, 1968; Brandt W. Wille zum Frieden, Perspektiven der Politik, Hamburg, 1971.

⁸²Brandt W. Friedenspolitik in Europa, S. 135-148.

⁸³Brüdigan H. Das Schoss ist fruchtbar noch...Neonazistische, militaristische, nationalistische Literatur und Publizistik in der Bundesrepublik. Frankfurt am Main, 1965.

⁸⁴Hirsch K. Kommen die Nazis wieder? Gefahren für die Bundesrepublik. München, 1967.

⁸⁵Kühnl R. Die NPD. Struktur, Programm und Ideologie einer neofaschistischen Partei. Berlin, 1967; Kühnl R. Das neue Programm der NPD. Einladung zum Verbot. Berlin, 1968.

⁸⁶Müller L. Die NPD. Eine Auseinandersetzung mit dem Neonazismus in der Bundesrepublik. Duisburg, 1967.

⁸⁷Schuster F. Sozialpartnerschaft oder Klassenkampf? Frankfurt am Main, 1974.

⁸⁸Klassenstruktur und Klassenbewusstsein in der BRD. Frankfurt am Main, 1974.

Для виявлення позиції соціал-демократичного керівництва в питаннях антимілітаристського руху інтерес становлять праці лідерів і теоретиків СДПН – В.Брандта, Ф.Ернера, Х.Дейста, Ф.Зенгера, А.Харне та ін.

Викриття капітулянтської політики правих лідерів СДПН та профспілок ФРН в питаннях боротьби проти мілітаризму містять праці ліберального історика і соціолога В.Абендрота, професора Т.Піркера – колишніх активних діячів соціал-демократії, історика Г.Ганса⁸⁹.

Питаннями викриття західнонімецького мілітаризму і реваншизму, боротьби проти нього миролюбних сил ФРН займаються історики країн соціалізму, прогресивні вчені, публіцисти, громадські діячі ряду капіталістичних країн. Ми не ставимо своїм завданням докладно зупинитися на їхніх працях. Наведемо лише кілька прикладів. В НДР розробка цих проблем проводиться в Інституті міжнародних питань (Варшава) і в Західному інституті (Познань). В ЧССР Інститут міжнародної політики і економіки опублікував ряд праць з цієї проблеми, в тому числі "Міжнародне становище і зовнішня політика ФРН", а також "Німецький реваншизм – загроза світові". Питанню мілітаризації і посиленню реваншистських тенденцій в ФРН були присвячені наукова конференція соціалістичних країн у Празі в 1961 р. і спільна сесія Інституту слов'янознавства АН СРСР і Західного інституту польської Академії наук у 1963 р., їх матеріали опубліковані в спеціальних збірниках⁹⁰.

Корисними для вивчення поставленої проблеми є праці угорського публіциста і громадського діяча Д.Паррагі, французького публіциста-комуніста Ф.Бонта, колишнього генерального секретаря Всесвітньої Федерації профспілок Л.Саяна, визначного англійського юриста, громадського діяча і публіциста Д.Н.Притта⁹¹.

Незабаром після набрання чинності Паризьких угод, що відкрили шлях до відвертої мілітаризації Західної Німеччини, в НДР вийшла книга "Паризькі угоди німецькою, англійською, французькою мовами" з передмовою і коментарями відомого австрійського юриста-демократа, спеціаліста з міжнародного права Г.Брандвейнера⁹². Аналізуючи ці угоди, Брандвейнер переконливо доводить, що вони суперечать життєвим інтересам німецького народу і несумісні з завданням забезпечення миру та безпеки у Європі. Ця книга не втратила своєї актуальності й сьогодні. Вона допомагає розібратися в хитросплетіннях дипломатичних та юридичних формул, розпізнати їхню справжню суть і краще зрозуміти необхідність активної боротьби проти мілітаризму і реваншистських тенденцій у ФРН.

⁸⁹Abendroth W. Aufstieg und Krise der deutschen Sozialdemokratie. Frankfurt am Main, 1964; Abendroth W. Wirtschaft, Gesellschaft und Demokratie in der Bundesrepublik. Frankfurt am Main, 1965; Abendroth W. Antagonistische Gesellschaft und politische Demokratie. Luenterhand, 1967; Pirker T. Die blinde Macht. Die Gewerkschaftsbewegung in Deutschland. München, 1960; Pirker T. Die SPD nach Hitler. Die Geschichte der sozialdemokratischen Partei Deutschlands 1945-1964. München, 1965; Gans G. Staatserhaltende Opposition oder hat die SPD kapituliert? Hamburg, 1966.

⁹⁰Европейская безопасность и угроза западногерманского милитаризма. Сборник материалов международной научной конференции в Праге 23-27 мая 1961 г. М., 1962; Славяно-германские отношения. М., 1964.

⁹¹Парраги Д. Фашизм во Франции и мундире. М., 1962; Бонт Ф. Германский милитаризм и Франция. М., 1961; Саян Л. В борьбе за мир, против германского милитаризма. М., 1960; Притт Д.Н. Препградить дорогу неонацизму / Перевод с английского. М., 1969.

⁹²Brandweiner H. Die Pariser Verträge. Berlin, 1956.

Такою є сукупність основних праць з питань боротьби миролюбних сил ФРН проти милітаризму і реваншизму. Важливість і політична гострота цієї проблеми вимагають від вчених-марксистів її дальшого ретельного вивчення.

В. А. Д і в е н ь

А МЕРИКАНСЬКІ БУРЖУАЗНІ ВЧЕНІ
ПРО ПРОФСПІЛКОВИЙ РУХ США 60-70-х рр.

Протягом останнього часу потік буржуазної літератури з проблем профспілкового руху США значно збільшився. Помітне місце в ньому належить працям, що охоплюють період останніх 10-15 років. Серед цієї книжкової продукції є узагальнюючі монографії, які виконані в дослідницькому плані, учбові посібники, роботи з історії галузевих профспілок та біографічні дослідження про діяльність лідерів тред-юніонів.

Радянські історики неодноразово зверталися до теми буржуазної історіографії робітничого та профспілкового руху США¹. Разом з тим сучасний період, який досліджено меншою мірою, потребує дальшого вивчення й поглиблення. Це пояснюється не тільки науковим інтересом, а й необхідністю боротьби з новітніми модифікаціями буржуазної ідеології.

В огляді автор не ставила завдання охопити всі праці буржуазних авторів з проблем профспілкового руху, що вийшли в США в 60-70-ті рр. На прикладі основних робіт американських істориків та економістів розглядаються основні напрями сучасної буржуазної історіографії профспілкового руху. Їхній характер і особливості, дано оцінку і критичний аналіз новітніх буржуазних концепцій.

В сучасній американській буржуазній історіографії профспілкового руху можна виділити три основних напрями, що мають безліч відтінків – від дрібно-буржуазного радикалізму до неприхованого буржуазного конформізму. При всіх відтінках, що їх відрізняють, розбіжностях у домінанті, неоднакових теоретичних висновках з окремих конкретних питань їх без сумніву об'єднує повна ідентичність методологічних побудов, спільність класових позицій буржуазних істориків, які виконують основне "соціальне замовлення" правлячих кіл – апологію капіталістичного ладу у суцільному вигляді – чи відверту, чи закамуюльовану. Про цих істориків відомий діяч Компартії США, марксистський дослідник Герберт Аптекер писав, що вони "із капіталістів і за капіталістів".

Методологічною основою буржуазної історіографії профспілкового руху² є ідеалістичний, прагматистський підхід до оцінки суспільного розвитку, заперечення об'єктивного характеру його основних закономірностей, всесвітньо-історичної ролі робітничого класу, панування суб'єктивістського методу дослідження. Для неї характерна пропаганда ідей "американської винятковості", націоналізму під виглядом американізму, захисту так званого "вільного суспільства", де начебто панує "класова гармонія", постійного приниження актив-

¹ Американская историография внутривполитических проблем США. М., 1974; Михайлов Б.Я. Проблемы рабочего движения в США в американской буржуазной литературе. М., 1977.

² Докладніше про це див.: История рабочего движения в США в новейшее время. М., 1971, т. II, с. 490-505; Историография новой и новейшей истории стран Европы и Америки. М., 1968, с. 424-427; Очерки новой и новейшей истории США / Под ред. Г.Н.Севостьянова и др., М., 1960, т. 2.

ної ролі народних мас в історії США. В багатьох історичних працях присутній дух антикомунізму.

Протягом останніх двадцяти років буржуазні вчені намагалися дати прийнятне в рамках буржуазної ідеології пояснення тим новим явищам і процесам, що відбуваються в сучасному капіталістичному суспільстві та його соціально-класовій структурі під впливом науково-технічної революції і які вони не можуть ігнорувати.

На сторінках основних праць з історії профспілкового руху розглядалися сучасні моделі "трансформованого" капіталізму, новітні концепції "пост-індустріального суспільства", "технотронного суспільства", в якому начебто відбуваються процеси "конвергенції", "депролетаризації", формування "нового середнього класу". В працях таких визаних у США авторитетів, як Дж.Гелдбрейт, Е.Клейнберг, Д.Белл, Р.Хейлбронер³ та ін., переглядалися місце і роль робітничого класу в "новому індустріальному суспільстві", яке мовляв, прийшло на зміну старому капіталізму Уолл-стріта. Йшлося про прихід технократії до керівництва промисловістю замість монополістів, про "стирання граней між класами", про "демократизацію власності". Визнавалася необхідність певного "вдосконалення" капіталізму, проведення реформ, зокрема, в сфері розподілу, однак пропонувані перетворення не зачіпали основу основ - приватну власність.

Нові концепції, так звані нові рішення, як виявилось при їхньому глибокому аналізі, були лише поновленими старими висновками, в них залишалося незмінним основне - захист існуючого капіталістичного ладу. Чи заперечуючи існування класів у сучасному американському суспільстві, створюючи, за словами Геса Холла, "світ фантазій, де немає класів і класової боротьби" чи конструючи начебто нову "соціальну стратифікацію", яка виходить із довільних, другорядних критеріїв, буржуазні вчені розглядають американське суспільство як "соціально однорідний, соціально мобільний організм". Робітничому класові вони відводять роль класу, "що йде в минуле", який, мовляв, не здатний до конструктивної перетворюючої діяльності, до виконання керівної ролі в революційних перетвореннях. Вони вважають, що робітничий клас еволюціонує в "новий середній клас". Водночас буржуазні теоретики наполегливо рекомендують і монополістичним колам, і профспілковому керівництву інтегрувати робітничий рух у капіталістичну систему, використовуючи практику "соціального партнерства", щоб спрямовувати класовий протест по шляху мирних переговорів та співробітництва з адміністрацією.

Проблеми профспілкового руху в працях з загальної історії США у багатьох випадках або змовчуються зовсім, або згадуються лише мимохідь. Так, у фундаментальній праці Д.Бурстіна "Американці. Демократичний досвід"⁴, що претендувала на те, щоб бути названою "національною біографією Америки", навіть не згадується про профспілковий рух у країні. Як зазначав американський історик Р.Манн, деякі автори публікацій "сповнені твердої рішучості навіть не згадувати про страйки, профспілки та інші непрямі речі..."⁵.

³Гелдбрейт Дж. Новое индустриальное общество. М., 1969; Kleinberg B. - American Society in the "post-industrial" age. Columbus (Ohio.), 1973; Bell D. The coming of post-industrial society. New York, 1973; The worker in "post-industrial" capitalism / Ed. by B. Silverman, M. Janowitch. New York, 1974; Heilbroner R. Between capitalism and socialism. New York, 1970.

⁴Boorstin D. The Americans. The democratic experience. New York, 1973.

⁵Munn R. The coal industry in America. A bibliography and guide to studies. Mougantown, 1965, p. VII.

В зв'язку з цим не можна не погодитися з думкою прогресивних істориків Р.Бойера і Г.Морейса, які у передмові до своєї відомої "Нерозказаної історії робітничого руху США" зазначали, що справжня історія робітничого класу в американській буржуазній історіографії часто залишається "нерозказаною... нерозкритою в зв'язку із класовою упередженістю вчених істориків"⁶.

Для сучасної буржуазної історіографії профспілкового руху характерні суттєві розбіжності щодо ролі, місця й впливу профспілок у суспільстві, а також тенденції їх розвитку в останній період. Виходячи з оцінок і висновків, до яких приходять буржуазні історики, останніх можна віднести до різних напрямів буржуазної історіографії.

Найбільш численна і впливова група вчених стоїть на відверто апологетичних позиціях. Зберігають свої позиції ті, хто висловлює консервативні погляди. І нарешті, історики ліберально-критичного напрямку складають досить помітну групу, концепції якої певною мірою відбиваються на розвитку сучасної історіографії.

Предметом дослідження кожної з цих груп є тематично різноманітне коло проблем профспілкового руху, широкий спектр питань сучасного тред-юніонізму. Питання за тематикою можуть бути об'єднані навколо таких основних проблем: економічна політика профспілок у галузі зайнятості, зарплати, робочого тижня, укладання колективних договорів та ін., роль держави в трудових відносинах, механізм робітничої політики, федеральні та муніципальні системи врегулювання трудових конфліктів. В останні роки збільшився інтерес до проблем промислової психології робітників, людських відносин у сфері виробництва, до ролі профспілок у внутрішньополітичному житті країни. З'явилися кілька праць, присвячених міжнародній діяльності профспілок. Допільно розглянути основні праці з профспілкового руху, згрупувавши їх за принципом світогляду їх авторів.

Серед вчених, які відверто захищають капіталістичний лад і, власне, задають тон в офіційній історіографії, слід назвати істориків вісконсінської школи. Хоча з часу виходу двох томів колективного дослідження "Історія робітничого руху в США" під редакцією професора економіки Вісконсінського університету Дж.Коммонса⁷ минуло понад 50 років, висловлені ним і його учнями теоретичні положення більш ніж сорок років мали вирішальний вплив на формування поглядів буржуазних істориків. В чому суть їхніх концепцій? Вісконсінці твердили, що "в особливих умовах" США, в умовах "винятковості" розвитку американського капіталізму право на існування має начебто специфічний тип робітничого руху, саме такий, який представлений консервативними цеховими спілками АФП. Американський робітник, на їх думку, навіть не прагне докорінно змінити свій статус, основне для нього – покращання умов праці. Підміна класових антагонізмів в американському суспільстві групою конкуренцією серед робітників, пропагування так званої позакласової природи тред-юніонізму, "соціального миру", припинення класової боротьби до рівня реформаторської течії – ось такі варіанти основи коммонсовсько-вісконсінської школи, яка намагалася підвести теоретичну базу під ідеологію "пристосування робітничого руху" до капіталістичних інститутів США.

⁶Бойер Р. и Морейс Г. Нерассказанная история рабочего движения США. М., 1957.

⁷Commons and associates. History of labor in the United States, vol.2. New York, 1918.

Для сучасних буржуазних авторів характерний переважно розвиток апологетичної теорії "провітання" американських робітників, яке, на їхню думку, почалося ще з часів другої світової війни. Про це писала С.Кузнец, Дж. Дж.Герраті, Н.Чемберлін, Ч.Ліндблом, А.Невінс, Г.Коммейджер, А.Лінк, Ф.Фрейдел⁸ та ін. Вони стверджують, що "швидкі темпи економічного зростання", "високий рівень зайнятості" у післявоєнні роки забезпечують начебто постійне зростання життєвого рівня американських трудящих. Такі буржуазні історики і соціологи, як К.Керр, А.Росс, П.Джекобс, С.Ліпсет, С.Баркін, Р.Лестер, Ф.Танненбаум, М.Редер⁹ та ін., вважають, що "дифузія власності", "демократизація капіталу", виконання буржуазною державою патерналістських функцій, а також "перетворення" робітничого класу в "новий середній клас" визначили, на їх думку, тенденцію внутрішнього розвитку США на шляху "соціальної гармонії". Профспілки повинні турбуватися про збереження "соціальної рівноваги" (при цьому вони "забувають" про той внесок у "провітання", що зроблений профспілками). Водночас американські історики Дж.Кларк (Колумбійський університет), Г.Хейбронер (Гарвардський університет), С.Слічтер, Ч.Ліндблом, Дж.Роуз та ін. звинувачують профспілки в тому, що їхні "нереалістичні вимоги збільшення заробітної плати... неминуче приводять до інфляції в американській економіці"¹⁰.

Згадані автори проводять пряму аналогію між монополістичними корпораціями і профспілками. Якщо перші мають монополію на виробництво товарів і встановлення цін, то другі, на їхню думку, — монополію на забезпечення робочою силою й встановлення рівня зарплати. В економічній боротьбі профспілки користуються тими самими засобами, що й підприємці. "Примусовий юніонізм став засобом перетворення робітничого руху в монополію"¹¹, — пише колишній профспілковий функціонер, автор книги "Що сталося з нашими профспілками?" М.Френкс. Думку про те, що в США існує "профспілкова монополія", висловлюють Р.Хейбронер, Д.Кедді, Дж.Роуз, Л.Велі, С.Слічтер та ін.¹² "Незадоволення сьогодні викликають взагалі всі "бастіони влади", — пише Р.Хейбронер. До таких "бастіонів" він відносить і великі профспілки. "Трудова армія створила власну структуру влади і безпосередньо вступає в боротьбу з корпораціями, до того ж інколи виступає разом з ними в "коаліції" проти "третьох сил", наприклад, споживачів"¹³. Р.Хейбронер, як і Дж.Роуз та ін., протиставляють робітників профспілкам, звинувачують останніх у тому, що вони порушують "нормальні відносини", те "взаєморозуміння", яке, мовляв, існує в індустріальній системі.

⁸Kuznets S. Shares of Upper Income Groups in Income and Savings. New York, 1953; Gerraty J. The History of the United States. A History of Men and Ideas. L. 1968; Chamberlain N. Labor. New York, 1958; Lindblom Ch. E. Unions and Capitalism. New Haven, 1949; Navins A. and Commager H. A Short History of the United States. New York, 1956; Link A. American Epoch. New York, 1955.

⁹Ross A. Labor organization and labor movement in advanced industrial society. Berkeley, 1965; Lipset S. Revolution and counterrevolution. Change and persistence in Social Structures. London, 1969.

¹⁰Franks M. What's wrong with our labor unions? New York, 1963, p. 70.

¹¹Ibid., p. 68.

¹²In the name of profit. Profiles in corporate irresponsibility. By Heilbroner R. and oth. Garden City (N.Y.), 1972; Caddy D. How they rig our elections. The coming dictatorship of big labor and the radicals. New Rochelle (N.Y.), 1975.

¹³In the name of profit. Profiles in corporate responsibility, p. 233.

Не приховують свого ворожого ставлення до організацій робітників та їхніх лідерів Д.Річберг, Г.Маркс, С.Слічтер. "В наш час, — пише Д.Річберг, — найбільша концентрація політичної та економічної сили в Сполучених Штатах... відбувається в привілейованих профспілках, які ніким не регулюються, не критикуються, не підлягають розслідуванням, не обкладаються податками..."¹⁴. Деякі автори "пророкують навіть захоплення політичної влади профспілками, які вже зараз начебто "контролюють конгрес". Д.Кедді пише про "диктатуру" профспілок, що наближається¹⁵, і для врятування від цього рекомендує, як і інші вчені, широко застосовувати "співробітництво класів". З приводу пропаганди концепції "надмірної влади" профспілок буржуазний історик С.Баркін не без підстав зауважив, що "образ великих профспілок почав зображуватись пропагандою як суспільний двійник великого капіталу"¹⁶.

Підкреслюючи "зростаючу владу" і "монополію" профспілок, буржуазні історики переслідують мету створити навколо них та їхніх прогресивних лідерів атмосферу засудження, нетерпимості, настроїти проти них громадську думку, звинувачуючи профспілки у виникненні конфліктних ситуацій в індустріальних відносинах. Ідеологи буржуазії намагаються відвернути увагу громадськості від антинародної діяльності монополістичних корпорацій, всіляко замаскувати їхні акції, спрямовані проти робітничого класу та його організацій. З іншого боку, надзвичайно перебільшуючи силу профспілок, нагнітаючи страх перед "диктатурою" робітничих організацій, буржуазні історики виправдовують необхідність антиробітничого законодавства та інших репресивних заходів проти робітничого руху. Власне кажучи, вони намагаються звести нанівець діяльність профспілок, які вони вважають основними винуватцями порушення "соціальної гармонії" в американському суспільстві. Однак, безперечно, що в капіталістичному суспільстві "класова гармонія" неможлива. І корінь зла тут не в "надмірних вимогах" профспілок, як стверджують буржуазні історики, а в існуванні непримирених класових антагонізмів, у системі експлуатації праці, що існує при капіталізмі.

Серед науковців, що належать до апологетичного напрямку, є не тільки ті, що пропагують несумісність юніонізму з економікою приватного підприємництва. Більшість вчених не поділяють їхню точку зору беззастережно. Вони не схильні до перебільшення сили і ролі профспілок у сучасному американському суспільстві і водночас уникають критичних оцінок щодо діяльності робітничих організацій. Ці історики дотримуються консервативних поглядів. До них слід віднести Ф.Тафта, Р.Лестера, Л.Ульмана, С.Сафріна, Ч.Моргана, А.Мегона, У.Мерніка¹⁷ та ін.

Основним постулатом їхніх концепцій є твердження про те, що американські профспілки складають "невід'ємну частину" капіталістичної системи, що вони "цілком приймають" капіталізм. Профспілки, пишуть відомі економісти Д.Даймонд і Дж.Джилфол, автори фундаментальної праці "Економічна історія Сполучених Штатів", "поділяють цілі та цінності американського капіталізм-

¹⁴Richberg D. Labor Union Monopoly. A Clear and present danger. Chicago, 1957, p. 154.

¹⁵Caddy D. Op. cit., p. 133.

¹⁶Barkin S. The decline of labor movement. Saute Barbara, 1961, p. 27.

¹⁷Taft Ph. Organized labor in american history. New York, 1964; Miernyuk W. The economics of labor and collective bargaining. Lexington-Toronto-London, 1973.

му"¹⁸. Як вважає історик Р.Лестер, на співробітництві й згоді між урядом, промисловцями й робітниками тримається вся американська система¹⁹. В.Холландер у статті "Перспективи робітничого руху" підкреслює, що у профспілок і у підприємців єдина мета: випускати продукцію і заробляти на цьому²⁰. Класової боротьби, на думку автора, в Сполучених Штатах вже немає. Розглядаючи американське суспільство як "соціально однорідний організм", буржуазні автори ставляться вороже до страйкової боротьби, називаючи її "свавіллям" з боку робітників, що порушує "вільний процес бізнесу". Ідеологи буржуазії порушують питання про так звану "соціальну відповідальність профспілок", які страйками начебто підривають інтереси споживачів.

В новому "постіндустріальному" суспільстві, на думку буржуазних авторів, характер суспільних відносин визначає не класова боротьба, а, мовляв, поведінка членів суспільства, їхня психологія. Питання "людських відносин" у промисловості, "соціальної психології" стали в останні роки предметом спеціальних досліджень*. У працях У.Уайта, А.Мерсона, К.Девіса, У.Мерніка, А.Парадіса та ін. багато уваги приділялось "промисловій соціології", підкреслювалась необхідність "тісного зближення й взаємного пристосування" профспілок до адміністрації корпорацій. Було створено системи психологічних засобів впливу на трудящу людину. Їх мета замаскувати антагоністичний характер буржуазних виробничих відносин, створити ілюзію спільності інтересів праці й капітала, загальмувати формування класової самосвідомості. Самі по собі принципи взаєморозуміння, поваги людської гідності, звичайно, не можуть викликати ніяких заперечень, однак в умовах капіталістичного виробництва пропаганда гуманних відносин, як справедливо зазначає радянський дослідник Б.Я.Михайлов, "дводушна, лицемірна політика, розрахована на те, щоб вбити в робітничому класі бойовничий дух, дух опору й боротьби"²¹.

Історики консервативного напрямку бачать заслугу профспілок саме в тому, що вони добилися покращання становища робітників без революційних перетворень. Консерватори всіляко вітають панування реформістської, гомперсистської ідеології в профспілковому русі, що, начебто, забезпечує "класовий мир" у промисловості.

Буржуазні вчені обмежуються вивченням лише тих явищ і подій, які відбуваються у профспілкових верхах. Рядових членів профспілок та неорганізованих робітників вони вважають "інертною, однорідною масою", що не має впливу на вирішення важливих проблем у трудових відносинах. Тенденційно пригнічуючи роль широких народних мас у процесі суспільного розвитку, ігноруючи боротьбу тенденцій в американському робітничому русі й зростаючий протест рядових членів, буржуазні автори створюють однобічну фальсифіковану історію робітничого руху, висвітлюють лише ті моменти, що ілюструють практику згодницької діяльності профкерівництва. В їхній інтерпретації саме практика альянсу профлідерів з підприємцями є найбільш типовим явищем у сучасних ін-

¹⁸Diamond D., Juilfol J. United States economic history, Morristown, New York, 1973, p. 630.

¹⁹Lester R. As Unions nature. Princeton, 1958, p. 14.

²⁰The crossroad papers. A look into the american future / Ed. by H.Morgenthau. New York, 1965, p. 226.

*Інтерес до цих питань зріс у зв'язку з тим, що монополіям для одержання максимальних прибутків було вже недостатньо старих методів експлуатації робітників, і в пошуках нових форм експлуатації й підвищення продуктивності праці вони звернулись до системи "людських відносин".

²¹Михайлов Б.Я. Указ. соч., с. 154.

дустріальних відносинах. Тому не дивно, що піднесення загальнодемократичних рухів в бурхливі 60-ті рр., загострення боротьби робітничого класу, "бувти" рядових членів профспілок загнали багатьох з цих авторів в безвихідь. Те, що вважалося типовим, стало не таким вже й частим явищем, те, що визначали як характерне, втратило свій загальний характер.

Більшість буржуазних істориків і економістів розглядають юніонізм як економічний інститут. Проте в середині 60-70-х рр. загальновизнане положення про політичну "інфантильність", "аполітичність" профспілок було поставлене під сумнів. Участь робітничого класу в антивсенньому русі, боротьба за покращення соціального законодавства, боротьба проти расової дискримінації, за поширення соціальних дій з іншими антимоніополітичними силами свідчили про зростаючу радикалізацію мас, про початок процесу політизації профспілок. В буржуазній історіографії це знайшло відображення в тому, що з'явився ряд робіт, в яких була проте дана одностороння оцінка політичної діяльності робітничих організацій. До таких робіт належать колективні праці "Профспілки і американська політика" під редакцією Ч.Ремуса і Д.Маклафліна і "Профспілки в Америці, що змінюється", під редакцією У.Хебера, а також роботи Дж.Шістера, Дж.Барсама, Дж.Грінстоуна, Г.Тайлера, Д.Бока і Дж.Давлопа, Дж.Леггета, С.Дубеля, А.Парадіса, А.Прейса²² та ін.

В більшості цих досліджень під діяльність профспілок на політичній арені мається на увазі їх участь у виборчих кампаніях. Лише така форма політичної дії прийнятна для профспілок, пишуть буржуазні автори. Вони підкреслюють, що на внутрішньополітичній арені профспілки виступають лише як додаток до демократичної партії. Організовані робітники, пише Стокс, "приблизно на 20% більше демократи, ніж неорганізовані, і тяжіють до демократичної партії більшою мірою, ніж американські виборці в цілому"²³. Буржуазні вчені зазначають, що у свідомості значної частини робітників демократична партія виступає як "захисниця інтересів простих людей, всього народу".

Тактику політичного "хвостизму", що була засуджена ще В.І.Леніним²⁴, буржуазні ідеологи разом з реформістськими лідерами тред-юніонів вважають єдиною можливою і правильною. Пропагуючи класове співробітництво і в сфері політики, вони заперечують необхідність самостійних політичних дій робітничого класу, схвалюють реакційну діяльність профверхівки, спрямовану на проведення без перешкод чужого інтересам американських трудящих курсу. Щодо питання про створення незалежної робітничої партії, то буржуазні історики, посилаючись на "бездуховність" і "аполітичність" робітничого руху, роблять висновок про "непотрібність" робітничої партії, аргументуючи це поширеною теорією про "одвічність" і "традиційність" американської двопартійної системи. Буржуазні концепції розробляють профспілки, відвертають від активних політичних дій, створюють ілюзію можливості перетворення буржуазної партії в партію "всього народу".

Ті американські вчені, які стоять на відверто апологетичних, а також консервативних позиціях і розглядають профспілки як опору американського імперіалізму, вважають, що і на міжнародній арені повинні виступати в альянсі з правлячими колами США. Власне міжнародний аспект діяльності аме-

²²Labor and american politics / Ed. by Ch.Rehmus and D.McLaughlin. Ann. Arbor, 1967; Labor in the changing America / Ed. by W.Haber. New York, 1966.

²³Hugh A., Bone A. and Renney A. Politics and voters. New York, 1968.

²⁴Див.: Ленін В.І. Повне зібр. творів, т. 4, с. 373.

риканських профспілок лише в останні двадцять років почав розроблятися більш фундаментально, що було викликано передусім змінами у співвідношенні сил на міжнародній арені, піднесенням робітничого та національно-визвольного рухів у багатьох країнах світу і необхідністю в зв'язку з цим активізації зовнішньополітичної діяльності американських профспілок. Ця діяльність знайшла відображення в буржуазній історичній літературі, в її новому тематичному напрямі. В працях Дж. Уіндмюллера, Д. Лорвіна, Е. Кассалау, Дж. Лоджа, Ф. Тафта²⁵ та ін. у закам'юльованому вигляді проводиться ідея "американської визвольної місії" в світовому масштабі. Повністю співзвучна з нею думка про так звану місію "лідерів вільної праці", яку взяло на себе праве реформістське керівництво АФП-КВП. Пропагуючи "визвольну" місію американських профспілок, буржуазні автори фактично схвалюють розкольніцьку діяльність лідерів АФП-КВП на міжнародній арені.

Саме позиція повної підтримки і схвалення профспілковим керівництвом агресивного зовнішньополітичного курсу правлячих кіл США призводить до того, що вони опиняються в таборі найбільш реакційних сил у питанні міжнародної політики^{*}. Оскільки формування зовнішньополітичного курсу є прерогативою вищого профспілкового апарату, то, на думку Уіндмюллера, "було б нереалістичним чекати від профспілок нових підходів до проблем зовнішньої політики"²⁶. Проте події 60-70-х рр. показали, що всередині робітничих організацій сформувалася опозиція, що рядові члени профспілок незадоволені політикою верхівки з питань міжнародного життя, і лідери вже не можуть з цим не рахуватись. Серйозна опозиція навіть призвела до виходу з федерації кількох великих національних об'єднань і створення окремого центру - ОЩ (Об'єднання профспілкових дій), який, правда, проіснував недовго.

Для буржуазних істориків характерне ігнорування боротьби тенденцій у профспілках, замовчування зростаючого незадоволення мас проурядовою зовнішньою політикою профбюрократії. Профспілки, пише професор Каліфорнійського університету Д. Дауд, є консервативними організаціями, вони не прагнуть до здійснення корінних перетворень²⁷. Разом з тим буржуазні ідеологи постійно повторюють про "необхідність боротьби з комунізмом" у міжнародному робітничому русі. Визнані наукові авторитети разом з профспілковими функціонерами твердять про "захист робітничого руху... від підричних зусиль комуністичних агентів", про "необхідність боротьби проти небезпеки радянського імперіалізму".

Антикомунізм - це платформа, яка об'єднує представників і апологетичного, і консервативного, і ліберально-критичного напрямів в американській буржуазній історіографії. Ідея про необхідність "захистити профспілковий рух від комунізму", про встановлення "соціальної гармонії" і "соціальної рівноваги" в США, до якої повинні прагнути профспілки, пронизує праці вчених, що належать до всіх вказаних напрямів, хоча для представників ліберально-критичного напрямку характерні критичні оцінки сучасного становища в проф-

²⁵Windmuller J. American labor and the international labor movement. Ithaca, 1954; Lorwin L. The international labor movement. History, politics, outlook. New York, 1953.

^{*}Так, керівництво АФП-КВП схвалювало війну США у В'єтнамі, виступав проти американсько-радянського економічного співробітництва і т.ін.

²⁶Windmuller J. Labor: a partner in american foreign policy. Annals of the american academy of political and social science, 1963, November, p. 113.

²⁷Down D. The twisted dream:..., p. 124.

спілкового руші. Група вчених цього напрямку складалась в основному навколо так званого Центру до вивчення демократичних інститутів, що пов'язаний з Каліфорнійським університетом.

Такі історики й економісти, як К.Керр, А.Росс, П.Джекобс, С.Лінсет, С.Баркін, Р.Лестер, Н.Чемберлін, М.Редерс, Б.Уїдак, Д.Дауд та ін., виступають з різкою критикою нецоліків сучасного профспілкового руху, яка в багатьох випадках є правомірною. Проте деякі з них вважають, що профспілковий рух переживає серйозну кризу, необгрунтовано пророкують "початок його кінця". При цьому вони ототожнюють профспілкову бюрократію з усім робітничим класом. Проти такого трактування перестерігав ще В.І.Ленін. Він вважав глибоко помилковим ототожнення американської федерації праці з американським робітничим рухом, зазначаючи, що база цехових профспілок є занадто вузькою, що профспілки об'єднують лише незначну частину американських робітників²⁸.

Вчені ліберально-критичного напрямку розглядають профспілки як консервативні організації, що застигли в своєму розвитку і не спроможні реагувати на сучасні проблеми. Причина слабкості профспілок, пише Н.Чемберлін, в їхній консервативності. Профспілковий рух, зазначає С.Баркін, є малоефективним. А.Росс констатує, що профспілковий рух "схопить нанівець". Щодо консервативності американських робітників і їх організацій прогресивний американський історик Е.Левісон справедливо зазначив, що до цього питання не можна підходити однозначно: в профспілках ми бачимо картину, значно складнішу і оптимістичнішу, ніж та, що малюють нам буржуазні вчені²⁹.

Робітничим організаціям буржуазні історики протиставляють асоціації так звані "білих комерців" - вчителів, інженерів, техніків, яких начебто не приваблює ідеологія класової боротьби. В Америці виник "новий середній клас", пише професор Корнелльського університету Е.Хекер, автор книги "Кінець американської ери". Поведінка саме середнього класу, на думку автора, означає соціальну атмосферу сучасної Америки. Зростання чисельності "білих комерців" свідчать про глибокі зміни в структурі суспільства³⁰. Проте ні Е.Хекер, ні А.Росс, ні інші історики не розуміють суті тих перетворень у структурі робітничого класу, які відбуваються під впливом НТР.

В результаті цих змін не тільки розширюються рамки робочої сили, яка включає й інженерно-технічний персонал, а й зростає, а не "затухає", як твердять буржуазні автори, класова самосвідомість робітників. Це пояснюється ростом в цілому їхнього професійно-кваліфікаційного та загальноосвітнього рівня.

Представник ліберально-критичного напрямку історик С.Лінсет вважає, що профспілки практично нічого не дають робітникам. Водночас він справедливо критикує профспілки за бюрократизацію їх апарату, пише про корупцію багатьох профлідерів. Пауль Джекобс, керівник відділу профспілок у Центрі по вивченню демократичних інститутів, бачить "реальну кризу в індустріальних відносинах в США" в тому, що профспілки не змогли пристосуватися до нових умов, які породжені швидкими змінами в техніці виробництва, структурними

²⁸Див.: Ленін В.І. Повне зібр. творів, т. 28, с. 572.

²⁹Levison A. The working class majority. New York, Coward, McCann and Geoghegan, Inc. 1974, p. 139.

³⁰Hacker A. The end of the american era. New York. Atheneum, 1970, p. 18.

змінами в складі робочої сили³¹. Випробувані засоби виявляються недостатніми і навіть застарілими, а нові ще не вироблені профспілками. Найбільш серйозними проблемами для сучасного робітника, як зазначає Джекобс, є безробіття й інтенсифікація праці. Профспілки з їхньою консервативною політикою виявилися безпорадними перед цими й іншими негативними наслідками НТР для робітників. Джекобс схиляється до того, що колективний договір втрачає своє значення як найважливіший інструмент профспілок при переговорах з підприємцями. Він вважає, що профспілкам буде нелегко зберегти свої позиції в сучасній обстановці.

До такої самої думки приходять професор економіки Йельського університету Н.Чемберлін. Практика заключення колективних трудових договорів у тому вигляді, в якому вона існує в наш час, пише він, неспроможна виконати основне своє завдання – гарантувати члену профспілки, що він не залишиться без роботи. Профспілка, на думку Чемберліна, "зможе краще захистити своїх членів не організацією страйку, а тим, що дасть можливість кожному робітникові або одержати нову спеціальність, або значно підвищити рівень своєї кваліфікації"³².

Щодо страйкової боротьби історики ліберально-критичного напрямку, як і автори, які стоять на відверто апологетичних і консервативних позиціях, оцінюють страйки як "насиальство" з боку профспілок, вважають, що вони "завдають шкоди суспільству в цілому". Ігноруючи факти офіційної статистики, ці вчені стверджують, що класова боротьба в країні затухає. Вони закликають до мирного врегулювання конфліктів, бачать функцію профспілок у тому, щоб "усунути суперечності" між підприємцями і робітниками.

Буржуазні історики концентрують увагу на пропагуванні досвіду "спіробітництва" між робітниками і власниками корпорацій, хоча вони не можуть завсім обійти мовчанням наростаючий процес незадоволення рядових членів профспілок угодовською політикою профорганізацій. Виступи мас, протести низів знайшли відображення в роботах лише небагатьох дослідників. Так, Б.Уїдик, І.Хоу, С.Ленз, Д.Рейсман, Н.Глазер, Д.Сейліс, Дж.Сейдман, М.Олсон³³ та ін., вивчаючи настрої робітників у різних профспілках і в різних районах країни, прийшли до висновку, що серед рядових членів профспілок існує стала, а в деяких організаціях зростаюча опозиція угодовському курсу профкерівництва. "Робітники перестали бути такими смирними, як раніше, – писав Б.Уїдик. – ... Для багатьох з них традиційні стимули, такі, як надійна робота, грошове винагородження і можливості просування по службі, виявляються недостатніми"³⁴. Виступи рядових членів, їхні вимоги активних дій для вирішення важливих соціально-економічних та політичних проблем вилились в 60-х – на початку 70-х рр. у масовий рух за зміну керівництва в профспілках.

Це нове явище в організованому робітничому русі дістало позитивну оцінку істориків ліберально-критичного напрямку. Крім того, вони звернули увагу на необхідність активізувати діяльність профспілок у політичній сфері. Так, П.Джекобс зазначав, що профспілкам будуть потрібні нові політичні засоби і

³¹Labor looks at labor, Center for the study of democratic institutions. Santa Barbara, 1963, p. 22.

³²The crossroad papers. A look into american future..., p. 230.

³³Widick B. Labor today. The triumphs and failures of unionism in the United States, Boston, 1964; Reisman D., Glazer N., Denney R. The lonely crowd. New York, 1956; Lenz S. Left, Right and Center. Hinsdale, 1949.

³⁴Widick B. Labor's new style. Nation, 1971, 22 March, p. 35.

форми, тому що відношення між профспілками і підприємцями будуть все менше залежати від економічних питань, а щораз більше – від політичних засобів і політичної тактики³⁵. Як підкреслює Д. Дауд, небажання великих профспілкових організацій США приймати активну участь у політичній боротьбі є однією з самих негативних рис американського робітничого руху³⁶. В цьому буржуазний історик близький до істини. Однак критичне відношення до профспілок авторів ліберальної думки не виходить за рамки буржуазного світогляду. Їхні рекомендації спрямовані на зміцнення альянсу профспілок з демократичною партією, яка, на думку цих вчених, виражає інтереси "американського народу".

Певне місце в американській буржуазній історіографії займають праці істориків різних напрямів, присвячені відомим лідерам профспілкового руху. В книгах І.Хоу і Б.Уідіка, Ч.Медісона, М.Деніша, Д.Янга і Л.Велі³⁷ та ін. зібраний багатий фактичний матеріал про життєвий шлях окремих профспілкових лідерів. Проте, як правило, автори дають суб'єктивний аналіз ролі, яку зіграли ці особи в профспілковому русі США, зображують їх у відриві від конкретних умов, однобічно висвітлюють історичні події. Загальна картина соціально-економічного розвитку і боротьби організованого робітничого класу губиться за масою подробиць і психологічних нюансів. Більшість істориків-біографів перебільшують роль робітничих лідерів, деякі – піддають сучасних профкерівників суворій критиці за їхні бюрократичні методи керівництва і небажання пристосуватися до нових вимог часу. Однак ніхто з буржуазних авторів не задається питанням: "Чи відповідає реформістська, угодовська політика профспілкових лідерів справжнім інтересам робітничого класу?" На їхню думку, профспілки повинні турбуватися передусім про збереження "класового миру" в трудових відносинах. Пропаганда "класового співробітництва", "партнерства" і "гармонія" як в економічній сфері, так і в галузі політики, апологетика капіталістичного ладу – ось альфа й омега буржуазних досліджень профспілкового руху США. Концепції і теорії буржуазних авторів необхідні і служать імперіалістичним колам США в боротьбі проти зростаючої опозиції американського робітничого класу.

³⁵Jacobs P. The state of the union. New York, 1963, p. 293.

³⁶Dawd D. Op. cit., p. 186, 150.

³⁷Nowe I. and Widick B. The UAW and Wolter Reuther. New York, 1949; Danish M. The world of David Dubinsky. Cleveland - New York, 1957.

ЗМІСТ

СТАТТІ

Віднявський С.В. Торжество принципів пролетарського інтернаціоналізму в міжнародній діяльності чехословацьких профспілок	3
Знаменська М.В. Взаємозв'язки профспілок Радянського Союзу і Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії у 60-х рр.	18
Рой С.Є. Розвиток економічного співробітництва між групами споріднених підприємств міст-побратимів Української РСР і соціалістичних країн (60-ті - перша половина 70-х рр.)	38
Цвєтков О.Г. Антапрофспілкова діяльність сучасних міжнародних корпорацій	48
Машейко Ю.М. Новий міжнародний економічний порядок - важливий етап у боротьбі країн, що розвиваються, за національну незалежність.	55

ПОВІДОМЛЕННЯ

Петров О.В. Економічне співробітництво Народної Республіки Болгарії і Польської Народної Республіки в 1966-1975 рр.	66
Мітряєва С.І. Участь профспілок Словаччини в боротьбі за відбудову народного господарства ЧССР (1946-1947 рр.)	76
✓ Свтух В.Б. Рестрикціонізм в імміграційній політиці урядів США і Канади	84

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Гулевіч В.Н. Боротьба в ФРН проти милітаризму і реваншизму (1955-1969 рр.)	93
Лівець В.А. Американські буржуазні вчені про профспілковий рух США 60-70-х рр.	107

АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНСКОЙ ССР
Институт истории

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
ИСТОРИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Республиканский межведомственный сборник
Основан в 1974 г.

Выпуск 5

(На украинском языке)

Друкується за постановою вченої ради
Інституту історії АН УРСР

Редактор С.І.Атаманенко
Художній редактор Н.С.Петриченко
Технічний редактор Л.М.Муравцева
Коректори Е.Н.Межеріцька, Г.Ф.Коровниченко

АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНСКОЙ ССР
Институт истории

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
ИСТОРИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Республиканский межведомственный сборник
Основан в 1974 г.

Выпуск 5

(На украинском языке)

Друкується за постановою вченої ради
Інституту історії АН УРСР

Редактор С.І.Атаманенко
Художній редактор Н.Є.Петриченко
Технічний редактор Л.М.Муравцева
Коректори Е.Н.Межерлицька, Г.Ф.Коровниченко